

HOLMI

XVII. évfolyam 3. szám

2005. március

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Szentkuthy Miklós: Pendragon és XIII. Apolló (Részlet)
(Közzéteszi Tompa Mária) • 247

Kőríz Imre: Az ellenhermelin • 265
Első jelentés • 266

• Fővárosi térzene •

Gajdó Tamás: „Volt egyszer Pesten egy kabát...”
(Molnár Ferenc filmszkeccse
az Apolló moziban) • 267

Molnár Ferenc: Gazdag ember kabátja (Közzéteszi
Gajdó Tamás) • 269

Szakács Eszter: Napfény, huzat • 280
Arcok • 281

Fischer Mária: Össztánc • 281
Ha ott lennénk • 282
Utószezon • 282

Rakovszky Zsuzsa: A hullócsillag éve (II) • 283

Bakos András: Látogatás • 301
Fénykép a kilencvenes
évek elejéről • 302

Balla D. Károly: Tejmozi • 302

Turbuly Lilla: A hosszú pányva • 315
Fragile • 316

*Csuday Csaba: Öt pont a magyar „Quijote”
történetéhez • 317*

FIGYELŐ

- Bodor Béla: ...Kemény hullámú lobbal ég...
(Baka István Művei. Versek) • 334*
- Simon Ferenc: A harmadik szem költészete (Filip
Tamás: A harmadik szem) • 353*
- Upor László: Mesélő kutyák almanachja
(Kárpáti Péter: A kivándorló
zsebkönyve) • 356*

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál

(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Szentkuthy Miklós

PENDRAGON ÉS XIII. APOLLÓ

Részlet

A Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi a *PENDRAGON ÉS XIII. APOLLÓ* című kiadatlan regény kéziratát, melyet Szentkuthy Miklós 1946–47-ben írt. (Az egész kézirat 138 fóliót tesz ki.)

A regény elejét a *Kalligram* című folyóirat közölte 1993 áprilisában (18 kéziratoldal); utána következik az itt közölt részlet.

A regény Uther Pendragon szépséges, léha és cinikus középkori angol király mesés története, szerelme a vad és okos Ygraine hercegnő iránt, összetűzése az egyházzal és a lordok házával.

Sajtó alá rendezte
és közléteszi *Tompa Mária*

Reggeli után misére ment a király is, meg Igraine is. A kápolnába, a nyitott ajtókon, éppúgy át lehetett látni egymáshoz, mint a többi szobába. Modern ízlésünknek perze ez a naiv szabályosság, ez a jobbra is egyet, balra is egyet nagyon idegesítő; mi inkább a szabálytalansághoz, szerkezettelen összevisszasághoz és egy „és”-sel végződő értelmetlen mondatokhoz vagyunk szokva. Viszont ne feledjük, hogy ez a középkori túl-szimmetria millió belső rendetlenségtől és ördög-káosztól feszül, mint egy szabályos gömb alakú alkimistaedény a legfantasztikusabb mérgektől – szemben a „modern” világgal, ahol a káosz talán csak látszólagos, és a sok idegtánc nagyon is monoton és együgyű kényszerpályákon játszódik le, ahogy a viharban is többnyire egyetlenegy irányba dőlnek a fák, ami nem elégíti ki egy művész forradalomigényét.

A király a kápolnában sem ült másképp, mint a reggelinél. Lábát szétvetette, idegesen babrált a zömök kis imakönyv lapjai között, mintha csak egy virágba bújtv rovar akarna onnan a körmével kihajtani, minden lap külön állt, keményen – szúrtak is, mint a szentségtartó félkörben szertenylalló aranytűi. A kutyák is néha bejöttek a templomba, és a király gyürdöste lapos fülüket, mintha legalábbis spenótot pucolt volna. A padló, mint mindig, fehér-fekete kockákból állt: különben hogy tanulhatták volna meg a festők, rengeteg küszködés árán, a perspektíva törvényeit. Fürdőszobák, konyhák, gőzfürdők és fedett autóbuszmegállók még ma is a középkorban élnek fekete-fehér padlójukkal.

A király az Úrfelmutatást várta, mikor az egyik ablaküvegből, tükörkép alakjában, látta, hogy a londoni követ átment Igraine-hez, és éppen koccintanak. Talán nem is a misecsengőt, hanem a malagától langyos velencei üvegeket hallotta csendülni. Vajon mit fecseghet a követ odaát Igraine-nek? Zarándokoljon Jeruzsálembe, hagyja békében a királyt, hogy az újból Angliának szentelhesse életét?

Eljött az Úrfelmutatás. A pap nagyon szenvedélyes volt. Abban az időben, vagy talán csak itt, térdelve mutatták fel az ostyát. A pap egészen hátradobta a fejét, majdnem „hidat” csinálhatott volna – ahogy a tornászok mondanák –, vergődött a csoda

hatása alatt, szinte feldobta az ostyát a mennyezet hajóbordás gerendázata felé; az egész görcsös alak szögletes ájulásával oly furcsa ellentétben voltak finnyáskodó ujjai, melyekkel csak éppen érintette a szinte levelestányér nagyságú ostyát. Térdelés közben Pendragon nézte két fekete harisnyás talpát, melyen még papucs sem volt, talán hogy áhítatosabb csöndben járkálhasson az oltár előtt – olyan megható volt ez a két talp, piskótaformájával, az átlátszó lábujjakkal, mint a grófi korona ágain a gombok. A két vörös ruhás ministráns felemelte hátul a miseruha uszályát, melyen ropogtak a taft kemény ráncai – így fog elégni egyszer a Tér, a filozófusok nagy bánatára, az utolsó ítéleten, akár az aprófa a kemencében; a ráhímzett óriási gyöngyök is táncoltak, mint a szalmaszálra visszaragadt, összenőtt szappanbuborékok. A ministránsok azonkívül még két ménykű hosszú gyertyát is tartottak a kezükben, ezek kissé dülöngéltek, mint a részeg paraszt sárba szúrt gólyalábai, míg ő hortyog alattuk. A csengőt egy fekete ruhás szerzetes rázta a sekrestyeajtóban: akkora volt ez a harangfűrt, mintha a szoknyája lett volna.

A rettenetes és mégis tündérhangú (félrevert harang és Mozart-szonáta) csörömpölésre Igraine és a londoni követ is felfigyelt az átelleni szalonban: a követ éppen egy forró csókot nyomott Igraine kezére, mintha lelket akarna lehelni egy halott kesztyűbe, hogy éljen, mint Ádám az Isten leheletétől. De a csengetésre abbahagyták, letérdeltek (Igraine az asztalkendő szélével magára rántotta a malagás poharat); mikor felkeltek, Igraine hangosan kacagott, mert a londoni követ meglehetősen buta képet vágott: elfelejtette, hogy a hölgy bal vagy jobb kezét érintette-e a szája, és úgy látszik, pedáns ember lévén, pontosan ott akarta folytatni, ahol elébb abbahagyta. Igraine hosszan és szorosan egymás mellett maga elé nyújtotta mindkét kezét. Végre egy selemcukorfényű igazgyöngyről ráismert.

Még véget sem ért a mise, már megjelent a westminsteri püspök, teljesen kikelve magából, bőrig ázva, vizes-lapos hermellinnel a nyakában, hátán lógatva az ostyátányér laposságú bíbornoki kalapot, akárcsak Szent Tamás képein a Napot (csak az éppen a mellén és nem a lapockáján). A sekrestyében veszekedni kezdett az éppen vetkőző pappal, aki erre ijedtében úgy belegabalyodott a ruháiba, hogy a fejét sehogy sem tudta szabad levegőre hozni, sőt még az ég felé nyújtott karját sem tudta leengedni. A westminsteri püspök úgy is hagyta, kicsörtetett a kápolnába, belebotolva a hetvenyelvű miscsengőbe ott a szőnyeg szélén: a hetven fényes harangocskán hetvenszer tükröződött az a piros tulipán, melyet Igraine ebben a pillanatban tűzött a londoni követ fekete ruhájára (kár, hogy éppen Holbein nem volt kéznél: hogy fálnak eressze a százhuszadik „Ismeretlen férfi képmása tulipánnal” című művét). A király bámulta a csengőket, Westminster pedig, mint egy láncon bősztített medve, bömbölni kezdett: „Tombol az eretnokség egész Angliában, azt mondják, te vagy a sátán...”

Pendragon elmerengett: „Eddig azt mondták, szép vagyok, mint Jézus. Hm. Talán a kettő nem is olyan összefüggéstelen” – tette hozzá.

„...A papoknak nem engedelmeskedik senki. Mások láttak, amint eladtad az országot Lucifernek, reggelig táncoltál az ördöggel!”

„Doulz vuzion” – jegyezte meg Pendragon franciául, mint Tintagal udvari bolondja.

„...A csöcselék kihordta az oltárokat, és kugliznak rajta, vagy szamarakat temetnek beléjük. Az ereklyéket garasokért eladják a zsidóknak, akik felpukkasztják vele kis hajóikat, és Róma felé vitorláznak. Letépték a pápai követ címerét a kapuja fölül, és valami trágár kocsmacégért festettek rája. A papokat utcahosszat hajtják ostorral ronda nőszemélyekhez. És te itt dőzsölsz!”

„Itt dőzsölök” – mondta a király, és hallgatta Igraine szopránját a londoni követ baritonja mellett. – „Hallod, hogy dőzsölök?” – kérdezte Westminstertől, de az süket volt, mint az ágyú. Mikor befejezte dörgedelmét, felhívatta a kertészt, levágatott egy kocsiderékra való vörös tulipánt, azt a medve mancsai közé nyomta, és kituszkolta az ajtón. „Ha Londonba érsz, szórd drága népem fejére a Whitehall ablakából. A Canterbury érsek ikreinek én leszek a keresztapja. Pendragon és Penndragon, a második két n-nel, el ne felejtsd.”

Mire eljött a villásreggeli ideje, Igraine három személyre terített egy egészen kicsi kerek asztalnál, az alkóvban: az apró kupicákat hörpöntgető Westminster úgy ült ott a kis asztal mellett, mint valami mitológiai gesztenyés néni a kályhájánál: mikor a követ valamit torkaszakadtából ordított neki, valósággal a fülébe mászva – nem tette le a csillogó pohárkát, úgy tartotta tovább is az ajkán, csak nem nyelt, és sűrűbben pislogott. Fehér szempillája egy-egy ilyen hunyorintásnál olyan volt, mintha valóban hullna róla valami liszt vagy hó, akár a januári bokorról, ha madár berzentette. Hát trió azért nem lesz odaát, gondolta magában keserű gúnnyal Pendragon, aki nagyon jól tudott zenélni.

Nem volna-e ideje *leírnunk* Ygraine hercegnőt...

(Akinek a nevét persze minden krónikás máshogy írja; ő maga sem tudta pontosan, hogy hívják, és ez így volt szép: ahogy a pénzek és olasz árkádok csak addig voltak szépek, míg nem voltak mértani pontossággal gömbölyűek, hanem csak úgy nagyjában, odaköppe, el-elcsámpásodva – a nevek is addig voltak értékesek, míg egy kissé szétfolytak, mint a téli Luna melle a ködvattában. Valami szentnek a neve, valami babonás tárgy, valami állati-költői hang vagy jel, itt például egy „Y”, amely minden női névnek, amelyben előfordul, rögtön valami sejtelmes kivillanást kölcsönöz; egy-egy ilyen szép középkori névben együtt van a merev egyház és a pogány boszorkányság, az állati őshangok és valami történelmi félreértés – olyanok, mint az oszlopfők vagy kereszt-kütfödők bolond figurafonatai: püspökböt és sárkányfark, zöldborsók – a firenzei Dóm legtetetjén, a Nap-veréstől már liszté málló lanternán! – és konkrét címerek főzeléke. Ennyit Ygraine nevérol, mert hiszen az arcát akarjuk látni.)

Persze egy kis megjegyzést ehhez is kell fűznünk...

(akárcsak a kis szalagocskákat a régi városképmetszetek fölé, melyen egy buta falu neve egyszerre olyan előkelő lesz latin név-ruhájában; és ezen a kis szalagon mindössze csak annyi fog állni, hogy ahogy Dante a Paradicsom végén három kört lát egybeláncolódni)

...itt tehát meg kell említeni, hogy négy arckép fonódik így egybe képzeletben, mikor Ygraine-t kódex-áhitatosan és az „új tárgyilagosság” fényképező szigorával akarom ábrázolni (hiszen a korokban és a stílusokban úgy válogathatunk, mint a szendvicsekben vagy bridge-kártyákban). Ahogy valójában volt – ahogy még leírásom előtt az olvasó elképzelhette –, ahogy én akarom leírni, és amit aztán az olvasó a leírásom után elképzelt. Nem lényeges ez a gondolat, de egy pillanatig rágondolni elég mulatságos.

Ygraine nem volt különösen magas, de arányosabb volt, mint a késői Görögország kis meztelen bálványai. Mellét mindenki dicsérte, mert gyakran viselt feszes ruhákat, mint a szőlőszem a héját; egy hasonlatot is mondhatunk (amit nem annyira költői rutinból, hanem inkább prózai józanságból fogunk tenni, sőt számító gyakorlatiasságból, mégpedig azért, mert ezzel mindjárt azt a képet, jelenetet vagy történelmi helyzetet is bemutatjuk, két legyet ütven egy csapásra); a hasonlat azáltal adódott, hogy a fehér bőrű és piros hajú Pendragon király végleg belebolondult a szerelembe, és né-

pe minden rétegét – topáztól hólyagos kezű püspököktől kezdve egészen a lacikonyhásokig – kiforgatta természetes sodrából, és odacsődítette őket a vár alá, amely várból (ezt már most megmondhatjuk) Ygraine hamarosan eltűnt.

Ha „tűnő szépség” – rögzítsük annál inkább. Örökifjú mellét ott lehetett látni napról napra a vár alatt, melynek hol erkélyén, hol tornya tetején, hol egy függőkertje rozsdálló babérfái alatt megjelent Pendragon az ő odacsődült Angliájának.

Volt ott egy pástétom-, palacsinta- és hurkasütő asszony, akinél azért hüppedős fánktól pácolt őzиг minden mást is lehetett kapni. És ha a szerelemtől Holddá meg Hermes istenné vált Pendragon király nem átallotta halál-agár orrlyukaiba szívni a sistersgő véres hurkák ízes-kékes füstjét, akkor Ygraine hercegnő szépségét sem sértjük azzal, ha Skóciában balladákat és kápolnakupolákat ihlető melléhez ennek a palacsintás asszonynak a sátrában keresünk kifejező képet: egy nagy sárgaréz serpenyőben liszt állt, és ennek a tetejére dobott egy feltört tojást – ahogy a liszttel enyhén elkeveredett tojáspacka csúszkált-hentergett a serpenyőben, végig *együtt* maradvá, lágy domborulatokban, érett duzzadásokkal és kissé hervadt alácseppenéssel: az volt Ygraine keble. Lágyan omlott nagyon széles válla felől, de a gyomra felett egy fél földgömb kanál felkapta és visszatolta: a csepp és a bolygó találkoztak.

Alatta a bordák erősen kiállottak – megint kapcsoljuk össze Ygraine testét Pendragon történelmi körülményeivel. Pendragon egy éjjel (mikor a vár hídja alá telepedett zsinat, mely valami szentség hírében álló essexi férfiúról akart dönteni, mélyen elaludt) lement közejük megnézni a szöcskerágó Szent Jánoshoz hasonló „szent” és a feketében, bíborban meg hermelinben horkoló „inkvizítorok” társaságát: egy gyertya volt a kezében, és hosszú, csontvázszerű ujjával védte a lángot a széltől – ha valaki jól el tudja álmában képzelni ezeket az ujjakat, az rögtön láthatja a bordákat Ygraine melle alatt.

De nemegyszer ült Pendragon a vára köré telepedett pécek között is (arra talán még kitérünk, hogy csak a szerelem és az örültség volt az, ami először és utoljára ilyen patriarchálisan összehozta a király lépcsőjéhez Anglia népét) – és ott is láthatta az élesztőtől dudorodó-hasasodó kenyereket, amint majdnem túlsordulnak a széles bordázattú szakajtókból: hát itt a kenyér nem Ygraine melle volt-e? s a kosarak pántos fonadéka nem a bordacsontjai?

Teste csodája (mint valami nagyon merész „túl antik” vonás az enciános-hófúvásos középkorban) az a szinte sebszerű mély gödör vagy metszés volt, mely felsőtestét a hasrészeztől elválasztotta. Ha egy viaszgyertyát nagyon-nagyon szorosan átkötünk zsinórral (s ez megint nem henye költői dísz itt, hanem naplószerűen aggályos utalás Pendragon e korszakbeli életére, hiszen nemegyszer dugdosta esetlen aggályossággal a hasas virágvázákhoz hasonló gyertyatartókba a suszterasztalnál egyszerűbb oltáron a miseéggőket) – ilyen mély nyomot hagy (fűrés az bükkderékon?) a zsinór a viasz törzsén.

A hasa? Táncoló zsömle, rajzó méhfűrt, szalmaszárlról éppen leszakadni készülő szappanbuborék, nagy sárga gombaernyő, közepén épp most fúrta egy mesebeli szarvasbogár a köldök gyűszűnyi kútját, mely közben izeg-mozog, mint a csecsemő szája vagy az ablaktáblák fénye egy tükrös golyón (festők oly kéjjel szokták az ilyen flaskó-púpra táncolt foltokat egy fehér ecsetvonással odakenni) vagy gömbölyűre domborult tenyerek között az eltévedt veréb lázas begye. Egyszerre volt ez az idom Afrodité méhe és egy holland cipő. De itt tán abba kell hagynunk, mert ezek a képek valóban inkább a léhaság, mint a történelmi pontosság fogalmait elégitik ki.

Most már annyi „pikáns” vonását mondtuk el Ygraine-nek, mondjunk egy keményet is: a hátgerince végén az a csont, amit „szent” csontnak is szoktak nevezni, igen nagy volt, szinte ijesztő háromszög, mintha denevért vagy halálfejú pillangót szögeltek volna oda; s hogy egy kis pletykát is mondjunk (pedig ezt nem szeretjük, és különben is majdnem ízléstelen, de hát az igazság igazság): ezen az üllőkemény, hentesőke „plató”-n apró hajak berzenkedtek, mintha Ygraine valamikor faun lett volna.

A propos faun: Ygraine nem volt, hogy úgy mondjuk, középkori, északi vagy akár európai típus. Fekete haja volt és cigánybarna bőre, Egyiptom vagy India vére folydogált benne – mint narancsszínű nyár a télen felhasogatott sült tök bele-aranyában? Behavazott napraforgó, az orra is valami ragadozó madár karmához hasonlított – a szája vékony volt, mint egy rózsaszínű nyüzött kis giliszta, de ficánkoló, gyermekes és durcás –, kérődzött vele, mint egy gödölye, úgy le tudta pittyeszteni a két csücskét, mint az ión oszlopfők a két kunkorjukat – apró pihék vették körül, mint a valamirevaló virágok szárát.

Szóval nagyjában így festett ez a nő, aki most elment a várból, ahová a Putifárné-komédia után Ygraine Pendragont csábította.

Egyik követ a másik után jött a királyhoz, úgy, mint azok, akik az éhínség és az eretnokség hírért hozták Pendragonnak, de a királyt semmiféle irányban nem lehetett megindítani: maradt és ábrándozott. Mikor a lordok Londonban összegyűltek, mert Pendragon országát ellenség fenyegette, és Pendragon ezen a tanácskozáson sem volt hajlandó megjelenni (noha, mint ahogy a történelem hivatalos bábjai szokták mondani: „élet-halál kérdéséről” volt szó), akkor le akarták tenni a trónról, a képét sokan meg is égették, a koronáját el akarták lopni, a Canterbury érsekhez rohantak, hogy gyorsan járja ki Rómában Pendragon kiközösítését; a parlament közismert Don Juanjai és a sziklával, bodzával körülvelt majorságok vénasszonyai egyformán sápitóztak és háborogtak, hogy ilyen frivolitás még nem fordult elő a történelemben.

Egy fantasztikus vénlány (csontváz, madárijesztő és jégcsapokkal a földre bilincselts kisértet egy személyben, aki egy ajtótlan-ablaktalan várban lakott, mint varjú az ördög májuszáján), ez a hölgy, Duchess of Rottenloch, el is indult Rómába „árulkodni” és az exkommunikációt kijárni. Társa, mint már jeleztük (s van-e stílusosabb), a legkicsapongóbb ifjú lord volt, aki fél Anglia örömlányait cipelte maga után szent zarándokújtjára. A játék csúcsa persze az volt, hogy az öreg Duchess (kilencven fele járt, de míg a zöld lordocska a tengeren jóformán mindig a hajó alján hempergett a címeres lavórok között, addig Rottenloch ott állt a fedélzeten, és a zúzmarás pupillájú sirályokkal küldte haza Ygraine-nek válogatott átkait) kénytelen volt a tizennyolc éves lord minden orgiáját, mint a politikai puritánság és vallásos fanatizmus eszményi példáit elkönyvelni.

De ez egyéni kaland volt; a lordok később elhatározták, hogy elmennek Pendragon várához: elindultak a szekerek, lovak, bútorszállító kocsikhoz hasonló, hat- meg nyolckerekű mozgó lakások. A Ház elnöke otthon maradt durcáskodni, mint valami doktor Johnson egy füstös kávéházarokban: ő nem adja személyét és aláírását ilyen megalázó bohózatához, hogy a lordok háza megye egy örült fajdkakashoz „fenszterlizni” – hogy? mit képzelnek? (és ha lett volna már parókája, most nagyon remegett volna) – az a rőt fejú örült ott ágál majd akrobatanadrágban a balkonokon, és bandzsa madrigálokat fütyörészik, míg az urak házában tisztas aggastyánjai ott ácsorognak a várárok víze mellett, mintha vezekelnének vagy éjjeli szerenádot akarnának adni! Azt nem. Hát akkor nem.

Mivel a király nem volt jelen a lordok házában, nem volt szabad gyertyát gyújtani; ez megint jó középkori dolog, és mindenki szentelhet egy percet arra, hogy a sötétben ordító bárókat elképzelje a királyi kápolnában – csak az örökmécs piros cseppje reszket a levegőben, és az előbb említett doktor Johnson-szerű kancellár egyik bilikom alakú gyertyatartót a másik után csapkodja az oltárról a földre, hogy Pendragon király káromló viselkedése fölötti felháborodását kifejezze.

A lordok két-három ülésen felháborodtak a király ördögi cinizmusán (vagy ahogy egy öreg gróf mondta, nem is sejtve, hogy milyen igazat érintett), „isteni nonchalance”-án, de belátták, hogy egy nagy politikus teljesen eleget tett hivatásának, ha erkölcsi felháborodásának kifejezést adott. Elvégre mégis a király király, s ha a király nem akar háborút, őnekik nem fáj, nem kell elhamarkodni a dolgokat, menjenek Pendragon várához, Krisztus is megmosta az apostolok lábát satöbbi, satöbbi.

Szóval a parlament elzarándokolt Pendragonhoz – ha valaki szereti eltúlozni a dolgokat: „a történelem körmenetben járult a szerelem lába elé”. Rájöttek, hogy milyen okosak voltak. A határokat égette az ellenség, ők is ott éghettek volna, most meg kirándulásra mentek, kocsin, hajón, tutajon, családdal és konyhaedényekkel, s közben még a lojalitás jézusi vértanúinak is érezhették magukat.

Mire megérkeztek, nagyjában el is felejtették, hogy miért is jöttek, de egy száraz kis ügyvédfélének (akit valamelyik gróf cipelt magával: lelkiismerete helyett), eszébe jutott, és ő lett a lordok házában szónoka.

Ó, milyen szépen tudná ezt leírni Michelet! „L'appel de la nation à son Roi” – valahogy ez lenne a címe.

A dolog nagyjában így játszódott le: a király a vár parkjában horgászott, ott üldögélt a tó partján felhúzott térdel, szétvetett lábbal – vízipókok, mangalicára puffadt szuszogó potykák és lekvárra váró böjtös palacsintaként ásítozó lótuszlevelek között keresve az eltűnt Ygraine képét. Nagyjában ez a király oldala. Elég festői – és itt a „festői” ismét nem henyén odadobott szó csupán – itt valóban minden, legmélyebb gyökeréig festői, ami persze nem kiállítási képet jelent, hanem – amire minden józan ember csak igent mondhat – ennek a világnak mélységes és egyetemes örültségét. És örülnék lenni a ráció legelső parancsa.

És ami a „nation”-t illeti? Az urak egy része a szomszéd várakban szóródott széjjel, és a pisztránghalászat közben panaszkodott Pendragon ott lebzselő gyóntatójának: milyen király az, aki pisztrángra halászik, mialatt az ellenség úgy gyűjtogatja a falvakat, mintha csak bogrács alá való száraz gallyak volnának! Mások pompás sátrakat állítottak ordító színű címerekkel; a sátor elé dobott majálisplédekre a legszebb nőket rakosgatták a legelőnyösebb formában, hogy talán egy szórakozottabb pillanatban a király egy még ordítóbb színű címerrel jutalmazza a csábító sátorkirakatot (e sátrak urai természetesen csak azért nyúlhattak ilyen eszközökhöz, mert már csontjuk velejében is gyűlölték azt, amit undorkodva „merkantil szellem”-nek neveztek). Voltak, akik ékten üvöltést csapva berontottak a környező parasztházakba, és erkölcsi prédikációt tartottak a béresektől a vajúdó tehenekig mindenkinek és mindennek – „hogyan van pofájuk itt lófrászni a kemence körül, ahelyett, hogy nemzeti kötelességüket teljesítenék? Veszélyben a haza, Krisztus katonái idáig nem süllyedhetnek” – és más efféleket. Comt Mortamour csak egy zebrastráfos matrácot tudott volna adni boglyabarna szeretőjének, s mivel ezt szégyellte a jachtok módjára felcifrázott sátrak között, hát inkább ő is a szomszéd majorok szép faragott ágai körül nézelődött.

Szóval, hogy az ártatlan Michelet-nél maradjunk, ez lett volna a „roi” meg a „nation”. És mi volt az „appel”? A kis ügyvéd odaállt a várárkon áthajló kis hídféjéhez, és

elkezdett rikácsolni, kukorékolni, mint egy félig levágott kappan. Se király, se nemzet, azt se tudta, hogy miről van szó – a mélyről fakadó elvi meggyőződéseknak már ebben az időben is megvolt ez a jellegük.

Mikor már jól kikotkodácsolta magát, akkor egy „jäger”, aki az elkódorgó kutyái után nézett, meg egy elkódorgó szép lány, aki viszont a jägerrei után nézett, rábeszélte, hogy hagyja abba ezt a meglehetősen lármás „történelmi pillanat”-ot: nézze csak meg magát ott a hínáros árokvíz tükrében, majd elmegy a kedve mindenféle „misszió”-tól. Az egyik karon fogta jobbról, a másik balról, közben a kutyák is előkerültek (akik, a kutyák kifürkészhetetlen végzete szerint, állandóan vonalakat látszottak húzni a pázsiton keresztül, fekete és Bourbon-liliom alakúra kivágott orrukkal).

Amint egy kiváló történész hosszú kutatásai alapján megállapította, hogy a „históriában alig-alig számít ez vagy az...”, úgy erre az alapegyenletre támaszkodva, az epigonok jellemző önállótlanásával, mondhatjuk: eddig még semmi sem kapcsolta úgy egybe ezt az országot, mint a király bolondsága. Mert azáltal, hogy a lordok háza egyszerűen a szerelemtől meghülyült király kastélya elé telepedett, egyáltalában nem záródott le a mozgolódás vagy mozgalom (kényes történelmi szavak), mely ekkor indult erjedésnek, Ygraine hercegnő szépségének köszönhetően.

Az eretnekségek ügyében egy havas-esős éjjelen a Canterbury érsek belebújt gyaloghintójába, a Temze legelhagyatottabb partvidékén, mert ott állott londoni rezidenciája: sárga hullámok, rüh rágta csonka füzek, kapcafelhők és a türelemjátékban félregurult golyócskákra emlékeztető kótyagos csillagok között. Szóval ilyen „táj és pillanat” közepette az érsek nagy rangrejtéssel belebújt hordszékébe, és elcipelte magát a pápai nuncius palotájába; a nunciust éppen emelkedett hangulatban találta, mert két perccel előbb tudta meg, hogy a kiaszott Duchess és a szemérmetlen lord-rügyecske csak úgy a saját szakállukra (a Duchess-szel kapcsolatban ez természetesen nem metafora: álláról nagy fehér tövisek álltak el, mint a szögek az önkínzó fakírok ágyán) elhajóztak Rómába, hogy a király kiközösítését kieszközöljék (milyen szép ez a két valóban bürokratikus szó ilyen ritmikusan egybefűzve).

Westminstert már ismerjük futólag: a süket medve, aki reménytelenül dörmög a „cinenikus orchideá”-nak becézett Pendragon királlyal, s aki naiv bizalommal nyeli a konyakokat Ygraine asztaláról. Közben a londoni követ a gégejét kesztyű módra kifordítja, hogy a westminsteri mackó legalább annyit megértsen: „egészségére!” Szóval egy ilyen alak már, legalább nagy vonásaiban ismeretes (s ó, a történésznek minő gond a „vezérvonalakat” és a „tülelemzés nagyító alatti finomságait” összhangba hozni!).

A Canterbury érsek nyugtalan kis angol öregúr volt, a pápai követ meg egy fellengző spanyol fantaszta. Az megint csak egészen alanyi kotnyeleskedés részünkről, hogy miért csak ezt a halotti maszk-viaszkból és cigány-szőrösségből össze-feltételezett toledói grimaszt nevezik „fantasztá”-nak, mikor az ún. józan ész, ha egy kicsit mélyebben nézünk a tócsa fenekére, éppoly joggal nevezhető fantazmagóriának, mint egy hivatalosan bejegyzett fantazmagória.

A nuncius és az érsek megállapodott abban, hogy ők is elmennek a királyhoz. Persze nemcsak ketten, hanem püspökök, kolostorok, papnevelő egyetemek nagy páva-farkával. Így is történt. Alig pár napja álltak a lordok sátrai a szerelemtől örült Pendragon vára előtt (mint a bőgőhúr módjára zsongó poszméhek a palintázó mezei virágokon), megjelent az angol egyház. És – a krónikás itt őszintén esküszik – ha valaha nem volt istenkáromló oka egy ilyen menaszéria-zsinatnak, hát most nem: hiszen a király szerelmes, a király örült, a király ördögi, a király szép és színes, a király antikrisz-

tus és tűzijátékként kacérkodó titok – s nem ez-e a világmétafizikai vagy fizikai lényege (régi szép szecessziós idők, mikor még e kettő között különbség lehetett!)?

Mindegy, hogy taoista csing-csung copfosokról vagy Mekkában Medinát zabáló Korán-másolókra, azték sárkányfaragókról vagy egyiptomi hullacukrászokról van szó: a király itt valahogy – örült szerelme révén – az élet legősibb vonásaihoz látszott idomulni; egész természetes tehát, hogy a papok ide sereglettek – akik mégiscsak torz vagy nem torz vagy legtorzabb alakban szintén a titkok alapjaival vagy az alapok titkaival vannak kapcsolatban.

Pár napig csak a lordok sátrai virítottak: a Beauchamp család vörös alapon hordta aranykeresztjeit – Krisztus keresztjét vagy öt példányban, mintha az nem egyetlenél egyetlenebb isteni-emberi sors lett volna, hanem csak díszítő ötlet. A végére lóheréket is ragasztottak, s az egészet piros mezőre aranyból festették: különös tekintettel, hogy Krisztus a farizeusok sárányát és a rómaiak vérontását gyűlölte legjobban – most hát ott pattogott a szélben a szép címer, aranyból és pirosból, ad majorem Beauchamp gloriam.

(Érdekes, hogy a címerek mind pajzsalakra vannak festve, vagyis a védekező, nem pedig a támadó szerszámra – ezt a gondolatot, ha ugyan ez az, illetőleg ha van egyáltalában olyasmi, ami ezt a nevet megérdemli – még fel fogjuk használni ott, ahol a középkori várak minden képzeletet felülmúló *védekező* jellegéről fogunk beszélni: mint ha ez a korszak, minden róla terjesztett mese ellenére, nevelésesen jelentéktelen eszközökkel termelt volna a támadásra, de óriásiakat az anyaméhbe való visszabújásra.)

Mellette Newburgh herceg mappája gyönyörű sakktábla az ég kékjéből és a hold ezüstjéből összeszabdalva. Első pillanatra az ember felkiált, „hogy jön ez a nemzetség ahhoz, hogy budoártapétának bitorolja a harangvirágok és patmoszi Jánosok hajának színét”, de a másodikban már azt mondjuk: „vajon a hold és az ég, az ezüst dér és a kék ibolya világában valami értelmesebb vagy erkölcsösebb rendszer sejthető-e, legalábbis eddigi tapasztalataink alapján, mint a Newburgh sógorok és fattyú-signornők öröklési pereiben?” Aligha. Tehát nyugodtan verheti ki fotelszöggel a sátrára a Newburgh fajzat az irkakockára szabdalt holdat és eget – éppúgy a Luna Mendax és a Capri kék barlang sem kompromittálná magát, ha duke-nak és duchessnek reklámozná magát: egykútya.

Lehet a Dudley-sátor előtt szótlánul elmenni? Ott az örök oroszlán: Európa legelső főhercegének és legutolsó handlójának (aki tegnapelőtt vette pénzért) egyformán kitüntető jelképe...

(pusztában rajongó szentek és portugál bárkafoltozók céhe, evangélisták és keresztlovagok, filmügynökök és romantikus költők, gázlámpa-dekorátorok és parlament-építők, kocsmacégerek mázolóí és gyufaskatulyák védjegyajzolóí, szóval egyház, állam, zugipar, ősfudálisok és parvenük, költőkről nem is beszélve)

mind-mind ezt a ronda állatot vették jelképek jelképeül – miért? Mert ordít, mert vérengző, mert magányos, mert a dajkamesék dajka-Afrikájában él, mert mumus és bűdös: nem meghatóan neveléses e jelkép egészen beteges szívóssága évszázadokon, nemzeteken és a legellentétesebb osztályokon át? Nem szép állat, nem jó állat: nyilván ezért is már nyert ügye volt. A Dudleyk, valószínűleg egészen öntudatlanul, mintha valamit sejtettek volna: az oroszlán (igaz, hogy aranymezőben) egészen zöld. És hozzá a naiv ötletek: egy fark helyett két fark, egy fej helyett három, négy láb helyett hat, mintha ez a jelképpé herélt szuka csak a családi gőg tehetetlen számológépe volna, amellet, hogy egyik grófnak hárfáznia, másiknak buzogányt cipelnie, en-

nek itt egy Madonna-liliát tartania, amannak meg egy másik címert kell másik orosz-lánal a mellő mancsaiban cipelnie. A zöld Dudley-oroszlán lábai, mind a négy, véresek: milyen szép ez így a Beauchamp-féle aranyfeszületek mellett.

Ha az élet a végletek orfeuma, és nagy a valószerűség, hogy az – akkor a címerek ott a Pendragon park gypén ezt kielégítően jelezték: az egyik csak pár sáv volt vagy ijesztő golyó – a másik meg a hieroglifák olyan „nyári imprimé”-je, hogy nincs az a párizsi nő, aki ne viselné szívesen Biaritzban. Milyen kár, hogy ez a költői szempontból csak magasztalható bolondság a legaljasabb bűnökkel volt összefüggésben, és hogy a legtöbb ember, aki – legalább álmaiban – végigmegy a sátorvároson: vagy a bűnökre olyan buta-túlzással fúj kandúr módra, hogy elfelejti a dolog szépségét (s így se füle, se farka világunk lényegével való rokonságát), vagy csak a színpadi tarkaságot élvezi, és elfelejti a gyanús „rúzsozást” a Dudley-oroszlán „zöldre van a, zöldre van a...” pracliján.

A Greville család éppen most akasztotta ki címerét: feketéből és aranyból, ha tesszik, halálból és pénzből, reimsi rekviemből és flórenci börzéből (a Habsburgok majd ugyancsak e két színből kombinálják a halálra ítélt neuraszténia és holdkóros césárkorona történelmi tapétáját) – mikor megérkezett a vár alá az angol egyház.

Pendragon helyzete, a legjózanabb álláspontról nézve, elég érthetetlen volt: mért nem ment az eltűnt Ygraine után? Ha meg itt maradt, mért nem érintkezett úgy a lordjaival és püspökeivel, ahogy azt a catholica anglia megkívánta volna? Viszont mért legyen ő az életben kevésbé bolond, mint azok a farsangi cégérek, melyeket a sátrak előtt malmozott a szél? Talán a középkor és újkor két tiszavirág-közjátéka között az az egyik különbség, hogy az első a lét végletes örülségét nagy külső cirkuszokban tombolta ki, míg az utóbbi a lelkébe gyúrta vissza, mint valami náthát, ami – ahogy már az emberek mondani szokták – „nem tört ki”. A ropogó címervitorlák *kiélt* örülségek – a klinikák idegbajjai meg gyáván-ügyetlenül *elvetélt* címerfantáziák. Egyik sem érdem, egyik sem hiba.

Pipacsként meg virágzó orgonabokorként lobogó bíborosok, egyetemi tanárok nagy kódexekkel, magános remeték éretlen, de jó szagú szegfűkörtétet rágcshálva, koldusok cafatos tarisznyákkal és kánonjogászok hordós tintatartókkal – szóval az egyház képviselői mind egybegyűltek Pendragon király vára előtt, akárcsak a hegyi beszédnek valami furcsa torzképe. Pendragon valóban nagy beszédet intézett hozzájuk, a lordok is hallhatták. A hallgatók közül voltak, akik pompás x-lábú zsámolyokon ültek, szolgálk kíséretében és baldachin alatt, voltak, akik le se szálltak a lóról, és úgy néztek a palota erkélyére, mások a fűbe telepedtek, és próbálták vézna ülepüket lehetőleg egy hangyaboly és törpecsalán közé elhelyezni, nem egy fráter meg odatelepedett a cigánybogrács köré, és úgy hallgatta a király „zsinati nyilatkozatát”, ahogy esetleg ma fogalmazták volna. Noha közbeszólás nemigen volt, a király prédikációjában nem volt semmi merevség: egy-egy zöld szakállú remete átkocogott a bíborosok baldachinja alá, ha valami mondanivalója volt, s a püspökök sem átalották tátott hal szájú süvegeiket, a kilógó könyvjelzőkkel, egy-egy rögtönzött kocsma fehér, nyersfa asztalára állítani.

Pendragon „szép volt, mint Jézus”, hiába – és az örülségében volt valami olyan minden egyébnél egyetemesebben emberi, hogy ez jobban összefűzte válságos nemzetét, mint minden más kitalálható „közös gondolat” vagy a félkegyelműek fellengző szavával: „sorskérdés”.

Mint tudjuk, ezt a rejtélyes vagy rejtélyeskedő, hindu vagy cigányszemű Ygraine-t nagyon izgatták a hittan és mitológia kérdései, elsősorban vallása nagy nőalakjai: Éva, Mária, az *Énekek* menyasszonya, Magdolna és mások, akiket főleg saját magával ho-

zott összefüggésbe, és így egy egészen sajátos „lírai mitológiát”, hogy ne mondjuk: „naplószerű metafizikát” teremtett. Ezáltal talán ő volt az első abban a sorban, melybe később egy Elizabeth Browning, Emily Brontë vagy Virginia Woolf volt tartozandó. Ygraine ezekről a gondolatairól sohasem beszélt Pendragonnal, hanem vagy egy hatalmas Misszálé és Breviárium bőséges fehér lapszéleire jegyezte, ahová eredetileg kézi festmények és kezdőbetű-díszítések kerültek volna – vagy pedig egy-egy barátnőjével közölte, rendszeren a vár kriptájában, ahol misét szokott hallgatni. Pendragon ezeket a széljegyzeteket sorban elolvasta, attól a talán nem is téves sejtelemtől vezetve, hogy Ygraine ilyen formában levelez vele, s ilyen formában éli ki szerelmét. Azonkívül sokat faggatta az itt maradt udvarhölgyeket, sőt papokat, amiből aztán kikerekítette (ha ugyan az megérdemli a „kerekség” nevet) azt a vad eretnekséget vagy vad ortodoxiát, mellyel az őt „sátánsággal” vádoló hittudósoknak válaszolt. Egyesek szerint a király nem is ilyen egyfolytában mondta el ezeket a dolgokat, hanem hol lent a kriptában egy sírszobor felálló orrát pöckölgetve hosszú körmeivel – hol éjféli borozgatás közben a püspökök lampionos sátraiban – néha egy remetével merült hosszú-hosszú társalgásba, akivel elbolyongtak a park trágyameleg, avartól erjedő zugaiba.

– Tudni akarjátok, mit tanított Ygraine hercegnő bűnbánó Magdolna forró nyári ünnepén, ezüsthajú klemátiszok zuhatagában jegyezve új misekönyvét? Hogy a nők húzódjanak egészen közel a bethániai Máriához, mert ő tudja a halál minden titkát, mert testvére volt a feltámadt Lázárnak, akivel messze-messze kóboroltak az erdők mélyébe vagy a sivatag elhagyott oázisaiba, hogy a halál birodalmáról beszélgessenek – míg legtöbben elhúzódtak Lázártól, mert érezték a sírszagot a bőrében. Testvére szerelmes lett bátyjába, mert ő volt a halál tudója, vőlegénye, hercege és megélője – az pedig kétségtelen, hogy az élet egyetlen kérdése a halál. A másik nő a bűnbánónak nevezett, aki meg a szerelmet ismerte olyan mélyről, mint Lázár és Mária a halált: a sírmély fekete nimfája és a süppedt ágyak vörös nimfája nélkül nincs üdvösségetek – én, Ygraine nem lehetek nő, míg valamilyen módon ördögi varázs vagy angyali segítség, öngyilkosság vagy ringyóság, költői színészkedés vagy logikai következtetés útján erre a Persephoné- és Afrodité-, Bethánia- vagy Magdala-féle azonosulásra el nem jutok.

Elmélkedéseimben gyakran fogjátok látni, hogy igen sok dolog, amit első pillanatban nagyon elütőnek vagy távolinak véltek, az nagyon is közeli, sőt egyenlő értékű vagy értéktelenségű egymással. Ilyen például az „angyali segítség” vagy „ördögi varázs”, és ilyen a görög Persephoné vagy bethániai Halál-Mirjam is. De azt hiszitek, hogy elegendő egy asszony teljes asszonyságához, ha csak e két tündér vagy démon szelleme száll belé? A Bölcsesség szelleme nélkül semmire sem mentek – és azért örültem különlegesen új misekönyvemnek, mert ott *egyellen* oldalon szerepel a halál tudása a Lázár testvérben, az Ágy tudása Magdalában és a Tudás tudása a Bölcsesség Könyvéből.

De! És ez a pompás: a Bölcsesség múzsája itt nem holmi elvont fogalom egy párizsi professzor agyában, nem, éppen ellenkezőleg: szerelmes menyasszony vagy talán nimfomániás örömlány – tanítván, hogy csakis addig marad úgy-ahogy értelmes az értelem, míg földies, míg szenvedélyes, míg a szerelem elemi egészségével vagy elemi perverziónál vértokon.

Micsoda tarka ünnep! Akinek csak a névnapját jelenti, semmi egyéb, mint egy dalamos név meddő csengése, de aki két sort elolvas az új kódexemből, a történelem és gondolkodás, az érzés és képzelet legörültebb paradoxonai nyílnak meg számára, szóval az, amit nagyjában valóságnak lehet nevezni. Az a szerelmes keleti odaliszok, részeg

bujaságában (a Bölcsesség jelképéről van szó!), aki járja csörgő karpereceivel és arany-sodronyos, súlyos melltartóival a várost, „lelkével” szereti szeretőjét. „Anima mea”, áll az írásban: igen, mert a lélek élet, az élet test, a test lélek. Az ősi könyvekben élet, lélek, vér, szerelem, test mind *egyértelműek*, mindössze más-más alakjai ugyanannak az egyetlen valóságos létezésnek. Hiába próbáljátok Párizsban vagy Toledóban szétszaggatni s aztán egymás *ellen* uszítani őket – olyan ez, mintha egy esztelen alkimista nem venné észre, hogy az égen vitorlázó felhő, a szigetek körül suhogó tenger, az elfelejtett madárijesztők karjáról lecsüngő jégcsapok *ugyanazon* egy víznek más-más formái, és például a felhőt elnevezné „lélek”-nek, a zöld óceánt „test”-nek, a jégcsillárokat megtán „értelem”-nek (ami még eddig nem volna különösebben kártékony), de aztán öletné és gyilkoltná egyiket a másikkal. Pedig a magdalai Mária szerelmes teste és minden Skóla legskolasztikusabb rációja egy és ugyanaz, itt áll a könyvben, így van. És hogy ez pogányság vagy kereszténység, sátáni eretnokség vagy épp ellenkezőleg, túl merev szöveghűség, az egészen lényegtelen.

A Bölcsesség-Hetéra (nem tudom találóbban elnevezni a Liber Sapientiae e hősnőjét), érdekes, anyja házába akarja vinni párját, csak úgy tobzódik a „mater” és „genetrix” szavakban, szereti a „házat” és a „fekvőkamrárt”. Mi ez? Közel akar lenni a családjához? A szerelmi éhség csak a család, az egysátoros vagy egykastélyos állati törzs egyik megnyilatkozása: a tribus úgy fogja elnyelni a megtalált férfit, mint egy telhetetlen tömlőállat az apró szardíniát? Ham! – és vége?

Vagy ő akarja már élvezni az anyaság, a terhesség és szülés élő örömeit, s ezért akar anyja közvetlen közelébe bújni? Mert számára az anya még nem erkölcsi, agyonlélektanozott, eszménycifrázott fogalom, hanem ennél sokkal állatiabban nyers, állandóan a szülő, a tojó, a kotló? A termékenyülő mitikus-konkrét istállóságát érzi benne, semmi mást, s aki épp ezért legjobb kerítője leányainak (aki, egyet ne tévezzünk szem elől, a Tudás Nemtője e könyvben!).

Vagy talán a gyöngvédség szóval meg benne? Kisgyermekként vagy szűz fivérként kezeli a szerelmesét? Esetleg a vak és önző féltékenység, aki kereskedelmi tulajdonnak tekint a férfit, s most rakja gyorsan lakat alá a kamrába – az anyjájéba, mert épp anél van a kulcs, vagy mert özvegy, vagy mert anyja hozománya véletlenül a ház.

Valami ős-őskori, anyauralmi világ illata csap meg, valahányszor ilyesmit olvasok, hogy „Jeruzsálem leányai” – a város mindig nő, a nemzetség mindig leány, a zsoldárokból is majd a „király-leányok” jönnek dicsőségben, s a királynő aranylamé ruháját magasztalja lelkesedése csúcán. Ne felejtsetek el tehát, mikor heglánc magasságú és kövérségű donzsonokat, harangzúgó vaskapukat és felvonóhidakat láttok egy-egy város körül, hogy a város eredetileg *női* valami – Jeruzsálem temploma epizód, falai Titus dominói, de a *leányok* olajos combú táncában örökké élni fog.

És a Bölcsesség utcán rohangáló leánya, mikor szólongatja a többi jeruzsálemi szüzet vagy szajhát, mit mond nekik? „Gazellákra és szarvas-üszökre a mezőn” – igen, ezekre az *állatokra* esküszik, és ezek után vitatkozgat még, félteológusok, hogy mi a pogányság és mi a kereszténység, mi az újszövetség és mi az ószövetség, mi az egyiptomi állatvallás és mi az újkor fennkölt „szellemisége”? Kecskék, gödölyék, bárányok, antilopok, ha tetszik, faunok és szatírok, nimfák és tritonok: minek tehát választóárkot ásni erőszakkal Hellász és Názáret között – Jákob zebratarka sátra és Hektor éppoly cigánystráfos sátra között? Egy ez mind!

Soha barokkal teljes költészet és állatian-vakon tenyésző természet (szóval az ún. *szellem* lelkesültsége és az ún. *anyag* ösztönszerű rángatózása, amiket naiv lelkek el-

lentéteknek láttak) nem esett olyan közel egymáshoz, mint mikor a Bölcsesség szerelmes lánya olyan közel akar kerülni szerelméhez, mint a pecsétgyűrű vagy pecsétnyomó, melyet úgy látszik karon vagy mellcsont felett viseltek. Ez hasonlat, tehát költészet, ez buja közelség, tehát állatvilág.

Ezek után szinte felesleges, hogy valami magyarázatot fűzzek ahhoz, hogy a „szerelem erős, mint a halál”. Ez a két titok, ugye: a szerelem örültsége és a halál semmije; és a születés legtermészetesebb közelsége a nem létezéshez. Az utolsó szó mindig a halál – mivel halál *van*, minden egyéb komikus, jelentéktelen, műkedvelő. És az alvilág, az „infernus”, ahogy a *Bölcsesség Könyve* írja tovább, az alvilág *kegyetlen* – itt a derűlátásnak, a rózsaszínre mázolásnak még csak kísérlete sem található.

Itt a bölcsesség: az utcalány sikolya; itt a legszentebb eskü: a gazella bőre és az antilop agancsa; itt a szerelem: már maga a halál; a Nihil örökkévalósága.

– Eretnek vagyok? – kérdezte Ygraine férfiakénál sokkal okosabb fejével. – Lehet, hogy az vagyok, de akkor mindjárt megmondom, hogy mi az eretnokség, vagy hogy ki az eretnek. Eretnek az, aki szó szerint veszi az írásokat, akinek a zsoltárok, evangéliumok, történeti könyvek nem a *betűk* egyformaságát jelentik, hanem a világoknak, tájaknak, időknek, emberfajtáknak azt az élő (s így tarkán ellentmondó) valóságát, mely ezekbe a lapokba van zárva. Eretnek annyi: mint a *végletekig* ortodoxnak lenni: vagyis, nagyon is logikusnak és nagyon is képzelőerővel telítettnek. A Bölcsesség költői heterája számára (hallod? Bölcsesség! Költészet! Testi szerelem! – én szerettem legjobban ezt a Biblia-részt, és tán épp ezért fognak a máglyán elégetni: ilyen a világ) – szóval a nő számára a szerelem végzetes, de értelmetlen: mintha tudná, hogy az, mint a méhek hímjének élete a nászrepülés után, halál, akárcsak az imádkozó bogárnál; a szerelem a gyilkossággal és a hullazabálással azonos.

És olvasom tovább a Misszálét: mi van a 44. zsoltárban? Szembeállítja az igazságot és a gonosztságot. A pedáns emberkék számára ez bizonyára nagyon logikátlan, mert hiszen úgy tanulták (az óvodában vagy egyetemen, igazán egyre megy), hogy az igazság ellensége a hazugság, viszont a gonosztságot ellensége a jóság. Ah! Ah! – szípig tehát a kis szőröző – a zsoltárok mindent összekevernek. Persze hogy összekevernek! Ez a jó, ez a szép, ez az életszerű benne! Tudjuk, hogy *értelem* és *erkölcs* igen bizonytalan alapon állnak, de valahol lényegesen összefüggnek. Pontosan meghatározni sem az értelmet, sem az erkölcsöt soha nem tudjuk, ez egy; és a másik: még kevésbé a kettő finom hálózati összefüggéseit. És a zsoltároknak azért van igazuk, mert *nem* pontosan akarnak valamit kifejezni, hanem a maga életi, valóságos kotyvasztottságában. Tény, hogy a gonosztságot és a butaságot mindig egy oldalon lesznek, és tény, hogy a jóság és az igazság szintén mindig ugyanazon a parton fognak állni. A kérdés részletproblémáit majd elintézik azok, akiknek soha semmi „véri-agyi” közüik nem volt ehhez a dologhoz.

Ugyanezen misekönyvi *Graduale*-részben a felkent királyról olvashatunk, ami bizony megint elég sokat jelent: itt nem a szellemi-lelki Istenről van szó, hanem a királyról, hogy ne mondjam a földi, vagy még tréfásabban, a „terrakotta” zsarnokról, és ott se titkos hivatásról, hanem *olajról*, igaz, hogy az az öröm olaja. Természetesen nem Ygraine volt az első ember, akinek szeme van (bár ez, valljuk be, elég ritka műfaj) a Zsoltárok és a Bölcsesség Könyvének olvasásához, de abban mindenesetre igaza volt, hogy belátta és vallotta, hogy mikor a Zsoltárok nagyon is e világi és nagyon is földies királyokat magasztaltak, és nem légies-ködös „missziókról”, hanem az öröm olajáról beszélnek: akkor nem lettek alacsonyabbak, nem lettek mítosztalanabbak, nem lettek vallástalanabbak és istentelenebbek, nem, nem, sőt: az emberi gyengeségek, az embe-

ri kicsinyességek ilyen költői-realista átélése és kifejezése a *legtöbb*, ami a szellem terén adódhat.

Nem és sohasem az a vallásos vagy költői vagy magasröptű, aki az „élet piszka” fölé emelkedik mindenféle karácsonyfadísz szárnnyal, hanem ellenkezőleg, az, aki az élet „piszkát” áhítatos alázattal, megfigyelő izgalommal, táncoló képzelettel, a kérdések türelmetlen Sebestyén-nyilaival magáévá teszi.

Hogy valami fene spirituális „isten” helyett egy olajtól csöpögő szíriai sátorkirályt találunk – ez csak az egészen gyenge velejűek szemében lehet „eretnecség” vagy „destrukció”: Ygraine tudja, hogy ebben több van „minden hús útjából”, mint meddő szellemekben. És az a szép, hogy mikor a zsoltárban az „öröm olajáról” olvasok, akkor itt – joggal vagy jogtalanul, bevallom, nem tudom – az „öröm olaja” nem költői kép, hanem valami ősrégi aggályos szertartás és konyhai-szagrális háztartás emléke. Úgy képzelem, hogy jobbra fönt a harmadik polcon volt a „bánat olaja”, balra lent a második fiókban az „öröm olaja”, aztán megint másutt a győzelemé, ismét más helyen a féltékenységé vagy trónkövetelésé; szóval a lényeg az, hogy ez éppen azért szép, mert nem költői hasonlat, hanem nyers, babonás, otromba valóság.

Ugyanide tartozik az is, hogy a zsoltár az *ajkadon* előmlő kedvességről beszél – itt az ajak még valóban ajak, nem egy elszellemített semmiség: ez recés valódi hús, mint ahogy a jobb fajta töltöttoltinták dugója recés. A kedvesség nem lelki hajlandóság, hanem az ajkak, hónaljak, talphomorulatok dolga, és éppen ezért több. Ha a pogányság testiességét szereted, nem kell okvetlen Hellászba menned, olvashatod a zsoltárokat is, vagy a Bölcsesség Könyvét – ha meg a lelket, az elvontságot és más effélet kívánsz, megtalálhatod bizonyára a görög mitológiában is. A mélyen költői, mélyen jó, mélyen értelmes emberek mindenütt egyformák, és megértik egymást.

Itt a királynak isteni felesége, isteni leánya, pompás aranyruhái vannak: megint az *e világ*, ami mindig a legtöbbet garantálja egy „túlvilágból”. Mélyen megható, tragikus és humoros egyszerre: hiába, az ember csak megmarad embernek, arany, női szépség, hatalom: mert hát nem erről van-e szó a július 22-i Graduáléban és Allelujában?

Sokan bizonyára lenézik a zsoltárrót azért, amit a misekönyv az áldozási részbe illesztetett tőle: a naivan biztos önbizalmáért, hogy ő igenis a jót és a helyest cselekszi, és ő igenis követi az Úr minden parancsolatát – és hozzá mindent főleg azért, hogy el-lenségeitől megszabaduljon. Ugye milyen kicsinyesség, olcsó és aljas haszonlesés? Pedig nem az. Itt semmi esetre sem az. Ez is az ember egyik kikerülhetetlen alaphelyzete és alapérzése: gyengeségünk, hogy úgy mondjuk, a költészet erős márványába örökítve – és (önismétlő vagyok-e vagy sem, ez most mellékes, lényegesebb dolgokról van szó) mindig vallásosabb dolog egy örök emberi gyengeség fenséges egyszerűséggel és melankóliával való ábrázolása, mint lehetetlen célok után való képmutató kapkodás és ujmutogatás. Emberi, a görögöknél milljószor emberibb, pogányabb is, ami itt van (nem mintha csak úgy, sátánkodó számár játékból keresném a pogányságot, ó, dehogya, hol, de hol vagyok én ilyen butaságoktól), csak éppen elmondom, ami úgy Hellásról és Kánaánról futólag eszembe ötlött szép új misekönyvem és breviáriumom lapozgatása közben.

Mikor a zsoltárró büszkélkedik, hogy ő a helyes úton jár, szintén egy iparos büszkesége beszél belőle: az erény *technikai* dolog, mesterség – persze hogy ettől bosszantóan viszolygunk első hallásra. De ha aztán a tapasztalatok gőzölgő szemétdombján csücsülünk, bezzeg jól kiábrándulunk a „lelkies” erényekből, és örülünk, ha látunk va-

lakit, aki a zsolotáríró módjára, mesterségszerűen, mint az esztergályozást, űzi az Isten parancsának való engedelmeskedést.

És Isten parancsol: ezt a „parancsolást” elvégre felfoghatom, ahogy akarom. Egyrészt úgy, hogy itt van bennünk és körülöttünk az egész óriási természet a maga gyilkos, szerelmes, zabáló, lusta anarchiájával, és az „isten” parancsolja, hogy mi ne legyünk gyilkosok, szerelmeskedők, zabálók és lusták; vagy másrészt úgy, hogy a természet gyilkos, szerelmeskedő, zabáló, lustázó hajlama maga már az „isten” parancsa. Vajon ki fogja valaha is megtudni, hogy mi az a bizonyos „parancs”; a természeté, hogy „ölj!” avagy az Ószövetségé, hogy „ne ölj!”.

Sokat hallottam arról, hogy a görögök istenei anyagiasak, emberiek – szemben a Testamentumok Istenével, aki tiszta lélek. Aki két sort olvas a Bibliákból, rögtön az ellenkezőjére jön rá: a zsolotárok istene valóságos ember, ehhez képest Hermész vagy Venus költői vagy bölcséleti elvontságok.

Ygraine és Pendragon gyertyaszentelőkor látták meg egymást úgy, ahogy – ha férfi és nő meglátja egymást, akkor a szemükbe hullt kép begubószik, és abból pillangóként kel ki a halál. Azért olvastam a Breviáriumból először azt a vecsernyés antifónát, melyben Jesszé vesszejéről és Jákob csillagáról van szó: nekem *több* isten és istenebb isten lett a Biblia parancsoló királya, hogy egy kosszagú sátorhoz, egy szőrös mellű vadászhoz vagy egy festett szájú, karika-fülbevalós vízhordó cselédhez kapcsolódott a képe. Helász istenei távolról sem ilyen emberien egyszerűek! Ez valóban az ember vallása.

Vallás, vallás... Nincs, nem is lehet különbség pogányság és kereszténység között; nincs, nem is lehet különbség költészet és vallás között... az antifóna ötödik verse az Isten bárányát emlegeti, aki elveszi a világ bűneit: az egyiptomi aranytehén vagy aranybika után íme a porszínű bárány: hogy is veszi ő el a világ bűneit? Ygraine azt hiszi: azáltal, hogy *van*, ahogy ránézünk, akkor nincs többé bűn – aki szeretettel az ölébe ölelt egy fiatal bárányt, annak számára a bűn fogalma egyszerűen érthetetlen, mert értelmetlen. Bárány *van*, tehát bűn nincs.

A Malachiás-részlet (Ygraine itt szolgálai alázattal követi a február 2-i breviáriumot) megint Isten és ember „szövetségéről” beszél. Ismét a dolog korlátoltsága, mivel mindörökkre emberi sorsunk korlátoltságát jelenti; jobban tárul a végtelen felé, mint valami – hogy ne mondjam – „hideg úton előállított végtelenség”. És az Isten esküdött is erre a szövetségre: pogányságnál ezerszer pogányabb (és épp ezért istenibb, keresztényibb és költőibb) Jehova: ott az írás, ott a forró pecsétviasz, ott vannak a tanúk, ott a zálog, a szerződő felek, az asszonyok és a borjúk, a sátrak és a bográcsok, a bábák és a jegyzők, a pénzhőség és a bizalmatlanság egész statisztériája. „Egész világ” helyett egy rühös oázis, pár bamba tevével és mosatlan csajkával – „tisza szellemiség” helyett egy esküdöző-átkozódó vén tehénkereskedővel – a „természet ősi sugalmai” helyett konyhai parancsokkal, tejeslábosokkal és galambtömési receptekkel. És? Ygraine-nek *így* isten az isten. Az Írásban legalábbis *ez* áll. Nyilván meg fogtok égetni érte. Csak a vak és süket nyér gegyelmet nálatok.

És beszéltünk a szerelmes Máriáról és a haláltestvér Máriáról, beszéltünk a Bölcsesség utcalányairól és minden várfalas vár valahonnan női jellegéről: most egyszerre ide-döbben a Himnuszban ez a sor: „mutans Hevae nomen” – vagyis egyszerre Éva, az ősszony és Madonna, az istenszülő kerül a lehető legrámaibb közelségbe. Éva helyett Héva: aki beleszagolt versekbe, annak ez egyetlen hang változása is már egy világot jelent...

Ygraine nő, el ne felejtjük – okos nő, az kétségtelen, hiszen másképp nem tudná ezeket a nagyon is vérre menő elmélkedéseket folytatni, de nem lehetne igazán okos

nő, ha nem volna inkább nő, mint okos: és mint nő, ez érdekelte: a Magdolnák, Évák, Madonnák, Bölcsesség-lányok összefüggése, és mindegyiknek rokonsága övele.

És ez a sok (nagyon, de nagyon-nagyon különböző!) asszony mit akar a végén? Örül-ni! Ez áll a himnuszban, zsoltárban, minden képzelhető és képzelhetetlen Krédóban. Öröm, örömvágy, örülni: ez az alaptény, alapösztrön, minden egyebet kizáró cél. Eb-ből a szempontból se részeg bacchanália, se csontvázfejjel labdázó önkínzás között nin-csen különbség – örömrre születünk, természetes, hogy egy vallásnevét megérdemlő vallás ezt a tények tényét nemcsak hogy nem mellőzheti, hanem rendszere legközepé-be kell állítania.

Vannak szerencsés és talán akaratlanul tökéletes találkozások – ilyen például a gyer-tyaszentelői breviáriumban az örömről harangozó himnusznak testvéries szomszédsá-ga egy játékos, paradoxonokat paradoxonokra halmozó résszel: lám itt a világ kettős lényege, az öröm mint alapkívánság és az önellentmondások dzsungele mint alaptény.

Hiszel-e a Breviáriumban? Vallásod-e a görög vagy hindu pogányság? – ezek ékte-lenül balga kérdések. A döntő: éld át költői izgalommal, nemi gerjedelemmel, kétel-kedő búskomorsággal az élet alaptényeit. Aztán nevezd ezt (vagy az eredményét) val-lásnak vagy sanszonnak, pogányságnak vagy evangéliumnak, az már a te dolgod: te mindenestre bent vagy a szentek közösségében.

Az öröm és az önellentmondás (milyen két szerelemre ingerlő múzsa, új Sappho sapphikus szerelme kellene hozzá) után jön egy antifónában az „abnegat” – a tagadás, a lemondás, a remeteség, a majdnem öngyilkosság gondolata. Megint mellékes, hogy hiszel-e a lemondás és az önkínzás vallási tanácsában; a lényeg az, hogy a világ, az egész természet és az egész élet valóban negatív jellegű – hogy ilyen ízetlen-szárazon fejez-zük ki magunkat. Itt valami *Nem* van a dolgok közepén, hiszen az élet halálba torkol-lik, az agy *nem* kap igazságot, az érzékek *nem* kapnak nekik megfelelő kielégülést, min-den mulandó, meddő, hiábavaló, ideiglenes, átmeneti és torz. Az indiai és a karthau-zi aszkéták ezt a *Nemet* hirdetik, azt az alaptényt, hogy a nagy értelem, a nagy jóság ezen a földön *idegen*. Itt értelemnek és jóságnak soha semmi keresnivalója vagy szere-pe nem volt és nem is lesz. Ezért lesz fakír vagy remete. A világ kimondottan és vég-érvényesen gonosz és buta: erre az adottságra válasz az „abnegatio”, vagyis itt vissza kell húzódní. Hogy aztán az „öröm mindenekelőtt” és a „fakír tagadása mindennek” hogy egyeztethető össze? Erre nincs se logikai, se konyhai recept, majd valahogy adó-dik, a hangulatok hullámai szerint – ez a legnagyobb bölcsesség.

Hogy mondtuk elébb? A Lét lényege valami „negatívum” – valóban, mikor az Ószö-vetség különböző szerzői a maguk „Jehova”-figuráját (vagy figurátlanságát?) megszer-kesztették, ez a figura (vagy mint mondom: figurátlanság) tulajdonképpen szintén a „névtelen titkot” jelképezi, azt a gondolatot, hogy „a világ alján van valami borzalma-san jelentős, egyetlen és végtelen dolog, de ez az egyetlen fontos és ez az egyetlen je-lentős = érthetetlen, sőt talán értelmetlen”. Érdekes ez a két véglet: ez a „Jehova”-dolog egyrészt maga a világ alján leskelődő potens Nihil, a semmi – másrészt meg az Ábrahámok meg Jákobok nagyon is konkrét pásztori tartozéka, olyan, mint egy vaj-köpülődézsza vagy szalonnapiértásra is alkalmas piszkavas.

És mit tanulsz az első „Nocturne” idején, ha az erre az időre kijelölt Mózes-részle-tet olvasod? Meg kell szentelni minden elsőszülöttet – mit gondol ilyenkor a legorto-doxabb ortodox vagy ami ezzel a legteljesebb mértékben egyenrangú: a legeretnekebb eretnek? Hogy legyen az a vallás lelkiességgel túltömített vagy állatiasságtól pukka-dozó, legyen északi vagy déli, kezdetleges vagy hervadásig túlfinomult, babonás vagy agyonfilozofált – mindegy: fontos az élet, a szülés, az ivadék, a méh és az unoka, a te-

nyészet és a család, a szaporodás és a gyümölcs kultusza. Mit veszekednek a pogányok és krisztiánok, anyagimádók és lélekhabzsolók? Hiszen ugyanarról beszélnek! És nemcsak a szülés természetes bősége a fontos, hanem az *elsőszülött*: nem édesen, tragikusan, bután és szentemen megható ez a harcoló és versengő szellemből megmaradt vonzódás az *első* iránt? És további tényező magzat kell, azok közül is az *első* kell – de még mi más? A hókuszpókusz, a rítus, a szanktifikáció, mindegy, hogy milyen – de valami komédia kell, valami szerep, valami maskara, álarc, póz, felnagyítás: hiába, ilyen az ember – még az az ember is, aki az emberi állatfaját az árkon túl kotort szemétrakásnál is kevesebbre tartja, még az is ezt a szemétrakást vagy a kihányását a legünnepélyesebb szertartásokkal fogja körülvenni és felcifrázni. Divina komédia, nyilván ez a jól összekerült két szó, mint Ádám és Éva vagy Rómeó és Júlia. Isteni! Ez az egyik. Maszkarábas örület, ez a másik, ami az elsőből következik.

De minden isten és minden ámokbalett miből születik, és hova tekerül vissza? „...aperit vulvam in filiis...” – vagyis a legállatibb valóságból a legállatibb valóságba. Szegény bolondok, akik a nagy Vulva jelenlététől a nagy-nagy isten létét féltették: lehet, hogy a görög vagy egyiptomi vagy hindu istenek létét valóban fenyegeti valami veszély, mivel túl szellemiek – de ennek a február 2-i „nocturne”-istennek ereje éppen pokolian humánusan *földi* jó szagában van. Attól, hogy *vulváról* beszél, attól, hogy Izraelt kerepli (és nem – ó! – az egész világot): éppen attól örök és egyetemes, mert hiszen az utolsó sípládakántor is tudja, hogy nincs örökebb és egyetemesebb dolog, mint fertelmesen *korlátozott*nak lenni: végesnek és vicinálnak, vulvának és Izraelnek, nem pedig az „emberiség szellemének” – ami egyszerűen nincs.

És hol van olyan fenséges egyenrangúságba állítva ember és barom, mint ebben a Mózes-„nocturne”-ben? Ó, csak egyszer hagynák abba már az értelem és templom meddő nyüzsgői ezt a halál hülye témát: „az embert megalázza állati volta” – az állatnak mentségére szolgáljon, hogy rokon pófájú az emberrel. „Minden az enyém” – mondja Izrael istene (éppen törzsfőnaivitása teszi hihetővé, ti. emberré), és ebben a gyermekes-zsarnoki birtoklásban mindegy már, hogy valaki ember vagy birka, Plátón vagy rinocérosz, római generális vagy csámpás hullócsillag. És így is van. Mert mindegy. De ezt a műkedvelő szabadgondolkozóktól nem tanulhattam volna meg soha – ehhez az új bibliám és breviáriumom kellett. *Elsőszülött kisgida ugyanaz, mint elsőszülött kis emberke.*

És aztán a többi: miért kell tisztulás szülés után és menstruáció után? Mi ez? A test törvénye bűn? Mi akkor a bűn? A vér bűn? A szexualitás ténye bűn? Én azt hiszem, hogy akkor a *bűn* semmi egyebet nem jelent, mint a természet, az élettan rettentő *titkainak* sejtését. Aki tud verset írni róluk és belőlük, az így oldja ki azt a feszültséget, amit az élet törvényeinek rettenetes ereje és rettenetes ismeretlensége egyszerre ébreszt az emberben. Aki meg nem jut el ezen élettani fantazmagóriák *művészi* ábrázolásához, az egyszerűen a *bűn* és engesztelő hókuszpókusz formájában fejezi ki izgalmát szerelem, nemiség, szülés, halál, liliom és perverzió rejtélye felett. A vér titok, a nemiség titok: és a *bűn* csak egy szó vagy álarc arra az érzésre, hogy ezek a dolgok titkok. Se több, se kevesebb.

Így kerül aztán rejtélyes ellentétbe-azonosságba a Héva-ősanya almájával, kígyójával, fügefalevelével és a kígyótipró Madonna büntelenségével, szüzességével, egzaltált lelkiességével. És Ygraine, ha nem tudnátok, azért van a világon, hogy azt a sok-sok változatot (közben persze azonosságot), amit a nő a sárkányfarokkal kacérkodó Héva-állattól a Giotto-féle és skolasztaféle *elvont* istenanya fogalomig megvalósított: egyetlenegy közös sorsba hozza. Hirdesse, hogy mind mindig ugyanaz, és hogy ezt a leg-

szentebb egyházi könyvekből, nem pedig kékharisnyáktól vagy hisztérikáktól tanulta. Írja, nem is egyszer (én is bizonyára ismétlem már őt és magamat), hogy ő a legkatolikusabb katolikus, tehát szörnyek szörnye: el fogják égetni, mert egyszerűen olvasta a Misszálét, és ott látta, hogy a Madonna egyrészt a legősibb vérbabonaritások alánya, másrészt a párizsi kiagyalt matematika egyik számtani formulája. Mert az írások ilyen minden képzeletet túlhaladó *ellentéteket* tartalmaznak, ilyen végleteket és paradoxonokat (amilyenekről a lapos Hellász még csak nem is álmodhatott!). Azért imádta egyházát, melynek ez a fajta imádat nem kell: ki fogják végezni. Tudja, tudja, egyszerű példát is hoz fel erre.

Egy papjával arról beszélt, hogy a gyertyaszentelő – ugye oly jellemző, hogy éppen ez volt a legkedvesebb ünnepnapja – nem a római Luperkáliák *ellen* született, hanem annak tulajdonképpen természetes folytatása. A nyomorúságos hiba természetesen ott kezdődik, hogy a kis papocska rögtön azt hiszi (millió társával egyetemben), hogy Ygraine ezt másért nem is mondhatja, mint ellentmondási kedvből, öncélú piszkálódásból és rombolássportból. Ó, te szegény kis fráter, ha te tudnád, hogy Ygraine és Pendragon mennyire, de legmennyire nem azért vannak a világon, hogy másokat bosszantsanak, vagy hogy romboljanak, ó, nem, nem, ők a békességért, az idillért, a bölcs megbocsátásért, az igazságért vannak ezen az európai térképen (hogy szűkre vegyük a mércét). De hát! De hát! Úgy látszik, csak a gaszág kelti a jóság benyomását, csak a butaság árasztja az értelem illatát – és Ygraine-ek és Pendragonok megmaradnak egy piszkos bábszínház ördögeinek. De ha Jézust keresztre feszítették? Ezek után minden derűlátás meddő monológ.

Mert hát Ygraine miről beszélt? Hogy a Luperkália-ünnep, amelyről ő annyit tudott (ami nem kevés, mert az ún. reneszánsz még nem szűkítette le az ijesztő bornírt-ságig az emberek látókörét a pogánykor felé), hogy az erdei faunoknak szól, és hogy a természet jó és hogy a természet rossz egy személyben, mert hiszen a *faun* szóban benne van a *faveo*, ami valami kedvezést vagy kellemkedő jóakaratot jelent (hogy ez diletáns balfogás vagy nyelvtudományi igazság, az igazán mindegy). Ugyanakkor ezek a tenyészboldogságot képviselő faunok egyúttal *Incubus* néven a leggonoszabb álmok és legbetegesebb lidércnyomások istenei is voltak: nem így van-e rendjén? A természet kétoldalú: faunidill és faunborzalom, pásztori béke és halálos betegség. Persze ez éppúgy benne van az Ószövetségben, mint az ún. pogányságban. Egyik igazabb, mint a másik.

És mi más a Luperkália ünnep, mint az, amiről Ygraine július 22-én (Magdolnák körtánca) vagy február 2-án olvashatott? Rómában az ifjakat bekenték a kosok vérével, aztán lemosták tejes vattával, és közben ezeknek az ifjaknak mosolyogni kellett, akár tudtak, akár nem, akár tetszett, akár nem. Itt is mi van: megölt állat, gőzölgő vér (hogy a menstruációé vagy a leölt kosé? Ez is különbség?), fehér tej, ami egyszerre a tenyésző tehén legszexuálisabb váladéka, anya-taknya – és ugyanakkor (a Bacchus borával és az ókori lányok havi vérével szemben) a tisztaság, a gyermeki ártatlanság (?), a langyos szüzesség kifejezése. És nevetni kell közben! Csak az öröm a döntő, a boldogság – és így, a fintorban, az álarcban, erőltetett rituális grimaszban még fenségebb, mintha csak „lelki” és érzelmi volna.

És – ez a lényeg – a papok, ezekkel a röhögő fakutyaiifjakkal együtt, antik meztelenségben rohantak végig Róma utcáin (a hidak! A lépcsők! A kanálisok!), és a római asszonyok *tisztulásnak* érezték, ha kecskeszűjjal végigverték őket ezek a luperkál-papok. Tisztulás? A férfiak meztelenek, a nők megtermékenyülnek – igen-igen összeviSSza keveredik itt szüzesség és állati tömegszülés, termékenységkéj és vak-vad szeplőtelenség.

Vajon mi a különbség emez ünnepség és ama másik között, melyről a február 2-i „nocturne”-ben olvastunk Mózes könyvéből? Vér, szülés, nevetés, bűn és megtisztulás, bakszif és szüzesség, szexualitás és komédia: itt is, ott is az *elemek* ugyanazok. És talán ez a döntő. Az emberek az Ószövetség Arábiájában éppúgy, mint az Újszövetség Rómájában, az évmilliók elsüllyedt Atlantiszáiban éppúgy, mint a legújabb kor kerge önteltségében egyszerűen nem tudják, hogy az élet, a szerelem, a szülés, a nemiség *miben* is áll tulajdonképpen – és ez az *izgatott* nem tudás hasonló mitikus májusoló-cafrangokkal aggatja körül ezeket a dolgokat.

És Ygraine, a királynő, aki egyszerre látta a menstruáció „bűn”-éért (ki nem érezte még a betegséget erkölcsi pokolnak is? – az ember már ilyen fantaszta) vezeklő keleti lányokat Jeruzsálem templomában, és a római patríciusnőket, amint meztelen férfiak ostora alá dobják magukat, hasonló tisztulási vágyból – mindezt a gyertyaszentelői gyertyák sárga rácsán átvizionálta, elmélkedve azon is, hogy a gyertyák tanulsága se más, mint a Sínai- vagy az itáliai félszigeté. Miért? Mert a viasz a méh terméke, és ha valaki a méhre gondol, akkor éppúgy gondolhat szüzességre, mint bujaságra – az örök szüzességben élő rovarok millióira, mint a házasságban beleit is „kihányó” kitüntett hímre: itt senki el nem dönti, hogy szüzesség, orgia, perverzió, kétneműség vagy eunuchság, termékenység vagy meddőség, szexus vagy munka az élet közepe és célja.

És ahogy a méh lehet egzaltált szűz vagy csak szexuális kéjgép (aki viaszgyertyát néz, mint Ygraine, gondoljon a méhre, ha eddig nem tette volna), úgy maga a viasz nem „sokoldalú”-e, hogy egyszerűen fejezzük ki magunkat: ő a gyertya, a világosság, de a szatírok szerelmi lándzsája is, megint értelmi fény és állati sötétség egyetlenegybe esnek – ő a hajlékonyság őszanyaga, de hajlékonyságát mikor használja fel a legjelképebben? Mikor a halottak arcának merevségéhez idomul, hogy boldogító-rémisztő maszkjukká váljon. Tehát? Értelem, halál és nemiség: egy és ugyanaz.

Az ilyen kijelentés egyrészt a legnagyobb költészet ízeit küldözgeti, legalábbis előlegbe – ugyanakkor nem egy ordenáré halandza szagától is büdös. De hát? De hát? Dicső létünk minden vonatkozásban az „ordenáré halandza” jegyében látszik valahogy állani.

Ygraine nő, ezért keresgélt július 22-e Magdolna-lapjai között – ezért rácsozta kutató arcát február 2-a viaszgyertyái közé, mint az izzó parázs a kályharostély fölé. Utoljára még egy vagy két ötletét vagy álmát mondom el nektek, a *december 8-i* ünneppel kapcsolatban, ahol a Misszáléban szintén a Bölcsesség Könyvéből olvasgatott („olvasgatott” – mondjuk mi ilyen szerényen, mikor ez nemhogy nem „olvasgatás” volt, hanem még a legeszményibben felfogott olvasásnál is több: átélés).

Mit mond itt számunkra immár búcsúzóul a Bölcsesség Leánya? Hogy ő mindenek és mindenek előtt már megvolt – ahogy a „Jehova-dolog” Ős-Nihilt és Jákob-kondért jelent egyszerre, semmit és nyálás csendéletet egyesítve magában (épp ez a jó!) – úgy ez a Bölcsesség-Mamzell egyszerre előbb van még a világ minden előfeltételeinél is (az ilyesmit „princípium”-oknak hívják, akiknek égészínű a fuszeklijük), de ugyanakkor – miután már kirágta a bakterek fülét, hogy hol is van a vőlegénye – most arról beszél (december 8-án), hogy „gyönyörködött” nap nap után, és „játszadozott” a teremtés minden játékával. Ő, azért ha nagyon is rühelljük a hittani vagy bölcséleti kirándulásokat, ezt el ne felejtjük: a Bölcsesség kéjeleg és játszik – és Nárcisz-örömkedése és pasiánsza után vagy közben legnagyobb kedvtelését az „emberek fiai” között találta. A mindennek kezdetét megelőző mindenek kezdete (mert hiszen így nevezi magát a Bölcsesség lánya december 8-a szentleckéjében), szóval az Ős-Ok Maitresse-e, hogy így

fejezzük ki magunkat: a nagyon is primitív emberben lelte jókedvét! Sznob tehát ez a lány nem volt, azt bebizonyította.

És szól immár hozzátok: ha én táncolhattam és gyönyörködtem, akkor kövessetek engem az Isten egyetlen útján, ahol sípok csőre rikoltoz, és szakadt borsózsákként veri a dob a jókedv, Burgosi érsek és Canterbury prímás. Ygraine vezeti a táncot, legyetek ti is a szerelmes Isten bacchánsai, párizsi egyetlen fehér doktorai és a Római Szent Kollégium tulipános kardináljai! fel a szoknyával, és táncoljatok! Angol király, add a bohócodnak az uralkodás almáját, hadd hajigálja a toronytetőkre, és gurigázza imagörnyedt boszorkányok hátán. Durham és Glasgow nehéz, kopaszodó püspökei, kígyófejű, hattyúnyakú, csikóhalhasú pásztorbotjaitokkal: verjétek kegyetlen mámorral a katedrálisok sakkáblaköveit, hogy a szobrok, lámpák és kolostorudvarok amúgy is páros oszlopai mind táncra kerekedjenek, és hintázzanak a mécsek és gyertyák, mint részeg velencei hajón a szétparittyázott lampionok – röpjülnék az okulárék és a harisnyakötők! Zsinati atyák és boszorkányégető esküdtszékek zsibbadt térdű tudorai, halljátok? Ygraine megértette a Bölcsesség Könyvét: az igazság szüreti mulatság, lányok, s apátok részeg taposása a teremtés fekete szőlőjében.

Kőríz Imre

AZ ELLENHERMELIN

Az élet, mint az ellenhermelin,
van is, meg nincs is.
Hiszen hát élet-e a perc, az óra?
Élet volna a hétfő és a kedd?
Vagy a május az élet, meg az ősz?
És akkor már ikrás és fekete
hókupacaival a télutó is,
meg az aranyát, mint egy zálogos,
reggel a kirakatba pakoló
nyár, az is élet?
Ez a rendszerváltás utáni, kalapálós,
fuvarozós ország is részt vesz benne?
Bennem is lobog? Viszont ami a
fazékban lobog, az csak húsleves?
Mennyi élet van? Minden élet egy?
Elkezdődik, és egyszer csak nem élet,
mert véget ér, és onnan már halál?
Vagy volna a halál után is élet,
csak éppenséggel, mint egy elveszett
ernyő, húszas, kés, már nem a miénk?
Több élet van? Vagy egyen osztozunk?
És tényleg van-e, vagy inkább csak az van,

hogyan élünk, és a többi ráfogás?
Létezik-e az ellenhermelin,
amely a címertan – leánykori
nevén heraldika – szerint borítás,
a borításon belül: bundabőr,
akárcsak az evetbőr és a mál,
fekete alapon kis fehér tincsek?

ELSŐ JELENTÉS

Nem lehet, hogy hazaengedték, hogy „kiment”?
– kérdezte latinos műveltségére és a portapultra támaszkodva,
reménykedve, amiben nem lehet:
a főkönyvi listán a név mellé írt „exit”
első szótári jelentésében.
Nem, tényleg meghalt, mondta a portás,
és már jött is az orvos,
nyugtatólag és -kkel (kicsit nyeglén, mint ez a sor),
de a tét már az első kérdésnél eldőlt:
vihetik vissza a pizsamát a sportszatyorban.

Apám.

Ez zsarolás.
Végül is mi közünk van ehhez az egészhez,
illetve ennek az egésznek éppen az apaságához?
Biztos aranyhőrcsőggel is menne:
apró, megtöretett test a fűrészponton,
és akkor nem lenne az oktrojált őszinteségnek
ez a zsarnoki, gőgös, szegény gesztusa:
„apám”.

A keresztényeknek könnyű:
nekünk az Isten az apánk.
(A keresztényeknek nehéz:
nekünk az Isten az apánk.)

Ó, mi milliárdnyi kis Herkules!
Az isteni Laetitia Casta –
már ez is mennyi jót ígér,
pedig csak egy metafora.

— — — — —

Apánk – ellentétben anyánkkal – nem anyánk, akit
nem hanyagolunk el,
de nem is látogatunk rendszeresen.
Inkább csak váratlan esti razziákat csinálunk:
nem vette-e ki a fogát, haladt-e a meséskönyvben,
vagy megint csak bulvárlapokat olvasott?

Anyánk, a szó akárhány szótári jelentésében,
nem is érti ezt az egészet,
messziről, az élet másik végéről
megsimogatja a hajunkat,
és azt kérdi – mintegy a hajunktól –:
„Honnan a kutya seggéből szeded ezt a sok hülyeséget?”

• Fővárosi térzene •

„VOLT EGYSZER PESTEN EGY KABÁT...”

Molnár Ferenc filmszkeccse az Apolló moziban

A film- és színháztörténet évekig csak azt a rövid jelenetet ismerte Molnár Ferenc *GAZDAG EMBER KABÁTJA* című filmszkeccséből, amely *A MAGYAR NEMZETI SZÍNHÁZ MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE* című, 1923 körül forgatott némafilmhez ragasztva maradt fenn. Magyar Bálint *A MAGYAR NÉMAFILM TÖRTÉNETE* című munkájában nem is tulajdonított nagyobb jelentőséget az Apolló Projekto-graph Részvénytársaság bemutatójának: nem ismerte ugyanis a mű szövegét, mely gépiratban olvasható az Országos Szé-

chenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárában (MM 4636). (A példány a rendező betoldásait, húzásait is tartalmazza. Nehéz volt eldönteni, hogy mit vegyünk figyelembe; a gépiratot vagy a betoldásokat is, hiszen több helyen a gépíró figyelmenlensége miatt utólag került be a helyes mondat. Színházi szöveg esetén annak rekonstruálása a legfontosabb, hogy mi hangzott el a színpadon – ezért szinte minden utólagos bejegyzést tartalmaz a szöveg kiadása.)

A mű keletkezéstörténetéhez hozzátartozik, hogy az Apolló Projectograph Részvénytársaság első magyar filmszkeccsének bemutatása után a fővárosi színingazgatók a rendőrkapitányhoz fordultak, hogy rendelettel akadályozza meg a műfaj terjedését. Az Apollóban azonban Bródy Miksa, Martos Ferenc és Vincze Zsigmond műve, A FELESÉGEM HŰ ASSZONY 1912. február 5-én olyan sikert aratott, hogy a társaság új filmszkeccsének elkészítésével a korszak legdivatosabb drámaíróját, Molnár Ferencet és az egyik legnépszerűbb zeneszerzőt, Szirmai Albertet bízta meg.

Érdekes, hogy a *Színházi Hét*, mely első sorban a színházak híreit közölte, nem mulasztotta el, hogy beszámoljon a szkeccsről. A bemutatót (1912. március 8.) követően a lap MOLNÁR FERENC AZ APOLLÓBAN címmel vezércikkben üdvözölte a nevezetes eseményt: „*Akik eddig a magánszínházak alapján állva, irodalmi fölénnyel beszélgettek a szkeccsről, és hajlandók voltak stílustalan, zavart műfajnak tekinteni, azokat most végleg elhallgattatja a Gazdag ember kabátja. A modern magyar színműirodalom legragyozóbb neve, Molnár Ferenc állott ezzel a kine-ma-szkeccs jogosultsága mellé [sic!].*” (*Színházi Hét*, 1912. 11. szám.)

A *Színházi Hét* következő számában még messzebbre merészkedett a szerkesztőség: „*A szkeccs műfaja ezzel belépett a rendes színházi életbe, szerzőit, színészeit, színpadját, ének-számait, vicceit a rendes színházi élet minden-napos eseményei között emlegetik, és bizony ott állunk, amitől a magánszínházak nem minden-ek nélkül tartottak, hogy tudniillik a szkeccs nem elégszik meg a rendes mozikközönséggel, hanem mivel érdekes, kedves, olcsó, színes és*

mulattató, erősen kiveszi a maga részét a színházi életnek kijáró érdeklődésből.”

Az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt példány az előadások számáról is árulkodik: hétköznapiakon négyszer, szombaton meg vasárnap hatszor került színre; márciusban összesen százöt alkalommal.

Érdekes volt a filmszkeccs szereposztása. A gazdag embert a film rendezője, K. Kovács Andor játszotta. Eredetileg Nyáray Antalt, az utolsó bohémként emlegetett komikust akarták meghívni, Nyáray azonban éppen Péccsett játszott, s igazgatójától nem kapott szabadságot. (A hírek szerint ezzel háromezer koronát vesztett...)

A legnehezebb feladatot Bársony István, a későbbi neves kabarérendező kapta: neki jutott a kabát szerepe. A bemutató azzal vált különösen érdekessé, hogy a filmvásznon valóságos személyekkel hitelesítették a budapesti történetet. Felvont az első számú primadonna, Fedák Sári, Újházi Ede, a Mester s Bakti Gyula, a legismertebb rikkancs. Lehet, hogy a virágárusleány, Bárdi Margit is Budapest nevezetességének számított, mert ezzel a névvel nem találkozhatunk a korabeli színésznévsorokban.

A GAZDAG EMBER KABÁTJA sikere után, a sajtó nyomására Boda Dezső főkapitány visszavonta a filmszkeccseket betiltó rendeletét.

A szöveget az eredeti kifejezéseket megtartva, a mai helyesíráshoz igazítva, a nyilvánvaló elgépeléseket kijavítva közöljük.

Gajdó Tamás

Molnár Ferenc

GAZDAG EMBER KABÁTJA

Budapesti bohóság egy felvonásban

Zenéjét szerezte: dr. Szirmai Albert

Közzéteszi Gajdó Tamás

A színjáték személyei:

A gazdag ember

A kasszíros kisasszony

A pincér

A kávéházi vendégek

A mozgófénykép személyei:

A gazdag ember

A kabátja

A kasszíros kisasszony

A pincér

A Mester

A primadonna

Egy krakéler

Egy virágárusleány

Egy rikkancs

Történik egy körüti kávéházban, majd az utcán, a Városligetben és a Margitszigeten

Első rész

A két szélső asztalnál vendégek ülnek, újságot olvasnak. A középső asztalnál nem ül senki, ott két szék van. A kisasszony a kasszában ül

ELSŐ VENDÉG Pincér!

A pincér oda sem figyel

Pincér!

A kisasszony csönget

PINCÉR Parancs!

ELSŐ VENDÉG Mi lesz?!

PINCÉR *(a bal asztalnál áll, hadarva)* Igenis, kérem, azonnal meglesz, félbarna, szűrve, csészében, kevés habbal, langyosan, öt cukorral és egy egész barna, pohárban, nem egész tele, sok habbal, nem szűrve, félig egész forrón, négy és fél cukorral, igenis, kérem. *(A konyhanyíláshoz rohan, bekiált a tűzilegénynek)* Két félbarna langyosan, öt pohárban, habbal, forrón, szűrve, csészében, négy és fél cukorral, egész barnán és félig langyosan.

KISSASSZONY Mit beszél maga itt összevissza?

PINCÉR Higgye el, Ilona kisasszony, már azt sem tudom, mit beszélek. Itt egész nap magát látni, a maga szép szemébe nézni, csuda, ha összezavarodik az ember?

VENDÉG Lapokat!

PINCÉR *(a jobb oldali asztalhoz siet)* Igenis, kérem, az Illustrated Newst? Kézben van. Akkor az Illustrationt? Az is kézben van. A Hét? Kézben van. Pesti Hírlap? Kézben van. Tetszik valami mást olvasni talán?

VENDÉG Hozzon mást!

PINCÉR Az is kézben van. Igenis, kérem. Két langyos lágy tojást, pezsgőspohárban, kevés habbal, szűrve, azonnal, kérem. *(Átkiált a bal oldali asztalhoz)* Már hozom, kérem, tudom, nem felejtettem el, félbarna kevés habbal, pohárban, szűrve, sok föllel, majd nem egész forrón és félig egész langyosan és egy langyos egész barna, kevés föllel, csészében, nem egészen szűrve, kevés cukorral, de rögtön.

A vendég el

(A konyhanyíláson egy tálcán csészéket adnak ki neki a kívánt italokkal, ezeket a két asztalnál a megrendelők elé teszi. A kasszához siet, és a kisasszonnyal kezd diskurálni) Lám, Ilona kisasszony, már maga is észrevette, hogy zavarban vagyok.

KISASSZONY Nem csuda, Adolf, ha észrevettem. Az utóbbi időben nagyon szórakozott. Tegnap is francia konyak helyett a főhadnagy úrnak táblaolajat vitt.

PINCÉR De megitta, sőt ízlett is neki. *(Kinéz a tükörablakon az utcára)* Nézze csak, kisasszony... nézzzen át ott a túlsó oldalra... ott... ott... beszélget az a milliomos... tudja, akinek az a nagy prémgalléros kabátja van.

KISASSZONY Az, aki tegnap volt itt?

PINCÉR Az. Aki azt a nagy csomó ezres bankót mutogatta. Úgy látom, megint ide készül. Tegnap volt itt először, és már megint jön.

KISASSZONY *(nagyot sóhajt)* Adolf!

PINCÉR Miért sóhajt, kisasszony?

KISASSZONY Tud maga titkot őrizni, édes Adolf? Tud maga hallgatni?

PINCÉR Hallgatni? Még a telefonközpont sem tud úgy hallgatni, ha felhívják, mint én.

KISASSZONY Akkor magára bízom a titkomat.

PINCÉR Halljuk, halljuk.

KISASSZONY Adolf, vegye tudomásul, hogy én már nem sokáig ülök ezen a trónon.

PINCÉR Lemond a trónról?

KISASSZONY Nem. Felmondok.

PINCÉR Igazán? Miért? Hisz itt nagyszerű dolga van! Kedves, csendes kávéház, nappal ezek a szerény pasasok, éjjel jó finom ordító részeg emberek, akik tisztességesen bánnak a kasszírnnővel, mindjárt házasságot ígérnek neki, nem pedig azok a csendes éjjeli újságolvasók, akik csak disznó vicceket mesélnek.

KISASSZONY Ez az, Adolf. Eltalálta.

PINCÉR Egy pikáns viccet akar mesélni?

KISASSZONY Nem, Adolf. Nekem házasságot ígértek.

PINCÉR *(rémülten)* Mikor?

KISASSZONY Tegnap.

PINCÉR Hiszen tegnap nem is volt részeg vendégünk.

KISASSZONY Adolf, olyan nem is kell nekem. Adolf, én magára bízom a titkomat. Az a gazdag földbirtokos, aki most ide készült, aki tegnap volt itt először, az ma éniattam jön ide.

PINCÉR *(rémülten)* Az ígért magának házasságot?

KISASSZONY Az! Milyen szerencse, kedves Adolf! Milyen nagy szerencse!

PINCÉR Hiszen az az ember nem ivott egy korty alkoholt se! Szódás limonádét ivott cukor nélkül.

KISASSZONY És mégis... Lássá, az ember nem tudhatja, hogyan talál rá az igazi szeren-

cse. Bejött ide fél négykor, meglátott fél ötkor, belém szeretett fél hatkor, megkérte a kezemet fél hétkor...

PINCÉR *(a kisasszony utolsó mondatát utánozva)* Ütötte volna meg a guta fél nyolckor.

KISASSZONY *(szemrehányással)* De hogy beszélhet így! Miért mondja ezt?

PINCÉR Én megvallom magának, Ilona kisasszony, ez nekem fáj.

KISASSZONY Ez fáj magának?

PINCÉR Fáj. *(A szemét törli)* Fáj. *(Csendesen pityeregni kezd)*

KISASSZONY Hát nem kívánja a boldogságomat? Hát nem szeret engemet?

PINCÉR Dehogynem, Ilona kisasszony, épp azért fáj, mert szeretem a kisasszonyt.

KISASSZONY Nem is tudtam, Adolf, hogy ez a bolondság magánál ilyen komoly.

PINCÉR Ez a bolondság mindenkinél ilyen komoly, Ilona kisasszony. Egész délután, egész éjjel itt látni magát... úgy ül abba' a kasszába, mint egy cserép virág... A haja olyan szőke, mint két tojás pohárban, a szeme olyan nagy, mint két kemény tojás hámozva... Hát csuda, ha szerelmes vagyok magába? *(Dühösen)* Na de majd kiszolgálom én azt a vendéget, tudom Istenem!

KISASSZONY *(szigorúan)* Adolf, magának nincs joga ahhoz, hogy rosszul bánják egy vendéggel csak azért, mert az feleségül akar engem venni.

PINCÉR Nincs jogom? Hát az én érzelmem kutyá? Hát én nem vagyok férfi? Hát én nem szenvedek? Megállj csak! Majd megmutatom én neked!

KISASSZONY Adolf, emlékszik, tavaly milyen baj lett belőle, mikor a huszár főhadnagynak... mikor a huszár főhadnagynak... abba a dupla knickebeinba... amikor abba beleköpött! Azt is féltékenységből tette!

PINCÉR Rendeljen csak ez knikébenit!

KISASSZONY Pszt, ne olyan hangosan, ott jön... Az istenért, Adolf, türtőztesse magát!

PINCÉR Hát csak jöjjön, majd lát egy kis szekatúrát. Ebből se lesz törzsvendég ebben a kávéházban, azt garantálom.

A gazdag ember belép, a pincér elébe megy. A gazdag emberen óriási bő kabát van, nagy prémgallérral. Fején fényes cilinder, kezén fehér kesztyű

GAZDAG EMBER Adjon Isten jó estét!

KISASSZONY Jó estét!

GAZDAG EMBER Kezét csókolom, cukros nagysám. *(A pincérhez)* Maga nem tud köszönni?

PINCÉR *(kihívóan)* De tudok!

GAZDAG EMBER Hát akkor miért nem köszön?

PINCÉR Az nincs benne a szerződésben. Az nálam külön egy koronába kerül.

GAZDAG EMBER Igen? Hát akkor köszönjön szépen. Itt van egy ötkoronás. *(Átadja)*

PINCÉR Jó estét! Jó estét! Jó estét! Jó estét! Jó estét! *(Zsebre teszi a pénzt)* Öt korona, öt jó estét.

A gazdag ember kigombolja a kabátját

KISASSZONY De Adolf, segítse le a nagyságos úrról a kabátot!

PINCÉR Miért? Szokta ő lesegíteni az én kabátomat? Én arra szorítkozom, ami a kötelességem. Nekem nem kötelességem köszönni, se vetkőztetni a vendéget.

GAZDAG EMBER *(miközben leveti a kabátját, dühösen)* És nekem nem kötelességem a maga előadását itt végighallgatni. Most már nekem is elfogy a türelmem. Értette? Fogja be a száját!

PINCÉR (*haptákban áll*) Be fogom fogni a számat.

GAZDAG EMBER Igenis be fogja fogni a száját!

PINCÉR Be fogom fogni.

GAZDAG EMBER Be fogja.

PINCÉR Be fogom.

GAZDAG EMBER Be.

PINCÉR Be.

GAZDAG EMBER Be.

PINCÉR Be.

Nagy csend. Farkasszemet néznek egymással. A pincér mereven haptákban áll. A gazdag ember lassan levetette a kabátját, és a középső asztalnál álló egyik székre tette le. Ő maga a másik székre ül, ugyancsak a középső asztal mellett

GAZDAG EMBER (*szelíd hangon*) Kezét csókolom, Ilonka nagysám.

KISASSZONY Hozta Isten nálunk, kedves Ölvédi úr.

GAZDAG EMBER Szép idő van, kedves Ilonka nagysám.

KISASSZONY Ó, igen, kedves Ölvédi úr.

GAZDAG EMBER Nem esik az eső, és nem fúj a szél, ked Ilonka nagysám.

KISASSZONY Ó, igen, kedves Ölvédi úr.

PINCÉR (*aki a gazdag ember mögött dühösen áll*) Kérem, mivel szolgálhatok?

GAZDAG EMBER Hozzon egy jéghideg szódás limonádét cukor nélkül.

A pincér indul

KISASSZONY Tegnap is azt tetszett inni, kedves Ölvédi úr.

PINCÉR (*a konyhanyílásnál*) Egy meleg limonádé cukorral.

GAZDAG EMBER Ma este még sokkal szebb, Ilonka kisasszony, mint tegnap.

KISASSZONY Ó, igen. Csütörtökön mindig szebb vagyok, mint szerdán.

A pincér leteszi elébe az italt

GAZDAG EMBER (*megkóstolja*) Hiszen ez meleg.

PINCÉR Ez meleg.

GAZDAG EMBER És édes.

PINCÉR És édes.

GAZDAG EMBER Hát nem jéghideget kértem savanyúan?

PINCÉR Kérem, ki fogom cserélni. (*Visszaviszi a nyíláshoz, és bekiált a tűzilegénynek*) Kérek még egy forró limonádét sok cukorral!

GAZDAG EMBER Gondolkozott-e már tegnapi őszinte ajánlatomon, ked Ilonka kisasszony?

KISASSZONY (*zavartan*) De Ölvédi úr... Az ön ajánlata engem egészen megzavart. Nem is tudom, komolyan vehetem-e. Egy ilyen dúsgazdag ember, mint ön... És egy olyan szegény lány, mint én...

A pincér közben letette az új italt az asztalra

GAZDAG EMBER (*megkóstolja*) Hiszen ez forró.

PINCÉR Forró.

GAZDAG EMBER És még édesebb!

PINCÉR És még édesebb.

GAZDAG EMBER De hát mi ez?

PINCÉR Limonádé. Ki fogom cserélni. Kötelességem a meg nem felelő italt kicserélni.

GAZDAG EMBER Vigye vissza, nem kell, kifizetem, de nem kell.

KISASSZONY (*mentegető hangon*) A mi kedves Adolfunk egy kicsit szórakozott. De nem csuda, más egyéb jár a fejében. Pedig már nagyon régóta van az üzletben.

GAZDAG EMBER Igen? Csodálom. (*Ismét mereven farkasszemet néznek a pincérrel, aki a gazdag ember kabátja mögött áll*)

PINCÉR (*hosszas szünet után határozott, szigorú hangon*) A kabátot a fogasra kell akasztani.

GAZDAG EMBER Hagyja békén ott, ahova tettem.

PINCÉR A főkapitány szabályrendelete szerint a kávéházi bútorok nem rakhatók tele ruhadarabokkal. Ez a szék kávéházi bútor, ez a kabát ruhadarab, és ez a bútor ezzel a ruhadarabbal tele van rakva.

GAZDAG EMBER (*emelt hangon*) Ha jól látom, maga innen ki akar engem szekírozni!

PINCÉR Ott van a fogas, oda való a kabát.

GAZDAG EMBER Márpedig ez a kabát itt marad. Egyszer már ellopták egy kabátomat a kávéházban. Itt marad mellettem.

PINCÉR A kabátot a fogasra kell akasztani.

GAZDAG EMBER És én nem fogom a fogasra akasztani.

PINCÉR A kabát nem foglalhat el egy széket, mert a szék arra való, hogy egy vendég üljön rá.

GAZDAG EMBER Hát ezen a széken egy kabát ül.

PINCÉR A kabátból semmi haszna nincs a kávéháznak. Erre a székre leülhetne egy vendég, aki fogyasztana valamit, és az ön kabátja nem fogyaszt semmit.

GAZDAG EMBER Nem fogyaszt semmit?

PINCÉR Szépen fogyaszt.

GAZDAG EMBER Azon nagyon könnyű segíteni, öcsém. Hozzon a kabátomnak egy feketekávé. (*Haragosan*) És hozzon neki egy világos trabuccót. Megálljon csak, most majd én szekírozom meg magát! Azonnal repüljön, és hozzon a nagyságos kabát úrnak egy feketét és egy szivart. Majd megmutatom én magának, hogy csinál az én kabátom olyan cechet, mint a maguk rongyos vendégei! (*A saját cilindert a kabát galériájára teszi*) Egy feketét a kabát úrnak. Egy finom francia konyakot a kabát úrnak, és az összes esti lapokat a kabát úrnak!

PINCÉR És majd a fizetésnél is olyan hangos lesz a nagyságos kabát úr?

GAZDAG EMBER (*dühösen*) A nagyságos kabát úr saját magáért fog fizetni, és kétszer annyi borravalót fog magának adni, mint én. (*Kiveszi a pénztárcáját, és kinyitja*) Nézzen ebbe bele avval a mérges szemével. Mik ezek!

PINCÉR (*mereven*) Ezek ezresek.

GAZDAG EMBER (*a pénz közé markol*) Hát ezt a csomó ezres bankót mind a kabátomnak ajándékozom. (*A kabát zsebébe tömi a pénzt*) Na? Még most se jó magának a nagyságos kabát úr egy kávéházi cechre?

PINCÉR A nagyságos kabát úr most már jó nekem. Parancsol még valamit a nagyságos kabát úr számára a tekintetes úr?

GAZDAG EMBER Hozza azt, amit a kabát úr rendelt! Majd adok én magának.

Ez utóbbi jelenet alatt és a következőkben a másik két asztalnál ülő vendégek lassan elszállingóznak, úgy, hogy nem marad a színpadon más, mint a pincér; a gazdag ember meg a kisasszony

KISASSZONY Bravó, Ölvédi úr! Éljen!

PINCÉR *(miközben a megrendelt dolgokat hozza)* Mi az, hogy bravó? Mi az, hogy éljen?

KISASSZONY No, magát alaposan lefőzték. Ölvédi úr nagyon snájdigul és elegánsan viselkedett. Úgy viselkedett, ahogy gavallér úriemberhez illik.

PINCÉR *(hangosan)* Ebben a helyiségben egy gavallér úriember van, és az is egy télikabát. *(Leteszi a megrendelt dolgokat a kabát elé)* Parancsol még valamit a méltóságos kabát úr, vagy a tekintetes titkár úrhoz forduljak?

GAZDAG EMBER Igenis parancsol! Parancsol egy üveg pezsgőt! *(Belemártja az ujját a feketekávéba)* De előbb ezt a feketét vigye vissza, mert a kabát úr csak nagyon forrón szereti, és hozzon még egy cukrot, mert a kabát úr édesen szereti. És az összes esti lapokat.

A pincér rohanva viszi vissza a feketét, hozza a cukrot

KISASSZONY *(kijön a kasszából, megáll az asztal mellett)* Úgy kell magának, Adolf, Ölvédi úr megtanította magát, hogy hogy kell a vendéggel bánni.

PINCÉR *(hozza a pezsgőt, és a kabátnak a fülébe beszél)* Kérem, méltóságos uram, a pezsgőhöz ennek az úrnak is adjak egy poharat?

GAZDAG EMBER *(elváltoztatott hangon)* Adhat annak is.

A pincér poharat hoz

És elsősorban a kisasszonynak hozzon egy poharat.

A pincér leteszi a három poharat a pezsgő mellé az asztalra

Lássa, kisasszony, most milyen udvarias! Milyen finoman bának a kabátommal? Mert ez kell nekik! Ezek az emberek csak a ruhát nézik! Ha pénze van, még az se baj, ha nincs a ruhában senki. Majd megtanítom én magát móresre! És most mulatni fog a kabátom. *(Pezsgőt tölt)* Énekelni fogunk, vígan leszünk! Ne sajnáljuk a pezsgőt, ma a kabátom vendégei vagyunk! Hozzon cigányt!

PINCÉR Nem kötelességem.

GAZDAG EMBER Nem? Nem baj. Akkor majd énekelünk zenekari kísérettel. Minket nem hoz zavarba!

Ének

Terzett

I

PINCÉR Ki látott már hét országban
Hej, ilyen csodát?

GAZDAG EMBER Igyunk, amennyi belénk fér,
Fizet a kabát.

KISASSZONY A kis pincért kedvelem,
Jobbról van a szerelem,
Gazdagságban élni jó,
Balról van a millió.
Balról van a millió.
Millió, millió,
Nem tudom, most mit tegyek,
Millió, millió,
Férjhez megyek? Nem megyek?

EGYÜTT Millió, millió,
Ezerszer ezer forint,
Ezerszer százezer krajcár,
Mind reám vár,
Mind reám vár,
Ezerszer százezer, százezerszer ezer,
Mind a szegény lányra vár.

II

PINCÉR Szíve ellen, szép kisasszony,
Bolond, aki vét.

GAZDAG EMBER Szép kisasszony, ne kérdezze
Soha a szívét.

KISASSZONY Ha a szívem kérdezem,
Balról nincsen szerelem,
Szép ruhában járni jó,
Jobbról nincsen millió.
Jobbról nincsen millió.
Millió, millió,
Nem tudom, most mit tegyek,
Millió, millió,
Férjhez megyek, nem megyek?

Együtt énekelnek, ugyanaz a refrén, mint az imént

Ének után

KISASSZONY Nem is tudtam, hogy Ölvedi úr ilyen jókedvű ember.

GAZDAG EMBER Őszintén bevallom, kisasszony, nem szoktam inni, de most ez a fickó
kihozott a sodromból: Tyú, az áldóját, jól a fejembe szállt ez a néhány pohár fran-
cia ital!

PINCÉR Talán hála istennek, rosszul van?

GAZDAG EMBER *(leül, a homlokát törli)* Ne örüljön, nincs semmi bajom.

PINCÉR Kár!

GAZDAG EMBER Csak egy kicsit becsíptem.

KISASSZONY Talán jó volna egy kicsit a friss levegőre menni.

GAZDAG EMBER Nem, nem. Nem vagyok én olyan tutyimutyi. Sőt iszom még egyet. A
maga egészségére, Ilonka kisasszony! A maga egészségére! *(A pincérhez)* A maga, a
maga...

PINCÉR Engem hagyjon ki a játékból. Kérem, talán jó lesz, ha már most megmondja, hol lakik, hogyha majd reggel lepedőben hazaszállítjuk, tudjuk, hova.

GAZDAG EMBER Hazatalálok én a magam lábán is. Na most már semmi kifogása nincs a kabátom ellen?

PINCÉR A méltóságos kabát urat a legnagyobb tisztelettel üdvözlöm.

GAZDAG EMBER Lássa, kisasszony, ilyen a világ. Odaadtam neki a pénzemet (*a kabátra mutat*), most ő az úr. Mert Pesten csak az az úr...

PINCÉR Aki háziúr.

GAZDAG EMBER Akinek tele van a zsebe ezres bankóval. Fogadni mernék, kisasszony, hogyha a világ ezt tudná a kabátomról, ez a kabát néhány nap alatt nagyon híres ember lenne itt a fővárosban. Tyű, de elálmosodtam ettől az italtól. (*Ásít*) Tudja, ha valami különc ember volnék, megpróbálnám ezt a gavallér kabátot kivinni az úgynevezett társadalomba. Micsoda karriert csinálna pár nap alatt! Hogy szaladnának utána az emberek! Hogy tisztelnék! Senki se venné észre, hogy se feje, se lába, senki se venné észre, hogy nincs benne semmi, csak egy csomó ezres bankó.

A zenekarban halk zene kezdődik

Hej, de nagy kedvem volna ezzel a gavallér kabáttal sétálni menni Pesten! Hej... (*Egyre halkabban beszél, majd elalszik*) De... nagy... kedvem... volna... (*Alszik*)

KISASSZONY Alszik! Ne költsük fel. A fejébe szállt az ital.

PINCÉR Szép kis gavallér!

A zene egyre erősebben szól. Következik a mozgófénykép

Második rész

A MOZGÓFÉNYKÉPEK

Szöveg

Mit álmodott a gazdag ember?

Szöveg az első kép előtt

A nagyságos kabát úr sétára indul az Erzsébet körúton, majd hogy a feltűnést elkerülje, kocsiba ül, és kihajtat a Stefánia útra.

Az első kép leírása

A kabát a pincérral, a kisasszonnyal és a gazdag emberrel együtt kijön az Erzsébet körüti kávéházból, és egy ideig sietve megy a járdán, a három ember utána. Mikor már a feltűnés és a csődület elég nagy, akkor a kabát úr a gazdag emberrel beül egy nyitott fiákerbe, amely eddig lépésben haladt mellettük, és elvágat. A pincér és a kisasszony utánaszalad az utcán. Hirtelen változik a kép. Látjuk a kabátot a gazdag emberrel együtt a Stefánia úton kocsikázni, mellettük a gyalogjárón szalad a pincér és a kisasszony, csodálkozva emelgetik a kezüket. Az arra járó emberek köszönnek a kabátnak.

Szöveg a második kép előtt

A nagyságos kabát úr a korzóra megy sétálni, hallatlan költsékezést csap, és lovagias ügybe keveredik egy krakélerrel.

A második kép leírása

A kabát a gazdag emberrel, a pincérrel és a kisasszonnyal sétál a budai korzón. Jön egy virágárusleány, virágot kínál, mindenki elutasítja, csak a kabát vesz tőle egy csokor virágot, és ezres bankót ad érte. A virágárusleány csodálkozik, megijed, kezét csókol a kabátnak. A kabát visszaadja neki a virágot. Leül egy padra, arra jön egy rikkancs, a kabát újságot vesz tőle, ezres bankóval fizet, a rikkancs letérdel előtte, és megcsókolja a kezét, majd boldogan elszalad. A kabát elkezd olvasni az újságot, ahol a fejének kellene lennie. A kabáton természetesen mindvégig rajta van a fényes cilinder. Egy idegen úr leül a kabát mellé a padra, és szintén újságot kezd olvasni. A kabát könyökével érinti őt, mire az úr visszaérinti, kis lökdösés után az idegen úr dühbe jön, lecsapja az újságot, felemeli a jobb kezét, mint aki pofon akarja ütni a másikat, e pillanatban a kabát leereszti az újságot, az idegen úr rémülten látja, hogy nincs feje. Megmerevedik. A kabát méltóságteljes mozdulattal egy ezres bankót ad neki, mire az úr tisztelettel köszön, és rémülettel csodálkozva távozik. A gazdag ember, a pincér és a kisasszony leül a padra a kabát mellé, és boldog arccal mutogat a kabátra. Majd jelzik, hogy erősen kezd sütni a nap, nagyon meleg van. A pincér és a gazdag ember a homlokát törli, a kisasszony legyezni kezdi magát. A pincér és a gazdag ember kigombolja a kabátját, majd a gazdag ember a kabáthoz lép, és mint a nagy melegben szokták, kigombolja. Most látszik, hogy a kabátban nincs semmi, ahol a benne játszó színésznek a lába volt, ott két kalocsni áll. A rikkancs és a virágárusleány arra megy, az üres kabátot látva megrémül, és elrohan. A társaság hahotázva néz utánuk.

Szöveg a harmadik kép előtt

A nagyságos kabát úr a Wampeticsnél ebédel, ahol előkelő összeköttetéseket szerez, megismerkedik Fedák Sárival és Újházi Edével.

A harmadik kép leírása

A kabát a gazdag emberrel, a pincérrel és a kisasszonnyal jön ki a Wampetics vendéglőből. Előzőleg a távolban egy automobil tűnt fel, amely megállott a vendéglő kapuja előtt, a két művész kiszállott belőle, és a vendéglő felé igyekeznek. A kabáttal és társaságával a gyalogjáró közepén találkoznak. A gazdag ember bemutatja nekik a kabátot, melyet szívélyesen üdvözölnek. A művésznő virágot tűz a gomblyukába. A művészek bemennek a vendéglőbe, a kabát pedig a boldogságtól jókedvűen táncolni kezd, majd elszalad, a többiek utána.

Szöveg a negyedik kép előtt

A nagyságos kabát úr elmegy a kinemaszkeccset megnézni az Apollóba, de akkor már olyan tekintélynek örvend, hogy csak őt ünneplik, a gazdag emberrel nem törődik senki.

A negyedik kép leírása

A kabát úr a társaságával megjelenik az Apolló előtt, a személyzet tisztelettel rohan elébe, kiségtik az automobilból, sorfalat állanak, az igazgató frakkban, levett cilinderrel üdvözli őt, egy fehér ruhás kislány virágcsokrot nyújt át neki, majd bevezeti a helyiségbe, viszont a gazdag embert, aki utána akar menni a pincérrel és a kisasszonnyal, a személyzet letuszkolja a lépcsőn, és elpáholja.

Szöveg az ötödik kép előtt

A híres és köztiszteletben álló kabát úr elcsábítja a gazdag embertől Ilona kisasszonyt, amiért méltó büntetésben részesül.

Az ötödik kép leírása

Egy pad a Margitszigeten, közepén ül a kabát, mellette jobbról-balról Ilona kisasszony és a gaz-

dag ember. A gazdag ember elalszik, mialatt a kisasszony a kabáttal élénk flörtöt kezd. A kabát szerelmet vall, pénzt ad a nőnek, a kisasszony rámosolyog, és ígéretet tesz neki, suttognak, majd ölelkeznek, csókolóznak, mire a gazdag ember felébred, és rajtakapja őket. A kisasszony sírva fakad, bocsánatért könyörög, a gazdag ember elutasítja őt, mire a kisasszony sírva elmegy. A gazdag ember egyedül marad a kabáttal, dűhében leüti fejéről a cilindert, kirúgja alóla a kalocsnikát, majd felveszi a padról (természetesen a színész már előzőleg kiment a kabátból), megrázza, elpáholja, a földre dobja, és rátípor. Majd felemeli a földről. (A színész most ismét visszabúvik a kabátba) Megrúgja, és ráparancsol, hogy menjen egy fához. A kabát egy fához megy, a gazdag ember utána, a gazdag ember szöget ver a fába, megfogja a kabátot, a fa törzséhez húzza (a fa alatt a színész ismét kibúvik a kabátból), és felakasztja a szögre, úgy, hogy a pár kalocsni szabadon marad a földön a kabát alatt. Revolverből ráló. Erre a gazdag ember fellélegzik, és boldog mosollyal, büszkén távozik a színhelyről.

Harmadik rész

Ismét a kávéházban, ahol most már nincs más, mint a három szereplő és a kabát, ugyanabban a helyzetben, ahogy a mozgókép előtt hagytuk őket. A gazdag ember mélyen alszik. A kisasszony káplapban, kesztyűben, távozásra készen áll. A pincér költögeti a gazdag embert

PINCÉR Kérem... hé... hallja... tessék fölkelni!

KISASSZONY Kedves Ölvedi úr, keljen föl. Már hajnalodik... én elmegyek haza.

GAZDAG EMBER (felébred) Mi az?... Tessék?... Ön még mer beszélni... kisasszony? A törtétek után? (Meglátja a kabátot) Te nyomorult csábító! (Püfölni kezdi)

KISASSZONY De Ölvedi úr... mit csinál?

PINCÉR Bizonyára rosszat álmódott...

GAZDAG EMBER Hja... vagy úgy... ezer bocsánat, kedves Ilonka kisasszony... Ejnye. Sokáig aludtam?

KISASSZONY Bizony, sokáig. Nem akartuk felköltetni. Bizonyosan nagyon fáradt volt, hogy ilyen jóízút szundított. De most már hajnalodik... Itt az ideje, hogy menjünk.

PINCÉR Itt a számla, kérem... (Átadja a kabátnak)

GAZDAG EMBER Nem, nem... a számlát majd csak én fizetem ki. Hagyja a kabátot. A kabát egy disznó.

PINCÉR Hogyan? Ez a finom, gavallér, ez a drága úriember... ez egy disznó?

GAZDAG EMBER Mindenki derék ember, amíg meg nem gazdagodik. Amint egy kis pénzhez jut, vége...

KISASSZONY Ezt a tapasztalatot álmában tette, kedves Ölvedi úr?

GAZDAG EMBER Ha úgy tetszik, álmomban. Hol a számla?

PINCÉR (átadja) Hát nem a kabát úr fizet?

GAZDAG EMBER Nem. (Kiveszi a pénzt a kabátzsebből) Majd adok én neked költekezni, pazarolni, az urat játszani, elharácsolni előlem a tiszteletet... a népszerűséget... most nincs egy krajcárod sem. Majd én kifizetem helyette kegyelemből a cechjét! A fogasra vele! Felakasztani az akasztófárávalót!

A pincér a fogasra akasztja

Majd adok én neked urizálni. (Kifizeti a számlát) A többi a magáé.

PINCÉR (hebegve) Ez mind az enyém?

GAZDAG EMBER Mind, mind. Vagyok olyan úr, mint a kabátom!

KISASSZONY Ejnye, Ölvedi úr, de rosszul bánik azzal a szegény kabáttal. Valami nagyon csúnyát álmodhatott róla, hogy így elintézi. Mit álmodott?

GAZDAG EMBER Azt is elmondom. Bár nagyon szégyellem. Ez a kabát nagy leckét adott nekem, de ennek a kedves Budapestnek is. (*Énekel*)

Volt egyszer Pesten egy kabát,
A zsebe tele volt bankóval.
Amerre járt, csak ünnepelték,
És elhalmozták minden jóval.
Nem nézték, van-e benne test,
Nem nézték, van-e benne ember,
Szaladt utána Budapest,
Szemébe nézni senki nem mert.
De szégyellem, de szégyellem,
Álmomba' mi történt velem!
Csúnyán lefőztél engem, látom,
Régi barátom,
Üres kabátom.

A hordár néki szalutált,
Az asszony is csak őt szerette,
Ő volt a legelső gavallér,
Mindenki elmaradt mögötte.
Nem nézték, van-e benne csont,
Nem nézték, van-e benne lélek,
Szaladt utána sok bolond.
Nem felejttem el, amíg élek.
De szégyellem, de szégyellem,
Álmomba' mi történt velem.
Csúnyán lefőzted Pestet, látom,
Régi barátom,
Üres kabátom.

Ének után

PINCÉR Hát bizony nem tudom, mit álmodhatott a nagyságos úr, de hogy álmában nagyon megszelídült, azt látom.

GAZDAG EMBER Bizony megszelídültem, öcsém. És megtanultam, amit eddig nem nagyon akartam elhinni. Hogy ruha teszi az embert, ezt tudtam eddig is. De hogy ruhából pénzzel embert lehet csinálni, azt csak most álmodtam meg. Isten áldja meg, kedves Ilonka kisasszony. Megyek vissza a pusztámra, engem nem lát többé.

KISASSZONY Hogyan?

PINCÉR Jaj, nagyságos úr! (*Kezet csókol neki, és rohan, hozza a kabátot, azt is megcsókolja, rásegíti, simogatja*)

GAZDAG EMBER Nem akarom megbántani, hisz olyan kedves, szelíd leányzó. De belátom, hogy nincs jogom a szíve fölött rendelkezni, csak azért, mert gazdag vagyok. Ezt megtanultam, mikor egy percre elszundikáltam a padon, a Margitszigeten...

KISASSZONY Ez is álmában történt!

GAZDAG EMBER Igen. Isten megáldja magukat. Bocsásson meg, kisasszonykám, hogyan talán konfidens voltam, de szánom-bánom bűnömet.

KISASSZONY Nincs semmi megbocsátanivalóm, kedves Ölvedi úr. Na, meggondolta. Talán jobb így. Köszönöm a hozzám való jóságát.

GAZDAG EMBER (a pincérhez) Köszönöm a hozzám való komiszságát.

PINCÉR Ó, nagyon szívesen, máskor is.

GAZDAG EMBER Isten áldja! (*Elmegy*)

PINCÉR Még most sem tudom, mi ütött belé, csak azt tudom, hogy boldog vagyok...

Ének

PINCÉR Boldog vagyok, kedves kisasszony,
Kedves kék szemű mókusom,

KISASSZONY A jó partiból nem lett semmi,
Megmaradok a trónuson.

PINCÉR Így is van ez rendjén, kisasszony,
Maradt azért itt egy legény...

KISASSZONY Jól van, pincér úr, így van jól ez,
Szegényt szeressen a szegény.

EGYÜTT E kis bolondságnak morálja:
Keresd a szívet, mely vígan dobog,
Úr lehet néha egy üres kabát,
Ha fogason lóg, vagy ha széken ül is,
Embernek lenni még kabát nélkül is
E nagyvilágon a legszebb dolog.
E nagyvilágon a legszebb dolog.

Szakács Eszter

NAPFÉNY, HUZAT

Kitárt ablakok a lakásban.
Tomboló napfény. Vad keresztuzat.
A párkányon túl egy kinyúló
akácfaág, és ahová mutat.

Biztonságot nem az ad már, amit
otthagytok minden virradatban.
Mi velem marad: a több, mint lehet,
a kevesebb, mint tudhatatlan.

ARCOK

Mikor tükörbe nézek, annyi arc lebeg
benne, s én nem tudom, melyik vagyok.
A húszéves, ki úgy éli az életet,
mint önbeteljesítő jóslatot?
Vagy az, ki csak múltat faggat, lezártat?
Vagy amelyik másik időt, másik helyet
épp most akar választani magának?
Mikor tükörbe nézek, annyi arc lebeg,
s bár ezen a sötét, keretbe zárt vizen
valamelyik még néha felragyog
(mielőtt kihunyna, akár a csillagok),
van egy, kit nem láthatok meg sosem...

Fischer Mária

ÖSSZTÁNC

Elkezdődik a tánc. Csillog a ráncok alól
egy-két pernyevirág, gyenge parázs melegét
ontja a lélek, a bőrnek pirulása, a bók
bársonya. Libben az új taftruha, és suhogó
minden dáma meg úr. Ring a levendulaköd
mélyen az ingek, a blúzok, vállpántok alatt.
Csak táncolni szabad, lépni a cifra szabályt
cifra-szabályosan, álmodni a halk muzsikát,
régiz zenészt, zenekart. – Összeragyognak a vén
párok, tükrözik egymást, egymás idejét.
Ódivatú okulárek lencséje mögött
tágra meredt szemek állják a porondnyi terem
fényeit – és befogadják a mosolyt, a mosoly
misztikumát, szerepek, pózok tört jeleit.

HA OTT LENNÉNK

Elvetik egyszer a magházakat, és kikel egy város a puszta helyén. Körberobogja a kék villamos, elviszi – bámulni – a kancsal utast. Már mennék oda, jönnél velem. Újra bolond és ifjú leszel, átejt a tavaszt kereső, szép idegenvezető; s nem hiszem el, nevetek rajtad a járdasziget szélén, oktanul. Cseng a fülem. Zene szól – emberek és ölebek közt – huzatos tereken. Semmire sem fizetünk rá. Higgyük legalább! Két gyalogos, te meg én – Zöld padokon pihenünk, estig ránk süt a nap. Várjuk, hogy befogadnak – jöttmenteket is – mind a falak. – Takarót adnak, hogy betakarj, s megmondják: a vonat folyton közlekedik.

UTÓSZEZON

Sárgul a kajszifa, hullatja halott levelét. Sárga levélre esőt hullat az ég, napokig tartó, őszi esőt. Földre borulnak a völgy kósza lidércei, lángtestük fénye hunyó csillagként fakul. Elvész a bolyongani kész, tegnapi tűz, a csibészes láz, és üresebb, mind üresebb – odakint és idebent – a világ sok kis zezzuga. Másoknak más baja van, máshol más a tünet. Foszló kéreg alá bújok, kérgem alá bújok, kérgesedem. Nem meditálok. Az álmoknak sincs igazuk már. Infantilis érvekké törve beszél, hogyha beszél a magamfajta – tudod, Habakuk. Józan idők ezek. Azt hisszük, amit hihetünk.

Rakovszky Zsuzsa

A HULLÓCSILLAG ÉVE (II)

Órangyal

– Jaj, Mancikám, igazán nem kellett volna... Minek költekezel?

Minden vasárnap látogatóba mennek a nagyanyjához (aki igazából nem is a nagyanyja, csak távoli rokon, valami unokatestvér-féléje az apjának, de ő azért nagymamának hívja: talán a kora miatt, talán azért, mert minden lágy és jóakarátú rajta, kerek arca, hullámos fehér haja, gyakran könnyező kék szeme, még a puha orrának nyergén ülő csontkeretes szemüveg is (az „ókulám”, ahogyan nevezni szokta). Mindig kap tőle valamit, valahányszor meglátogatják, egy szelet csokoládét vagy egy „habcsókot”, amit a szomszéd cukrászdában lehet kapni, az anyja pedig minden alkalommal a fejét csóválja, és azt mondja: „nem kellett volna...”

– Ugyan, hagyd, erre azért még futja... Bárcsak tudnék még nektek sütni, emlékszel, milyen jókat sütöttem valaha, még szegény Árpádnak is ízlett, pedig nem volt édesszájú, de hát most már hiába, nem bírok...

– Még csak az hiányozna, hogy azzal is fáradj... Meg különben is... Tudod, hogy sose bírtam ellenállni a te diótortádnak: biztosan fölszednék egypár kilót! – Az anyja nevet, és a tenyerével önkéntelenül végigsimít a derekán és a csípőjén.

– Ugyan menj már, hiszen olyan karcsú vagy, mint egy elsőbálos kislány... Hanem én... egyszerűen nem értem! – Szemérmes nevetés. – Képzeld, kihíztam az őszi kosztümömet, tudod, azt a kockásat, tegnap megpróbálok fölvenni, hát nem jön rám! A kabátja még csak-csak, de a szoknyát nem bírom bekapcsolni a derekamon... Pedig tudod, hogy annyit eszem, mint egy kismadár... még szerencse, hogy nincs étvágyam, mert abból a kis nyögdiájamból, amit ezek nem röstellenek adni... hát nemigen csaphatnék nagy lakomákat. Kész szerencsétlenség, ez volt az utolsó tűrhető darabom... Szegény Sándor kabátjából gondoltam, hogy alakíttatok magamnak valamit, de hát a varrónő is egy kis vagonba kerül... Ebben az ócska kétkben már ki se merek menni az utcára...

– Ugyan hagyd, Mancikám, tudod, én miben járok munkába? Emlékszel arra a katonanadrágra, még szegény sógoromé volt, tudod, olyan csúnya barnászöld posztó, de jó meleg...? Na hát abban! Csak a derekából kellett bevenni egy kicsit...

– Nem is csodálom, szegénykém, amilyen hideg hajnalban lehet... Hánykor is kell indulnod?

– Öt, negyed hat...

– Hanem – mondja a nagyanyja, és az anyja karjára teszi a kezét, előre is bocsánatot kérve azért, amit mondani fog – múlt vasárnap nem jöttetek. Persze, tudom, hogy rengeteg dolgod van – vág közbe sietősen, amikor Piroska anyja mentegetőzni kezdene –, még mindig jársz arra a tanfolyamra? Szegénykém... Még szerencse, hogy engem már nem gyötörnek ilyesmivel... Engem szerencsére már senki nem akar átnevelni arra a kis időre... Az én öreg csontjaimra már nem érdemes annyi energiát pazarolni...

– Te nem is vagy még öreg! – támad rá Piroska zsarnokian és szemrehányóan.

– Jaj, dehogvisnem! Édes kis bogaram... – A nagyanyja meghatottságtól elhomályosuló szemmel fordul az anyja felé. – Nem akarja, hogy meghaljak... – Meghatott, puha nevetés. – A múltkor is azt mondta, beszéljem meg az őrangyalommal, hogy nekem még sokáig kell élni...

Piroska tudja, mert a nagyanyjától gyakran hallotta, hogy az jobban szeretne már nem lenni, és ezt megbocsáthatatlan áruháznak érzi.

– Azt mondtad, a mennyországba akarsz kerülni! – olvassa rá vádlón. – Hogy ne kelljen tüzelőre meg ennivalóra költened... És hogy ne fájjon a derekad!

Reméli, hogy a nagyanyja elszégyelli magát önzése miatt, de az csak nevet.

– Ne félj, az még soká lesz... Annyira még nem is vagyok öreg – teszi hozzá szégyelős kacérsággal.

– És az őrangyalod is vigyáz rád?

– És az őrangyalom is vigyáz rám...

– Nekem is van őrangyalom? – nyugtatja, mert szereti újra meg újra hallani, hogy „persze hogy van, mindenkinek van őrangyala!”. Igazából villanyoltás után lenne szüksége az őrangyalra. Napközben a világ veszedelmei visszahúzódnak valahová, ami mégis marad, hogy például megvágja az ujját vagy lenyúzza a térdét, attól az anyja is meg tudja védelmezni. A sötétben viszont hirtelen minden lehetségesnek látszik, hogy míg alszik, kigyullad a ház, vagy az alattomban szivárgó gáz megöli őket, belecsap a házba egy villám, vagy hogy halottak járnak-kelnek az utcákon, átsétálnak a falon, bejönnek a lakásba, semmi nem állhat az útjukba...

– Tényleg, hogy van a derekad? – Az anyja komolyan, majdhogynem szigorúan néz az idősebbik nőre.

– Hát fáj, fájogat... De abba nem lehet belehalni... A körzeti orvos be akart utalni a kórházba kivizsgálásra, de attól isten mentsen... Tudod, meghalni, az még csak rendben van, de az a mindenféle vizsgálat... Hogy úgy bánjanak az emberrel, mint egy darab fagyasztott hússal... Emlékszel azokra a fél disznókra, amik ott lógtak a Schneebergernél anno? Meg a szerencsétlen, lábuknál föllógatott kacsákra meg libákra... Nahát olyan kacának érzem én magam, amikor fölfektetnek a vizsgálóasztalra... És úgy is beszélnek az emberrel, mint egy agyalágyult vénasszonnyal... Már inkább csak otthon kúrálhatom magam... Miért, te bemennél egy olyan helyre, ahol ez... – tör ki felindultan az anyja helytelenítő pillantása láttán, és fejével a válaszfal felé int, amelyen túl a rettenetes társbérlok laknak, akik talán még a fűtetlen lakásnál és a derékfájásnál is inkább megkívántatják vele a mennyországot – ahol egy ilyen főnövér lehet? Nem mondom, ha még most is az apácák lennének... az egészen más lenne.

– Már megint kellemetlenkedtek? – hajol előre részvevően az anyja.

– Egyfolytában kellemetlenkednek... – Ideges nevetés. A nagyanyján látszik, hogy erőnek erejével próbálja fékezni magát, aztán mégiscsak fölcattan. – Képzeld, azt állítja, hogy én nem mosom ki magam után a kádat! – Az arca vörösre gyullad a fölháborodástól, szép ősz feje reszket. – Hogy hajszálat talált benne, vagy mit tudom én... És hogy nem törölök fel rendesen magam után! És még mást is, aaa... az illemhellyel kapcsolatban... – Egyik kezét a másikra fekteti, mintha a jobbával akarná meggátolni a bal keze reszketését. Az anyja megnyugtatóan rásimítja a tenyerét a reszkető kézre: most már három kéz van egymáson, olyan, mintha csip-csip-csókat játszanának.

– Ugyan, ne is törődj vele... Tudod, micsoda egy műveletlen trampli...

– Hát nem is... – A nagyanyja harciasan a magasba emeli reszkető fejét. – Hanem, Flórikám... – Megint a szégyenkező, puha nevetés. – Nem tudsz véletlenül egy kis var-

rónót, aki olcsón dolgozik, de tényleg olcsón? Tudod, a kosztüm... És Flórikám... – Újabb nevetés, ezúttal zavart és kínos. – Lenne még az a korall nyakláncom, tudod, melyik, talán érdekelné valamelyik kis kolléganődet... Esetleg azt, amelyik a pillangós brosst megvette a múltkor...?

Középfülgyulladás

A láz összegyűri a teret, mintha puha tésztaból volna, aztán megint kinyújtja: a fotelek és a kályha véghetetlen messzeségbe kerülnek. Baljós jelentőséggel ruházza fel a szélmalom mozdulatlan, sápadt vitorláit a szemközti falon függő képen, ellenőrizhetetlen, tilalmas mozdulatokra készteni az ovális keretbe foglalt, kutyát sétáltató vagy nyeles kezítükrükbe pillantó árnyalakokat. Átszakítja az álom és ébrenlét közötti hárttyát: az anyja álomalakja egy másik, kopasz, szemüveges álomalakkal beszélget az ajtó közelében, aztán mindketten odajönnek az ágyhoz. Az anyja fölhajtja a takarót, föl-húzza a mellén a férfiingből lett hálóinget, kétfelé ágazó, hosszú, téglavörös gumicső végére erősített ezüstkürtöcske hideg fémtorka lépeget forró mellkasán, a gumicső másik két vége a pápaszemes álomalak fülében. Az anyja eltűnik néhány pillanatra, s amikor újra előkerül, ezüst teáskanalat csúsztat összeesküvő mozdulattal a pápaszemes kezébe. „Mondd szépen, Á!”, mormolja a szemüveges álomalak, és ő megbűvölten engedelmeskedik. A kiskanál nyele keményen leszorítja a nyelvét, torkából tovább szivárog az Á-szerű nyöszörgés.

A fájdalom rosszabb, mint a láz: megújuló rohamai az egész világmindenséget egyetlen pontba rántják, nincsen semmi, csak az az éles, émelyítő, tűrhetetlen sajtás a fülében, önmagából keletkezik, önmagából teremti meg saját terét, amelyben előre-halad, és önmagát oltja ki egy kis időre. Néha tompán, kitartóan lüktet, máskor váratlan, villámcsapásszerű, és éppúgy nem menekülhet előle, mint a macska a farkára kötött, csőrömpölő konzervdoboz elől. Néha kicsit alábbhagy, ilyenkor a világ visszakerül a helyére, de nem az a világ, amelyiket ismer, hanem egy másik: a rettegésé. Ebben a világban merő rettegésből van minden – a szőnyegrojtok, a fotelek karfája, a csillár –, és csak arra vár, hogy a fájdalom következő hulláma átcsapjon rajta és magába nyelje. Az anyja megpróbál átnyúlni hozzá ebbe a dermedten csillogó világba: forró sóval teli vászonzacskót szorít a fülére. A forró só a vásznon keresztül is égeti a fülcimpáját: ez a kisebb, elviselhetőbb fájdalom egy pillanatra elvonja a figyelmét a nagyobbbról és tűrhetetlenebbbről. „Ugye, nem fogják fölszúrni?”, nyöszörög szájalmasan. Az anyja nem néz rá: a só és a lüktető fájdalom kettős falán nem hallatszik át, mit válaszol, de lehet, hogy nem is válaszol semmit.

– Énekelsz?

Könnyektől csatakos, forró arcát az anyja melléhez szorítja, átnedvesedik tőle a hálóinge. A világ összeszűkült, nincs benne más, csak lucok és forróság, émelygés és langyos testmeleg, és ebbe a szűk világba törnek be a fájdalom újabb és újabb rohamai. A zsalu két csukott szárnya között a keskeny sáv már világosodik, az állólámpa fénye el-sápad. Mintha egy ajtó túoldaláról, hallja az anyja hangját:

„Udvaromon három vályú,
abból iszik három nyáj juh...”

Másnap reggel álmatlanságtól sápadtan, vacogva ülnek a rendelő hosszú lécpadján. Itt már minden a rettegés anyagából készült: a hideg korlát, az egy lábon álló, piszkosan csillogó kerek bádóg hamutartók a lépcsőfordulóknál, a folyosó fekete-fehér kő-

kockái, a várakozók cipője és kabátja, neonfénytől és félelemtől szürke arcuk, a fehér ajtók, fölöttük fémszámok, mellettük táblák, a táblákon feliratok: dr. Kőnig, H–P: 8–12, K–Cs: 14–20. Velük szemben, a fehérre mázolt ajtó mögött sorra tűnnek el a mellettük ülők.

Már csak négyen vannak.

Már csak hárman.

Botra támaszkodó, hamiskás pillantású öregember igyekszik kifelé, szélesre tárja az ajtót egy ideges fiatal anya és rémült, füles sapkás kisgyereke előtt.

Bentről sikoltó sírás hangzik: az anyja összerezzen.

– Ugye nem fogják...? – Az anyjának megmoccan az ajka, de nem válaszol. „Én soha nem hazudok neked...”

Kijön az anya, karján a könnyektől csatakos arcú kisgyerekekkel, szaporán elindul befelé egy apró, fürgé öreg nő egy kelletlen, sápadt kamasz lánnyal.

Mindjárt ők következnek.

Piroska görcsösen szorítja az anya kezét.

Amikor újra nyílik az ajtó, az anyja felpattan, őt is fölrántja a padról, és sebbel-lobbal elindul befelé. Hirtelen minden összezavarodik. Valahol az eszmélete alján megvillan a lehetőség, hogy még lenne idő elrohanni: le a széles lépcsőn, ki a súlyos üvegajtón, bele a vakvilágba. Minden porcikája fölkészül a menekülésre vagy a kétségbeesett küzdelemre, de mintha valami idegen, aki szintén az ő bőrében lakik, görcsbe rántaná az izmait, és vaskézzel arra kényszerítené, hogy belépjen a fehér ajtón, beleüljön az állítható magasságú fehér székbe.

– No, lássuk csak...

Hideg, két szempár nézi a magasból, vékony aranykeretes szemüveg mögül. Dr. Kőnig homloka közepén keskeny pánton kis kerek, ferde tükör, mint valami állítható, harmadik szem. Haja, szemöldöke világosszőke, szinte fehér; kézfején apró fehérszőke szőrszálak és vékony, jeges fényű karikagyűrű. Apró termetű, göndör hajú, lapos képű és szúrós szemű asszisztensnő tesz-vesz körülötte némán, s mint valami rab-ságban tartott, gazdájába szerelmes dzsinn engedelmeskedik a seszínű szemöldök minden intésének.

Valami moccan, valami koccan. Tölcsérfélét illesztenek a fülébe – ahogy a tölcser erőszakosan tágítja a hallójáratot, fölajdul, pedig ez még nem a fájdalom, ez még csak az előszele.

– Középfülgyulladás...

Az anyja odahúzódna mellé, de a magasból hideg kék szempár villan rá kedélyes szigorral, a fehér szőrszálakkal borított henteskéz félretolja:

– Nehogy itt elájuljon nekem, asszonyom...

Piroska a fehér szék karfájába kapaszkodik görcsösen, mintha az anyja keze lenne az.

A szőrös, karikagyűrűs kéz most valami tút tart egy pillanatra a fény felé. Piroska minden izma görcsbe rándul, felkészül a kétségbeesett küzdelemre, de elkésett: hátulról két rettenetes erejű kéz ragadja meg a fejét, a szúrós szemű, apró asszisztensnőé, és úgy tartja mozdulatlanul néhány végtelen másodpercig, majd a fülében hirtelen fölrobban a fájdalom, éles és émelyítő, mint valami tüzes fűró, ahogyan a külső világ erőszakkal beléfúrja magát tehetetlen, védtelen testébe, amely képtelen bezárulni a támadás előtt. A két kéz még most sem engedi el, szorosan tartja, s ő valahonnan kívülről hallja a saját sikoltását, miközben vergődve próbál, hasztalan, menekülni a következő robbanás elől.

Amikor támolyogva föláll a székből, látja, hogy az anyja holtápadtan támaszkodik a műszeres szekrény oldalának. A szeme olyan, mintha szégyenkezne, vagy mintha a bocsánatát kérné: bocsánatát a fájdalommal teli viláგért, amelybe az ő akaratából és az ő közvetítésével jutott.

Atomok és kísértetek

Az anyja a hivatalban, ők ketten Nennével Hajnalné konyhájában ülnek. Hajnalné fakókék szeme óriásira tágul, olyan, mint a bagolyé a képeskönyvben, reumától görbe mutatóujját intőn emeli a magasba.

– ...Hát ez így volt, angyalom, nekem az édesanyám mesélte, ő még ismerte mind a kettőt. Hazamegy a diágyerek a vakációra, leszáll a szekérről a falu szélén, megy keresztül a kiserdőn, mert arra volt neki a legrövidebb az út, no és ki az első, aki ott jön vele szembe, hát a szegény leány, akit cserbenhagyott. Csak az volt az igen furcsa rajta, hogy fehér harisnyát viselt, mint a menyasszonyok... Meg hogy nem szólt hozzá egy szót sem, csak nézett valahová messzire a nagy fekete szemével, mintha őt nem is látná. „Már meg sem ismer, Ilonka?“, kérdi tőle a fiú, gondolta, talán még mindig haragszik rá, de az nem szól egy szót sem, hanem elindul be a fák közé. A diágyerek meg kiabál utána: „Csak nem ibolyát keres, Ilonka? Nincsen az már ilyenkor!“, de az nem felel, nem is néz vissza, csak befordul egy nagy fa mögé, avval eltűnik. Merthogy igazából nem az Ilonka volt az, ugye, hanem csak a hazajáró lelke szegénynek, azért is volt rajta fehér harisnya, régen abban temették a leányokat...

– Rómában... – Piroska a szőnyegen kuporog, nem messze a lapos sarkú cipőbe bújtatott hosszú lábfejtől, a gombokat rakosgatja a padlón, és a boldog, elszörnyedt sutogásra fülel. – Egy fiatalember, joghallgató, egy idősebb házaspárt, amikor látta, hogy kis híján a kocsni elé lépnek... Megragadta a vállukat, úgy rántotta vissza őket a járdára. Nagyon hálálkodtak neki, meg is hívták magukhoz, ott laktak nem messze a nem tudom, hányadik emeleten... Szép nagy lakás, rengeteg könyv, csak az volt a furcsa, hogy vastagon állt a por mindenütt, az asztal, a padló, minden csupa por...

– Nenne, szerinted vannak kísértetek?

– Tudja a fene... – Nenne leereszti a horgolást az ölébe, a fehérrel mintázott piszkos kék kötényre, amelybe barna peremű, kerek lyukakat perzsel a cigarettából kihulló parázs. Szögletes cérnacsillagok folynak lefelé a horgolótúról a két szétterpesztett térde közt a padló felé. – Én még nem láttam... Vagy az is lehet, hogy láttam egyszer, még kicsike koromban, amikor át kellett mennem este a temetőn. A boltba küldött az Anyecska, aki volt nekünk, a mostohánk, és arra volt a legrövidebb az út, a temetőn keresztül... Na, ahogy megyek, ottan látok valami nagy fehérét üldögelni a mamámnak a sírján, aki meghalt az előtte való évben.

– És?!!!

– És semmi... Volt ottan egy kripta, valami grófné volt, aki megszökött az urától egy híres cigányprímással, na azé... Amellett kellett elmenni, és az eltakarta, amikor meg megint odanézttem, már nem láttam semmit... A Sanyó, a testvérem igen nevetett, amikor mondtam neki, azt mondta, valami macska lehetett... Micsoda macska, nem volt arrafelé senkinek akkora fehér macskája... Én azt hiszem, mégiscsak az én mamáskám akart mondani nekem valamit... Talán hogy micsináljak a kicsikkel, mert öten maradtunk testvérek, és csak egy volt öregebb nálam, a Sanyó, a többi mind ki-

sebb volt tőlem – mondja töprengve Nenne, azzal fölveszi az öléből a horgolást. Le-fittyedt alsó ajka ütemesen mozog, ahogyan magában számlálja a szemeket. – Tudja a fene, lehet, hogy mégiscsak macska volt...

– Nem tudom, én még nem láttam egyet sem – feleli az anyja, amikor őt is a kísértetekről faggatja.

– És te nem félsz tőlük?

– Félni? – Az anyja elgondolkodva, szigorúan összevont szemöldökkel néz maga elé, mintha a tulajdon lelkét vizsgálná. – Ha visszajönne valaki, akit az ember szeretett... miért kellene attól félni? Ha ugyanaz lenne, akit életében szerettünk...

De hát nem ugyanaz lenne, gondolja kétségbeesetten, hanem csak ugyanolyan. Talán csak fölvenné annak a valakinek az alakját, de közben egészen más lenne, egy gonosz szellem. Eszébe jut, hogy a gonosz szellem nemcsak a halottak alakját veheti föl, hanem az élőkét is. Már máskor is, többször gondolt rá, főként olyankor, amikor az anyja haragudott rá, hogy ez talán nem is az anyja, csak olyan, mintha az volna. Gyáván, büntudatosan sandít az anyjára: szeretné megkérdezni tőle, tényleg az igazi-e, de tudja, hogy reménytelen – nyilván a gonosz szellem is igennel felelne.

– Még szerencse, hogy ebben a házban nincsenek kísértetek! – jegyzi meg később Pászleréknál gondterhelt komorsággal. Ott ülnek a konyhában Gabikáék emeleti lakásában, amely fölött már nincs más, csak a padlás, poros, ferde napsugarak, csattogó galambszárnyak és száradó lepedők kalandos, félhomályos tere. – Kísértetek! – nevet föl kurtán, ahogy szokta, Pászlerné, és odébb húzza a lábast a tűzről. – Most meg kísértetek! Hogy miken jár ennek örökösen az esze!

– Csak a buta emberek hisznek bennük... – közli támadó, gúnyosan elnyújtott hangon Gabika, és támaszt keresően az apjára pislog. – Aki meghalt, az meghalt, és punctum! Attól már nem kell félni, az már nem bánt senkit! – szögezi le elégedetten Pászler bácsi, aki az előbb kóválygott elő délutáni szundítása végeztével a szobából. Lezöttyen a hokedlire, cipzárás melegítőfelsője szétnyílik atlétatrikós, szőrös mellén. A vastag falú vizespohárba, amelyet az imént szedett elő a zöld kredenc kicsipkézett papírcsíkokkal fedett polcáról, tölt egy keveset a nagy, szalmafonatos üvegből, aztán a szódásüveg csőrének nyílása alá tartja. A szódásüveg hátrahajló taréjú vasmadárfeje oldalvást néz a henger alakú, átlátszó test fölött, csőréből kurtán, fehér ívben, kemény sistergéssel csattan elő a miniatűr vizesés, bele a homályos pohárba. „Spriccer!”, néz tettetett szigorúsággal, fölfont szemöldökkel Piroskára. – Na, tudod-e, mi a különbség a spriccer meg a kisfröcc között? – Ez? – kacag föl Pászlerné hitetlenkedő megvetéssel, mint aki most már a férjét is bolondnak tartja. Elveszi az asztról a leveses fazekat, a kockás konyharuhával megfogja a lábas forró fülét, leemel a sparherdről, és lerakja eléjük, a viaszosvásznon abrosz közepére, egy csorba csempére, pontosan a légyfogó alá, amelynek a lámpáról lecsüngő, mézes-ragacsos csikján vagy egy tucat légy holtteste feketélik. Odakinn sutorogva szakad az eső: vakító ostorcsapások tépik föl egy-egy másodpercre az ólmos délutáni sötétséget, kékes fényükben fölragyog a domonkos templom kettős, zöld tornya és a postapalota palaszürke kupolája. – Bezony. Aki meghalt, abból fű meg bokor lesz – teszi még hozzá biztatóan Pászler bácsi. – És lelegeli a tehén! – vizsgálja Gabika.

– És ez így is van rendjén! Mert így visszakerül a természet körforgásába! – nyilatkoztatja ki kenetteljes szigorúsággal Pászler bácsi, és fejét hátradűtve olyan mozdulat-

tal emeli a szájához a vizes poharat, mint valami áldozati kelyhet. – De a lelke... – Látad te már valaha azt a lelket? Vagy ismersz valakit, aki látta? – A húsos ujj oktatólag a levegőbe emelkedik, a spriccertől nedves bajusz sötéten, szigorúan fénylik. – És mivel lát az a lélek, ha már nincsen szeme, és mivel beszél hozzád, ha már nincsen szája, azt mondd meg nekem! Te talán tudsz látni a szemed nélkül vagy hallani a füled nélkül? – A nagy, kerek szempár vádlón mered rá a tüskés szemöldök alól.

– Fölmegy az égbe a Jóistenhez – próbálkozik Piroska elszontyolodva. – Tudod te, mi van ott fönn az égben? – Pászler bácsi megtörli bajuszos száját a keze hátával, és újra tölt magának a szalmafonatú üvegből. Közelebb hajol Piroskához, vérbe borult szeme fenyegető komorsággal mered rá. – Felhők meg csillagok! És semmi más! – harsogja öblösen és diadalmasan. – Se Isten, se angyalok, se semmi! Kérdezz csak meg valakit, aki ült már röpülőgépen! Csak felhők meg csillagok! És semmi más! – És akkor a világot... Ki teremtette a világot? – Senki! Az égegyvilágon senki! – harsogja Pászler bácsi komor diadallal. – A világ atomokból áll! Minden dolog az égadta világon! A csillagok is, ez az asztal is... – A húsos ököl nagyot döndül a viaszosvásznon, a lábas megrezzen a csorba csempén. – Te is, én is, az Etus néni is meg ez a krumpli is, minden! A Nap meg a Hold is! Színegyugyanazokból az atomokból! A csillagok is! Az egész mindenség! – Az micsoda... az az atom? – Hogy micsoda? Hát az a legkisebb, annál kisebb már nincsen, minden abból van összerakva! – Milyen kicsi? Mint egy hangya? – Á! Sokkal, de sokkal kisebb! – harsogja diadalmasan Pászler bácsi. – Egyetlen hangyában százezermilliárd atom is van! – És miért nem megy akkor széjjel a hangya? Százezermilliárd darabra? – Hát mert... azok ott valahogyan vonzzák egymást. Ezért nem potyognak a csillagok sem a fejedre!

– Ezért? – Amit Pászler bácsitól hall, képtelenségnek érzi, ráadásul kárörvendőnek és rosszakaratúnak is. Mintha örömét lelné benne, hogy a világot minden varázsától megfossza, szürkévé és unalmassá tegye, olyan helyé, ahol nincsen semmi, csak gríztes tészta és döglött legyekkel telepettyezett légyfógó. – Én láttam egyszer egy angyalt! – közli csak azért is.

– Angyalt! – kacag föl kurtán Pászlerné a sparherd mellett. – Most meg angyalt! – Piroska övele nem mer szembeszegülni az angyal valódiságának védelmében: fél tőle, mert megfoszthatja őt Gabikától, jogos tulajdonától. „Most nem jöhet le a Gabika, a nagymamájához megy!”, kiáltja neki néha az ablakból, ha észreveszi, hogy ő ott ácsorog odalenn, és vágyakozva bámul fölfelé. Piroska ilyenkor a birodalmukból elúzótt, kismimmizett királynők keserű gögjét és rettenetes, bosszúszomjas haragját érzi.

– Nincsenek is angyalok! – közli váratlanul Gabika, és apja védőszárnya alól kihívóan pislog Piroskára. – Na, szedjek neked is? – Pászlerné Piroska válla fölé hajlik, kezében a merőkanállal. A lábasban valami ragacsos, sápadt borzalom, amelyet ők otthon sohasem esznek, vízbe fült tésztaokkák henteregnék sötét, égett szagú grízben. – Nem kérsz? Otthon is így válogatsz? Lennél csak az enyém, majd én leszoktatnálak róla! Én agyonütném az enyémet, ha így válogatna...

– Mindenkinek van őrangyala! – szögezi le Piroska, és úgy érzi, ezzel kimondta a döntő szót mind az angyalok, mind a gríztes tészta ügyében. – Csak nem lehet látni, mert láthatatlan. – Pászlerné legyint, de azért – mintha csakugyan a láthatatlan őrszellemek közbenjárására tenné – elveszi Piroska elől a fenyegetően fehérülő üres tányért. – Ne mondd már – mímeli öblösen a tréfás álmétködést Pászler bácsi. – Akkor szólhatnál az enyémnek, ne hagyja, hogy megigyak még egy pohárral! – Azoknak nem lehet csak úgy szólni... – Nem hát, mert nincsenek is! – De én láttam... – Ki tudja, mit láttál,

talán valami madarat... Vagy valaki kiakasztott száradni egy lepedőt... – És a villámlás is csak a hideg meg meleg levegő... – vág közbe diadalmasan Gabika, de elakad. – Na, mi van avval a hideg meg meleg levegővel? – csap le rá homlokát ráncolva az apja. – Összeütköznek... – dadogja Gabika, és az apjára sandít. – Azám, összeütköznek! – harsogja diadalmasan Pászler bácsi. – Régen, ugye, mit hittek? Hogy az Isten büntetése, és reszketek tőle... Ma meg már, ugye, okosabbak vagyunk: tudjuk, hogy csak a hideg meg meleg levegő...

Piroska lesunyja a fejét, ne lássák rajta, hogy ő még mindig fél. De már nem villámlik: a nyitott konyhaablakon friss, eső utáni levegő árad be az udvar felől, és a felhők hasadékán át, mint mennyből jött figyelmeztetés, fehér, ujjongó fénykéve ujjá mutat a postapalota kupolájára.

– És a húsvéti nyúl sem létezik! – vihogja diadalittasan Gabika.

Aznap este nem mer elaludni: fél, hogy ha elalszik, eltávozik a testéből az a rejtelmes valami, ami egyben tartja, és az őrizetlenül maradt atomok szanaszét gurulnak, szétszélednek a világ négy sarka felé, por lesz belőlük és sár, fű egy tehén gyomrában, nem is ismerik föl egymást soha többé. A lelke reggel a testének csak hült helyét találja, és hiába szeretne, nem bír fölébredni: örökös álomban kóvályog hajdani lakhelye körül.

– Az önhitt emberi elme gőgje... Azt hiszik, a tudományuk mindent meg tud magyarázni, de a lényeg...! – A vendég fakókék szeme vadul, diadalittasan villog a seszínű, szűrős szemöldök alatt, egyenes szálú, csapzott, őszesszőke haja a homlokába hull. Szép szál, délceg öregember különben, Piroska fél füllel hallotta, amikor az anyja és a szőke Médi mint „marcona hadastyánt” emlegette kuncogva. A vendégben csakugyan van valami marcona: kiálló arccsontjára pergamenszín bőr feszül, merész ívű, rezes orra mint valami ókori hadvezéré. Apró, rancos és aggodalmas felesége áhítatos csodálattal függeszti rá zavaros gesztenyebarna szemét. – A lényeg! Az kicsúszik a markukból! Madách is megírta! Azt hiszik, amit nem látnak, az nincs is...

– A lélek... – fuvolázza félénk buzgalommal a feleség, és helyeslést várva a férjére sandít.

– A lélek! – Kürtök és harsonák zengnek. A villogó, fakókék szempár az anyja arcába mered, aztán az övébe, az egyetértés vagy a néma lázadás jeleit kutatva rajtuk. – Azt nem lehet részekre szedni, se nagyító alá rakni, se megmérni, se...

– Azért is tagadják ezek... Akik csak ezekben az anyagi dolgokban... – rebeგი kötelességtudóan a feleség.

– Pedig ezt még az ő istentelen filozófusaik is elismerik! Az energiamegmaradást! Hogy a valamiből soha nem lesz semmi! Kérdem én, hová lesz az a sok gondolat meg emlék, amit életünk során... Hát lehetséges, hogy az csak úgy eltűnjön, volt-nincs? És hogy ez az egész világmindenség... Ahol minden megszabott rend szerint... Minden porcikájában csodálatos tervszerűség... A csillagos égbolttól le egészen eddig a kardvirágig! – bök rá dohánytól sárga mutatóujjával a vázából magasba szökkenő csokorra. A villanyfényben a váza pereme fölött tágra nyílt, fodros kürtök vöröslenek, öblükben hosszú, fehér pillák, feljebb zöld csészelevelek markában szorosan összecsavart, világospiros bimbók, legfelül nem is kard, inkább lándzsa alakú zöld bimbó dőf csúcsával a levegőbe – mintha közvetlenül a váza fölött lángra kapott volna, és most végtelen lassan terjedne rajta fölfelé a tűz.

– Minden kis szirma olyan tökéletes, mintha a legnagyobb művész vésője alól... – susogja kötelességtudó elragadtatással a feleség.

– Hogy mindezt a vak véletlen hozta volna létre... Hát akad épeszű ember, aki ezt...?

– Atomok... – kockáztatja meg Piroska, csak hogy hallja, mit felelnek rá. A két vendég előbb döbbenetlen őr, aztán jelentős, sokat tudó pillantással egymásra néz, az anyja pedig gyámoltalan kis fintort vág, és megrázza a fejét, jelezve, hogy nem tudja, hol csepegtethették leánya lelkébe a mérget.

– Hát igen, manapság szinte lehetetlen... Mindenütt ezt hallják, már az óvodában is... – sóhajt a feleség, és vigasztalóan megveregeti az anyja karját.

– Szóval atomok... – A villogó, fakókék szempár néhány másodpercig fontolgotva méregeti. A dohánytól sárga ujjak gazdájuk mellén matatnak, mintha az a szívét készenlne végső, cáfolhatatlan érvként kívágni az asztalra. – Látod ezt? – Piroska hátrahőköl az orra elé lökött nagy sárga kézfej elől, amelynek tenyerén azonban nem szív, hanem lapos zsebóra hever.

– Hallod, hogy ketyeg? Mert jár! És miért jár? Mert föl húzta valaki! Nézd csak! Így! – és megtekeri a parányi csavart az óra oldalában. – Ha nem húzták volna föl, nem járna! Mármost ha körül nézel a világban magad körül, és látod ott azt a csodálatos rendet és célszerűséget mindenben, hát szerinted lehetséges, hogy mindez csak úgy magától... Pedig a világ még sokkal bonyolultabb, mint egy ilyen óra...

– A Ruditól még ezek is félnek... Az olyanokat tudott kérdezni azon a szemináriumon, vagy minek is hívják, hogy csak tátognak... Olvasta azt a hogyishívjákot is, jobban ismeri azt a sok zagyvaságot, mint ők maguk... Na és pláne, hogy megvan neki az a képessége... Hogy csak ránéz valakire, és! Azonnal megmondja!

– Megmondja? – Az anyja tétován pillant egyikről a másikra, attól fél, elmulasztott valamit.

– Hát hogy ki volt az illető előző életében! Te nem is tudtad, drágám? – A feleség kihúzza magát, és elpirul a büszkeségtől. – Mindenkiről! Tudod, hogy például a... (az anyja füléhez hajol, és a szája elé tartott tenyere mögül susog neki valamit), tudod, hogy az ki volt? Amikor odalenn járt nálunk, ott pöffeszkedett a tribünön, a Rudi meg csak megnézte jó erősen, na, gondoltam, már tudja! ...na és tudod, ki volt? – Előrehajol, és izgatottan kacarászva susogja bele hallgatója udvarias meglepődést tükröző arcába. – Heródes! Az a bizonyos! Aki az ártatlan kisdedeket, az aprószenteket, ugye...

– Hát igen... – A marcona hadastyán ellágyultan, nagyapósan mosolyog, kezével olyan mozdulatot tesz, mintha képzeletbeli bajszát simogatná. – Maga például, Flórika... – Hosszan, szúrósan vizsgálja az anyja arcát, aki zavartan elmosolyodik, lesüti a szemét, és alig észrevehetően megvonja a vállát. A vendég néhány pillanatig a homlokát ráncolva maga elé mered, aztán kurtán, határozottan bólint, mint aki elhatározásra jutott. – Igen, valahol keleten, Kínában... nem is, Japánban! Igen, Japánban! – Újabb szúrós, kurta pillantás, újabb biccentés. – A tizenhetedik században... Táncozó vagy talán énekművész... Igen! Maga, Flórika. – Hosszan, jelentőségteljesen néz az anyja szemébe: – Maga előző életében... gésa volt Japánban a tizenhetedik században!

– Nincsen abban semmi rossz! – förmed rá idegesen fölvihogó feleségére, akinek szemében most döbbenet botránkozás sötétlik. – A gésák igen művelt hölgyek voltak... Kicsiny koruktól kezdve tanították őket zenére, táncra és aaa... a szerelem művészetére... mert ott keleten a szerelem: művészet! – Újabb hosszú, jelentős pillantás, újabb simítás a képzeletbeli harcsabajszon.

– És a lányom? – Az anyja nem ér hozzá, de Piroska úgy érzi, megragadja, és pajzs-

ként tartja maga elé szorult helyzetében. – A kislányom... vagyis hogy... ő kicsoda volt előzőleg...?

– Lássuk csak... – A vendég homloka mély, hullámos ráncokba szalad, ahogy most őt méregeti összehúzott szemmel. Ezúttal néhány másodperc is elegendő hozzá, hogy meghozza a döntést. – Hőség, homok, egy nagy folyó... Magas rangú szülők... Igen! – szegezi rájuk pillantását titokteljes komorsággal, mint aki olyasmit készül fölfedni előttük, ami súlyos, de korántsem kellemetlen következményekkel jár majd további életükre nézve. – A kisleány hercegnő volt Egyiptomban, IV. Amenhotep fáraó idejében!

(Széles, fényesen hömpölygő folyón színes vitorlás hajók nyüzsögnek. Saját magát is látja, arany trónszéken ül, és csöppet sem hasonlít mostani önmagára, mégis ugyanaz: van valami odabenn a lelke mélyén, amit nem érintenek a külső változások – olyasmi, mint a zsebkendőbe varrt monogram. Aztán látja, ahogy elhagyott teste ott hever valahol szárazon és sötéten, mint az üres borsóhévely, miközben a lelke odakinn csapong eszeveszetten a nagy, túl fényes csillagok alatt, és neki-nekiverődik a láthatatlan üvegfalnak, amely az élők világát elválasztja a halottakétól, egykori teste melegére sóvárogva. Aztán az anyját is látja: földig érő, nagy virágos ruhát visel, a hajában színes tűk, föl-alá tipeg, és idegeneknek énekel valamit idegen nyelven. Ő pedig odakinn sodródik a külső sötétségben, nincs keze, hogy megérintse, nincs hangja, hogy szóljon hozzá.)

– Nem tudsz elaludni? – Az anyja meghallhatta, hogy forgolódik, és odaült az ágya szélére. Barna zsinórral szegett, csontszínű pizsamájában tényleg olyan egy kicsit, mint az a kínai nő, akit egyszer a teásdobozon látott, csak a tűk hiányoznak a hajából és a legyező a kezéből.

– Gondolkodom...

– Megint azok a rossz gondolatok...? – Piroska hevesen bólogat. Odahengeredik szorosan az anyja mellé, fejét a combjára fekteti, átkulcsolja a derekát, és fektéből fölkanccsalítja rá.

– Szerinted igaz ez az egész? Hogy már éltünk egyszer?

– Ezeket a dolgokat nem lehet olyan biztosan tudni... Rengeteg ember él a világon, akik ebben hisznek... A mi vallásunk úgy tanítja, hogy egyenesen a mennyországba...

– Vagy a pokolba – szúrja közbe Piroska kajánul, mert érzi, hogy az anyja mintha bizonytalan terepen mozogna, amely minden lépésnél beszakadhat alatta, és szeretne hasznót húzni ebből a bizonytalanságból. – Ha újra születünk, megint a te lányod leszek?

– Ha rajtam múlik... – feleli az anyja. Lefejti magáról a kapaszkodó kezét, óvatosan, de határozottan lehengeríti Piroskát az öléből, és föláll, hogy visszamenjen a saját ágába, de Piroska belecsimpszakodik a kezébe:

– Énekelsz?

Az anyja sóhajt, visszaül az ágya szélére:

– Ha megígéred, hogy megpróbálsz elaludni...

Piroska bólint, szorosan lezárja a szemét, de az anyja kezét nem ereszti el.

„A fuszulyka szára

Fölmászott a fára.

Az én kedves galambomnak

Csókra áll a szája...” – hallja távolodóban, ahogyan csúszik egyre lejjebb az álom függőleges alagútjában.

Teniszrakett és bubifrizura

Van még egy öregasszony, akihez sűrűn járnak. Ez az Elza, ahogyan az anyja szólítja, valamiképpen szintén rokon: „a sógornóm”, az anyja így szokta emlegetni. Piroskát madárra emlékezteti, tarka, horgas csőrű, csúfondáros madárra. Alacsony és vékony, a haját rövidre nyíratja, s ezért némileg úgy fest, mint valami furcsa, öreg kislány. Az egyik falon rövid hajú, fitos fiatal lány fényképe: rövid fehér ruhában lebeg rézsút dőlve a sportpálya fölött, egyik fehér zoknis lába magasabban, mint a másik, kissé elcsavarodott felsőtesttel, jobbjával hosszú nyelű, tojás alakú lapos valamit lendít a levegőbe, olyan, mintha egy szárnyra kelt, szökevény palacsintát akarna elkapni egy átlátszó palacsintasütővel. „Az? Az egy teniszrakett. Lánykoromban remekül teniszeztam, még városi bajnokságot is nyertem! Akkoriban még nem voltam ilyen reumás, képzelheted... Nekem volt először bubifrizurám a városban! A jó nénikék csak szörnyülködtek...”

A szobában csak oldalazva lehetett közlekedni az összezsúfolt, tágasabb helyiségek-re méretezett bútorok között. Egy lábon álló súlyos, kerek fekete asztalkánál üldögélnek, ők az anyjával a bőrkanapén, mélyen besüppedve a barna bőrpárnák közé, Elza szemközt velük a mély, barna bőrfotelben, kissé előrehajolva, talán mert nem hall már valami jól: reumás kis kezét kagyló alakba görbítve időnként a füléhez emeli. Másik kezében cigaretta: Piroska megbűvölten figyel, hogyan csúszik egyre följebb a cigarettá derekán a parázs keskeny öve, hogyan zsugorodik a fehér papiroshenger, és növekszik a hamu reszketeg, vízszintes oszlopa. Elza időnként észbe kap, kinyújtott mutatóujjával finoman megveregeti a fogyatkozó cigarettát, a hamuoszlop a félgömb alakú, öblös réz hamutartóba roskad. A cigarettákat maga töltögeti és sodorja. Rekeszes, faragott fadobozban áll az asztalon az áttetszően vékony cigarettapapír, egy másik rekeszben a dohánylevél, és Elza vékony papálcikával döngöli erőlesen a papirosba tekert dohányt. Az asztalon fényes, élénk színű virágokból összehorgolt terítő, annak a tarka rojtjait fonogatja unalmában, míg anyja Elzával beszélget.

– Hanem képzeld csak, hogy jártam! – hallja a gunyoros, élénk kis hangot, olyan, mintha egy egér szaladozna fűgén és kíváncsian erre-arra. – Kedden derült égből betoppan az Ida, hogy nem mennék-e el vele meglátogatni a Vilmát? Tudod, kinn lakik a világ végén abban a rettenetes házban, ahová kirakták őket, akkor még szegény Mátyás is élt. Még vizük sincsen a házban, kútról hordja kannában a vizet a Vilma, mint valami kis Mariska... Az övükébe meg úgy, ahogy volt, képek, perzsák, minden, beleült az a, az a... tudod, kicsoda.

Piroska nyűgös unalmában a szobában nézelődik. A furcsa formájú szekrény – „pohárszék”, ahogy az anyja nevezte –, nyers hús színű, erezett márványlapjából csavart kis oszlopok nőnek a magasba. A számtalan megsárgult foggal acsargó zongora a szűk helyiségnek csaknem a negyedét elfoglalja, és mintha fölfalni készülné az előtte gyámmoltalanul ácsorgó, forgatható zongoraszéket. Fölötte a falon, keretben hímezett címer: liliomos vitéz, félhold, csillagok.

– ...egy kutya! Egy olyan nagy, lompos, sunyi dög, póráz, minden nélkül, kinn az udvarban, és akkora, mint egy borjú! És csak néz avval a csúf, gyulladt szemével, és morog, meg a fogát mutogatja. Na, mi aztán jól nézünk ki, gondolom, nézek jobbra, nézek balra, valaki csak kijön a lakásból, laknak itt elegen, de senki! Az Ida meg csak markolássza a karomat, és valamit magyaráz, de suttozva, mintha bizony különben megértené az a kutya. Hogy ő hallotta valahol, ha az ember négykézlábra ereszkedik, akkor a kutya nem támadja meg, mert megjijed tőle, vagy mit tudom én, miért. Te, ez

egy marhaság, mondom neki, de már vagy tíz perce ácsorogtunk ott, hát mit volt mit tenni?

Az ágy fölött nehéz, cirádás aranykeretben elefántcsontfehér arcú, szép nő, haját és homlokát valami kendő- vagy lepelféle takarja, kezében vékony fakeresztet szorongat, félig kifordult szeme valahová fölfele néz a képkereten túli égre, ahonnet szinte tapítható, folyton szélesedő fénysugár hatol a háttér szűrkeségébe a kép jobb sarka felől. Bizonyára elrabolták, dönti el Piroska, most egy föld alatti börtönben sínylődik, és onnan fentről várja a szabadítót.

– ...képzeld el bennünket, az Idán a legjobb fekete kosztümje, keményített, zsabós blúz, minden szál haja a helyén, tudod, milyen, örökké azt mondogatja, az ember adjon magára, akármilyenek is a viszonyok... ahogy ott állunk négykézláb, illetve hát az Ida csak három lábon, merthogy a negyedikben, a kezében mármint, a csokrot szorongatta, merthogy csokrot is hozott a szerencsétlen... három szál fehér rózsát, mert ugye nőnek páratlan számút illik vinni...

(Sötét van, a nyirkos köveken valami nyüzsgés, rohangálás, csak sejteni lehet, hogy pincebogarak. Valami puha, surranó dolog ütődik megbilincselte bokájához, rettegve gondol arra, hogy talán patkány. A keskeny fénycsík, amely a magasból, a lépcső tetejéről kiindulva hasít bele a cella sötétjébe, egyre nő, már egész fényfolyam áramlik befelé. A lépcső tetején, a kitáruló ajtó keretében díszes öltözetű, kígyóbúvóló tekintetű, koronás férfi, a palástja csupa ezüst meg arany. A férfi parancsolóan, mégis esengve néz rá, ő nem válaszol, csak megrázza a fejét: nem, nem akar a felesége lenni...)

– Fess fiatalasszony vagy, Flóri! – A hang mint valami hegyes fémtárgy lyukasztja át a féléber álmodozás burkát. – Jobban kellene adnod magadra! Mostanában már egészen csinos holmikak lehet kapni, csak tudni kell hol keresni... Vagy miért nem tartasz meg magadnak pár jobb darabot azokból, amiket a Bébé szokott küldeni?

Piroska hirtelen hevesen vágyakozni kezd az anyja közelségére. Odacsúszik hozzá a kanapén, megpróbálja átkarolni a derekát, és az arcát a melle közé fűrni.

– Öt percig sem bírod békén hagyni anyádat, igaz? – hallja maga fölött a könnyörtelen, hideg, csúfondáros hangot. – Miért nem engeded egy kicsit jönni-menni, élni az életét?

– De ő nem akar jönni-menni! – Piroska az anyjára néz, nevet-e ezen a képtelenségén, de az anyja nem rá néz, hanem ködös tekintettel valahová a semmibe.

– De én nem... Hidd el, Elza, én nem is igénylem... Énnekem már csak a gyerek a fontos – szólal meg végül az anyja, és Piroska fejére teszi a kezét, de továbbra sem néz rá.

– Minek nektek gyerek? Miből fogjátok fölnevelni, ezt mondta! – Asztal alatti búvóhelyén tisztán hallja az anyja büszke, fölháborodott suttogását. – Tudod, hogy Árpád milyen türelemmel viselte a betegségét, de akkor... – az anyja hangja diadalmasan fölcsattan, és Piroska az asztal alatt látni véli, ahogyan odafönn büszkén kihúzza magát – akkor roppant ingerült lett, és csúnyán lehordta a sógornőmet! Azt mondta neki, ha az Isten gyereket adott, majd gondoskodik arról is, hogy valahogyan fölneveljük!

Piroska elalvás előtt megpróbálja elképzelni az elképzelhetetlent: hogy ő nincsen, hogy létezésének valamilyen kezdeti, homályos pontján az anyja visszaparancsolta őt a nemlétebe. Megpróbálja elképzelni ezt a semmit, de nem boldogul vele: talán olyan lehet, mint este, amikor eloltják a villanyt, és a szeme még nem szokott hozzá a sötétséghez. De a sötétség is valami: a semmi talán mégis inkább fehér, egy végtelen fehér lap, amelyre nem húztak egyetlen vonást sem, és nem is fognak soha. Vagy inkább olyan lehet, mint az álomtalan alvás: álom, amelyből hiába próbál, nem bír felébred-

ni, sem holnap, sem később, sem semmikor. A szemhéja már ólomnehéz, de erővel nyitva tartja a szemét, pillantását a két spaletta között derengő vékony sávra szegezi: fél a semmitől. Aztán egyszer csak arra ébred, hogy reggel van.

Szerelem

Késnek néhány percet, pedig a mozi csak pár percnyire van a házuktól. A görnyedt és kedvetlen, köpenyes öregasszony – keskeny, pengeéles arca előtt a vastag, sötét keretes szemüveg mintha valami óriásrovar csáp végén ülő, hatalmas szeme volna – hosszan tanulmányozza a jegyüket, morogva int nekik, aztán dűnnyögve és dohogva megindul előttük a zseblámpájával a sötét nézőtéren. A terem fejek és lábak, zacskózizégés és mocorgás sötét tengere: a zseblámpa sugárkévéje meredten előretekintő arcokat, ölben szorongatott, összehajtogatott esőköpenyeket, fényes, fekete fűzős cipőket horgászik ki a sötétségből, meg ovális, fehér porcelánlapocskákat a székek oldalán, rajtuk fekete számok. A 8-asnál a jegyszedőnő megáll, mogorván, megvetően az egymáshoz préselő térdek és fejek sötét sora felé legyint, azzal magukra hagyja őket. Elindulnak, befúrják magukat a térdek és széktámlák közti keskeny részbe, háttal a filmvászonnak. Előttük, mint hirtelen támadt szélroham, bosszús sziszegés, mozgolódás és morgolódás söpör végig a széksorokon a terem hátulsó faláig. Az anyja suttogva elnézést kér: amikor már nem is remélik, egyszerre csak kétszéknyi hézag tátong az egymáshoz zsúfolódó térdek sorában, a sötét padlón néhány fodros kukoricaszem fehérlik. Lerángatják a fölcsapott, nehezen moccanó ülőkéket, kapkodva kibújnak az esőköpenyükből, és a szívükhöz szorított köpennyel együtt lehoppannak a székre. Az anyja eligazgatja a levetett holmit az ölében, és diadalmasan, cinkosan rámosolyog: ketten a világ ellen. Elvackolódnak a székekben, miközben feszülten figyelő arcukat egy pillanatra sem fordítják el a filmvászonról: még néhány másodperc, és beléolvadnak a sötét tömegbe, már nem későn jövők, csak nézők, mint bárki más.

A filmvásznat még nehéz függöny takarja. A függöny előtt ketten állnak: kopaszodó férfi selyemszegélyű fekete kabátban, maradék haja V alakban szalad le a homlokába, mintha ördögszarvakat viselne, szemöldöke is magasan ívelt, sötét ördög szemöldök. A mellette tipegve tüsténkedő nő ezüstcipőjének sarka olyan magas, hogy a nő lábfeje alig érinti a talajt, dresszén a halpikkelyszerű flitterek ezüstje hol zölden, hol pirosan villan föl, ahogyan ide-oda forgolódik az ördög szemöldökű és az összezsukható kis kellékes asztal között, jobbában cilindert, baljában sétatálcát tart készenlétben. „Artistaműsor...” A sétatálcá végén piros-kék-sárga virágcsokor robban elő, a cylinder sekély mélyébe ejtett, kettécsavarható üres műanyag tojásból, amelynek két üres felét a flitteres bűvészség az előbb széles mosollyal fölmutatta, a varázspálca érintése nyomán áradni kezd az egymáshoz csomózott piros-zöld-kék selyemkendők sora. A flitteres nő az elsőként kibuggyant kendő csücskét markába kapva ezüst túsarkain rátartian vonul a pódium széle felé, de a színes, összebogozott, háromszögletű selymek áradata még mindig egyre ömlik a gyerekekölnyi műanyag tojásból. Az ördög szemöldökű bal kezét szívére szorítva, gőgös alázattal meghajol, jobbával a nőre mutat, az válaszként térdben meghajlítja testszínű harisnyába bújtatott, pufók jobb lábát, és cinkos diadallal a nézőkre mosolyog, miközben bal keze kecses mozdulatával visszamutat az ördög szemöldökűre. Összekapkodják a kellékeiket, a cilindert, a sétatálcát, az összezsukható asztalt, és gyér taps közepette eltűnnek a pódium szélén egy kis vasajtón ke-

resztül. Végre szétmegy a függöny: felharsan a híradó diadalittas zenéje. Valahonnan a hátuk mögül, egy magas pontból reszkető fénytölcser indul, kiszélesedő szája beborítja a vásznat.

Néhány percig a híradó villámlik és mennydörög a vásznon: fogaskerekek kapcsolódnak egymásba szerelmesen, szürke-fehér-fekete sávós zászlók duzzadoznak és csapkodnak a fémesen vibráló szürke fényhullámokat szeldelő fehér kishajón, amelynek korlátjához dőlve ingujjas férfiak, nyári ruhás nők integetnek. Diadalmas gépezet fekete pengékből összerótt hengert tol maga előtt, forgó fekete küllők harapnak üres sávot a szürkén hullámzó gabonába, megbillenő, tölcseresen kiszélesedő ládaféléből szürke-fehér, szemcsésen csorgó fény-vízéses zúdul a zsák nyitott szájának sötétjébe.

A híradónak vége: fészkelődés, papírzacskózörgés. A vásznat hirtelen előzönlük a színek: zöld lombhomályban bajuszos erdész sörtés kalapban, lábánál karikalában lihegve igyekvő tacskó. Kerecsensólyom szárnyal sárgára aszalódott rét fölött, szomorú szemű, lefegő fülű barna kutyafej bukkan föl és merül el újra a láp fehér vízirózsákkal kirakott, hínártól áthatolhatatlan, barnászöld vízében. Következő műsorunk: Cimborák...

Kigyullad a fény: székrecsegés, türelmetlen lábdobogás, innét-amonnét arcátlan, de tétova, meghátrálni kész füttyszó. Végre megint kialszik a villany: kezdődik a nagyfilm. Vakítóan kék, már-már fehér ég alatt nyüzsgő sárga város: turbános emberek to-lakszanak piszkos, napban égő sikátorokban, piactereken eleven madarakat árulnak, és görögdinnyét, bugyogós nők olajoskorsókat egyensúlyoznak a fejükön, rövidke fát-luk fölött a szembogaruk, mint két fekete üveggolyó, álmosan gördül erre-arra a hi-bátlan rajzú szemöldök alatt. A fiatal herceg a gonosz nagyvezír tanácsára álruhát ölt, és titokban elhagyja a palotát. Amikor megpróbál visszatérni, a rongyos koldust az örök elzavarják. Piroska megrendülten kapaszkodik a széke karfájába: tehát úgy van, ahogy sejtette. Elég egyetlen óvatlan lépés, és többé nem vagyunk azok, akik voltunk, még azok sem ismernek fel bennünket, akik valaha szerettek. A szélesen szétterülő márványpalota oszlopai izzanak a rettenetes hőségben, de a kert üde és hűvös, a szökőkút medencé-jének peremén rózsaszínű, nyakigláb, öregemberfejű madarak bólogatnak, a herceg-nő, akit apja a világtól elzártan nevel a palotában, és akinek már pusztá látásáért is ha-lállal lakol a közönséges halandó, egy arcot pillant meg a medence vízében tükröző-dő fa lombja között. Ezt az arcot egyszer látta már valahol, talán álmában...

Vak ember és kutyája a hullámzó tömegben az utcasarkon. Az elvarázsolt kis tolvaj kutya alakban is felismeri a hamis pénzt. Az elrabolt hercegnő delejes álomba merül, amelyből a gonosz nagyvezír varázshatalma sem tudja fölébreszteni. A tengerpart ho-mokjából előkotort palackból toronymagas, fekete, ember alakú füst gomolyog elő, gyapjas füstkezelével hadonászik, füstszája szóra nyílik. Tízezer évig volt a palackba be-zárva, és most a szabadítóján akar bosszút állni: túl sokáig kellett várnia rá. A dzsinn, akinek túljártak az eszén, hegységek és tengerek, tenyérnyi városok fölött repül – fer-de szemű, borotvált fejű óriás, valami piros úszónadrágfélétől eltekintve teljesen mez-telen, irtózatossá izmai olajosan fénylenek, ahogyan széles karmozdulatokkal úszik a le-vegőben. A világvégi sziklatemplomban hatalmas, sziklába vésett istennőarc, tíz em-ber egymás vállára állva sem érne föl a homlokáig, amelynek közepén emberfej nagy-ságú rubinkó villog: aki belenéz, meglátja azt, akit szeret, bármilyen messze járjon is. A fogoly hercegnő beszívja a varázserejű kék rózsza illatát, amelytől mindent elfelejt: a múltját, a nevét, elfelejti a szerelmesét is. De aztán minden jóra fordul. A hercegi pár

fényes fehér ruhában, egymást átölelve áll az éljenző tömeg fölött, a palota erkélyén: soha többé egy percre sem fognak elszakadni egymástól. A kis tolvaj a hullámozó szőnyegen állva, magasan a téren tolongók feje fölött, a pálmafák és az aranyozott kupolák fölött, vidáman integetve elröpül: neki, úgy látszik, könnyű és szabad a szíve, sehol nem bír sokáig megmaradni.

Mire kissé szédelegve kitódulnak a kijáraton, odakinn már alkonyodik: a Paprét varjúfészkektől feketéllő platánjai mögött a palaszürke égen zilált, gyöngyházszerű de rengés. Nagy csapat varjú kereng a halvány ég előtt, mint pernye a huzatban. Köd van: az emberek egy darabig színesen és körüljárhatóan kavarnak a mozi bejáratán kieső fényben, aztán sűrű, lapos árnyakként haladnak tovább a Várkerület szivárványholdudvaros utcai lámpái felé. A tér túloldalán egy ablak halványsárga négyszöge ugrik elő a szürkéségből, aztán egy másik, sötétebb sárga: citromos tea, rumos tea színű villanyfény. Az ég, a fák, a varjak, a két világos ablak – minden csordultig van valamilyen névtelen sóvárgással. Mintha az anyja ott lenne valamelyik világos ablak mögött, mindegyik világos ablak mögött, és nem itt mellette. Valami túlrad benne, a szomorúság és az elragadtatás a bordáit feszegeti: úgy gondolja, talán szerelmes lehet. Egyszerre érzi magát fogoly hercegnőnek, bujdosó hercegnek és gonosz nagyvezírnek. Van ebben az egészben valami izgalmasan szégyenletes is, a testi izgalom egy szikrája, egészen kicsi és éles, mint a csillagszóró egyetlen, fehér kis csillaga, és szinte elvész az érzések alkonyifelhő-szerűen hömpölygő, fényes és sejtelmes áradatában.

– Én is szerelmes vagyok – közli az anyjával lelkesen. Bizonytalanul fölremlik előtte Gabika képe: vézna fiúcska, kajla piros fülén átsüt a villanyfény. Aztán gyors egymásutánban az egyik Holpár fiú, a szemüveges, tésztaképjú „iskolás”, a delejes tekintetű nagyvezír, a hátrafésült hajjú, szomorú és igyekvő pillantású halott a gyertyafényben. – Azt hiszem... – teszi hozzá óvatosabban.

Fél, hogy az anyja kineveti, de az komolyan néz rá:

– Csak hiszed?

Bizonytalanul bólint. Lehet, hogy voltaképpen egészen másként hívják ezt az érzést, amely mintha nem is őbenne lenne, hanem odakinn, a rohamosan sötétülő égben, a távoli, citromos és rumos tea színű ablakokban.

– A szerelem, az azt jelenti, hogy nagyon-nagyon szeretünk valakit! – mondja furcsa, szertartásos komolysággal az anyja. – Ha majd egyszer igazán szerelmes leszel, ne félj, tudni fogod... És remélem, akkor is elmondod majd nekem, tudod, hogy nekem mindent elmondhatsz... Mintha egy barátnődnek mondanád el... mert azt tudod, ugye, hogy én a barátnőd is vagyok... a legjobb barátnőd?

Szaporán, reménytelenül bólogat.

– Na, megjöttek a bűdös kutyák... Mind behordják itt nekem a sarat...

Piroska levágja magát a fotelbe, és kegyúri mozdulattal nyújtja oda a lábát az elébe kuporodó Nennének, hogy az lerángassa róla a fűzős cipőt.

– Mi van vacsorára?

– Mi lenne? Ami szokott: zsíros kenyér hagymával. Talán rántott csirkét szeretnél vacsorázni? Mért nem születted akkor grófkisasszonynak?

– Nincsenek is már grófkisasszonyok...

Kitömött fácán

Megint ős van. Az Erzsébet-kert kerítése mentén, a járdán, a kerítés tövében mindennütt vadgesztenyék: a tüskés zöld burkok keskeny nyílásából holdsarló alakú, telivér, barna ragyogás kacsint a napvilágra. Más gesztenyék már kiugrottak a száraz, megbarnult burokból, és ha a cipője orrával kicsit meglöki őket, hosszan görögnek, mielőtt elakadnának a járda hepehupáiban, ott, ahol a mélyben vonuló gyökerek fölpúposítják a betont, vagy koppanva leugranak az útestre. Az ég a perzselt szélű, elvékonyodott gesztenyelevelek között olyan kék, mintha még nyár volna.

Azután megjelennek az utcákon a gesztenyesütők: fekete vaskályha áll a Várkerület és a Hátsókapu utca sarkán, mintha valaki ott laknék kinn, a szabad ég alatt, a kormos, kerek vaslapon gesztenyék ülnek, sárgásfehér, rovátkolt húsup kilátszik a kereszt alakú hasítékon. A fejkendős, bekecses öregasszony olykor egy kis kannából vizet fröcscent a tiltakozva sersistergő gesztenyékre. A kályha oldalára krétával fölfirkantott felirat hirdeti, hány szemet adnak két forintért. Az anyja egyszer-kétszer vesz neki, de azután „Sokadika van!”, válaszolja kérlelhetetlenül Piroska esdeklésére.

Azán egyik délután, már jócskán benne járnak az októberben, az anyja titokzatos arccal rászól, hogy készüljön. Gesztenyéért mennek, árulja el végül, hallott valakitől egy helyet, ahol olcsón lehet kapni. Mennek-mennek, ő az anyja kezébe csimpaszkodik, végigmennek a Széchenyi téren, a teret lezáró sokemeletes ház, a Takarékszővetkezet ablakai mögött mintha tűzvész lángolna, a sarkon, a Gyöngyvirág cukrászdában már ég a villany. Keresztülmennek a Deák téren, a szökőkút sekély, hullámos peremű medencéjének fenekén most víz helyett sárga és barna levelek áradata, hullott levelek borítják az időjelző házikóhoz vezető három lépcsőt is, amelyen szokása szerint fölleszalad, míg az anyja odalenn vár rá, cérnakesztyűjének szarát húzogatja a csuklóján. Ráfordulnak az Alsó-Lőver útra: már az utca végéről látják, hogy a sorompó ereszkedni kezd. Várnak egy darabig a leeresztett sorompó előtt, míg a kanyaron túli szürkeségből szikrákat ontva és mennydörögve elő nem robban a mozdony: piros szeme fenyegetően mered az útesten kerékpárjuknak dülleszkedő, svájci sapkás munkásokra, a járdán várakozó két kendős, cekkeres öregasszonyra meg rájuk kettejükre. A dübörgés egyre közeledik, csiklandozást érez a hasában, az izgalom fölnyilallik egészen a haja gyökeréig, ahogy a hatalmas, fekete tömeg dübörögve elcsattog mellettük, olyan gyorsan, hogy mire észbe kap, már a teherkocsik következnek, a zártak és azok, amelyek olyanok, mintha egy szoba padlója kelt volna útra darabokban. Huszonkettőt számol össze belőlük, ez a vonat tehát hosszabb volt, mint az, amelyet Nennével láttak a múltkor.

Végigmennek a hegynek tartó, fákkal szegélyezett utcán, mintha csak vasárnap délutáni sétára indulnának, pedig hétköznap van és este, és még mindig csak mennek, a kertekben nagy, fekete fenyőfák, csúcsuk az égbe fűródik, amely most olyan színű, mint a hőmérőben a higany. Már csak az utca egyik oldalán vannak házak, a másikon, túl az árkon, fák, ott már az erdő kezdődik, de ők még mindig csak mennek. A fákon túl, a látóhatár peremén hegyek vonulnak, feketék és súlyosak, mintha egy halott óriás arcéle rajzolódna a gyorsan sötétedő égre. Az óriás orra fölött egy foltban még világos az ég.

A ház, ahová igyekeznek, az utca végén áll, külön a többitől, már szinte benn az erdőben. A csöngetésre öregasszony nyitja résnyire az ajtót: az anyja egy nevet mond téován, mint aki nem egészen bizonyos benne, hogy jó helyen járnak, és attól fél, mindjárt bevágják az ajtót az orra előtt. Az ajtó azonban kinyílik, és ők benn találják magu-

kat a hosszú, félhomályos előtérben. Furcsa hely: fonott karszékek, a falon szarvasagancsok és képek, egész sor, rajtuk piros kabátba öltözött lovasok, a lovak két hátsó lábukon táncolva ágaskodnak, vagy elnyúlt testtel úsznak át a farönkökből ácsolt akadályok fölött. Az öregasszony – a madárszerű fajtából való, ősz haja szigorú hullámokban vonul hátrafelé barázdált homlokáról – nem invitálja őket beljebb, hanem ő maga tűnik el az egyik ajtó mögött. Míg várnak, ráér alaposabban megbámulni a képeket meg az agancsokat. Elindul az anyja után, de visszahőköl: egy asztalkán nagy, rozsdabarna madár áll, és félrebillent fejével, kihívó és ostoba pillantással méregeti őt. Közelebb megy hozzá, de a madár meg sem rezzen.

– Fácán! Hallottad már, hogyan kokatol? – A piros képű, ősz bajuszú nevetséges öregember a semmiből termett a háta mögött, míg báméskodott, de az is lehet, per sze, hogy a ház belsejéből, csak ő nem figyelt föl az ajtónyitásra.

– Így e! – Piroskának úgy tűnik, a kotkodácsoló hangok az öregemberből jönnek, mégis a madárra néz várakozóan, mert nem akarja elhinni, hogy emberi lény ilyen nem emberi hangokat adhat ki magából. Közben a szeme sarkából látja, hogy az időközben előkerült öregasszony gesztenyét csorgat egy mérőedényből az anyja szatyrába, az anyja pedig a retiküljében kotorászik a pénztárcája után.

– Élő volt az a madár? – faggatja az anyját, amikor újra odakinn mennek a félig városi, félig erdei úton. Most már olyan sötét van, hogy a hegyek beleolvadnak az égbe.

– Madár? Milyen madár? Ja, a fácán... Nem, nem volt élő. Nem láttad, hogy üveg-ből van a szeme?

– De láttam, de mégis olyan volt, mintha élne... A tolla is igazi volt.

– Igen, mert valaha élt. Aztán lelőtték és kitépték.

– De ha nem él már, akkor... akkor hogyhogy nem lett már belőle csontváz a földben?

Az anyja magyarázni kezd valamit a balzsamozásról, réges-régen élt királyokról, akiket szintén nem a földbe temettek, hanem valamilyen titokzatos módon tartósították a testüket, és pólyákba tekergetve piramis nevű hatalmas, csúcsos kőépítményekben helyezték el őket aranykincsek és bebalzsamozott macskáik társaságában. Az élők és a halottak között húzódó határvonal, amely eddig sötétnek és véglegesnek látszott, most halványulni kezd, szétfolyik erre-arra, mint a nedves vízfesték.

– Még most is ott vannak?

– Nem tudom. Azt hiszem...

– Mióta fekszenek ott?

– Nem is tudom, talán négy-, ötezer, valahányezer éve.

– Sötétben fekszenek?

– Nem tudom, biztosan... Mintha lenne ott valami örökéző lámpa... Örökmécs, mint a templomban...

(Ott fekszik pólyákba tekerve a szűk kőkamrában, az örökéző lámpa halvány, síri fényében. Nyitott szeme a fülke mennyezetére bámul, ahol az árnyékok ötezer év alatt sem mozdultak odébb hajszálnyival sem. A sápadt fényfolt, amely ötezer évvel ezelőtt gyulladt ki a nyakékén, ugyanott világít most is, nem lett közben sem tompább, sem fényesebb. A jobb keze mellett komor aranyedények, balján egy oldalára dőlt, merev, fénytelen szőrű macska.)

Az út másik oldalán, az árkon túl, a száraz aljnövényzetben valami megzörren: rémülten karolja át az anyja derekát, arcát a csípőjéhez szorítja. Az indigósínű ég, a fekete hegyek, az átláthatatlan erdő, a távoli házak pontszerű fényei a hegyoldalban – mindez titokzatos és rettenetes, elbűvöli és fölzaklatja. Mintha a látható világ mögött

egy másik állna lesben, készen arra, hogy bármelyik pillanatban áttörje a válaszfalat, és elárassza az innesső világot.

Az anyja teste megmerevedik, amikor átkarolja és belecsimpaszkodik, de azért nem tolja el magától. Sóhajt, Piroska fejére teszi a kezét, és egyszer-kétszer végigsimít rajta.

– Valami baj van? Csak nem félsz? Mitől?

– A vadállatoktól – feleli vékony, hamis hangon. Nem néz fel az anyjára, mert fél, ha az a szokásos, kutató pillantásával néz a szemébe, meglátja benne a hazugságot.

– A vadállatoktól? De hiszen már megbeszéltük, hogy errefelé nincsenek vadállatok. Legfeljebb nyulak meg mókusok... Azoktól csak nem félsz?

Az anyja hangjában eltűzött álmélkodás és enyhe gúny. (Egy ilyen nagy lány!) Mint ha arra biztatná, hogy tagadja meg, sőt nevesse ki a tulajdon félelmét. A világ csak annyi, amennyi, és nem lappang mögötte semmi, sugallja ez a hang. Arcát továbbra is a bricseszhez szorítva, kicsit megrázza a fejét.

– Nahát akkor! – Az anyja megpróbál kibontakozni a szorításából, de ő csak még görcsösebben kapaszkodik bele. – Vagy van még valami? Valami mástól is félsz? – Megpróbál türelmet erőltetni magára, de Piroska érzi, hogy a test, amelyet szorongat, elutasító, nem akarja engedni, hogy ő beleolvadjon, nem akarja, hogy védőburoknak használja a titok, a sötétség és a halál ellen. Nem bír felelni: az arcát még mindig az anyja csípőjéhez szorítja, és bizonytalanul körbe- és hátrafelé mutat: a sötét égre, a sötét hegyekre.

– Nem értem! – Az anyja a homlokát ráncolja. – Megint a hullócsillagoktól félsz? – kérdi komoly, vallató hangon. – Hogy rád esnek?

Hirtelen mardosó szégyen fogja el, amiért ennyire félti magát. Némán aprót bólint, bele a bricsesz szűrős posztójába.

– De hát mondtam neked, hogy októberben nincsen már hullócsillag!

– És amikor van?

– Vannak meteorok, nagyon ritkán, de azok sem szoktak lakott területre esni.

– De miért nem? Honnét tudják, hová kell esniük?

– Azt nem tudom. De nem szoktak. – Rövid tétovázás után egy kicsit megsimogatja a fejét. – Na ugye, már nem is félsz?

Érzi, hogy nem feszítheti tovább a húrt.

– Nem, már nem – nyöszörgi megadóan.

– Na látod! – Az anyja kibontakozik a szorításából, és továbbindul az úton arrafelé, ahol a város fényei látszanak. A kezét azért szorongatja, amíg csak haza nem érnek.

Otthon a gesztenye pattogva sül a sparherd kerek vaslapján. Az anyja időnként megmeríti a kezét egy vízzel teli bögrében, áldást osztó mozdulattal vízcseppeket hint a sziszegő gesztenyékre. A villanyfényben, a kormos gesztenyehéjjal teli tányér mellett kuporogva a hegyek, a csillagok és a sötétség emléke már nem fenyegető, hanem boldogítóan titokzatos. A nagyszobában lassan összeroskad a tűz, a vaskályha féltékenyen visszaszívja magába a napközben kiárasztott meleget. Túl az állólámpa fénykörén, túl az anyja ágyán a hideg és a rémület birodalma kezdődik és tart egészen a szemközti falig, amelyen jegesen és távolian csillámlik a nagytükör. Az ő ágya ott áll a két birodalom határán: amikor az anyja odaül mellé, az imbolygó határvonal odébb kúszik. Belekapaszkodik az anyja kezébe, és az ágyastul-mindenestül átrántja őt a meleg és a biztonság térélfére.

– Énekelsz?

Az anyja sóhajt, kicsit fészkelődik, a takaróját igazgatja.

– Melyiket akard?
 – Azt a kék tavasat...
 „Kék tó, tiszta tó,
 melyből az élet vize támad...”

Az anyja hangja halkan, bizonytalanul dünnögve keresgéli a dallamot. Időről időre, amikor azt hiszi, ő már elaludt, óvatosan megmozgatja a kezét, próbálja elhúzni, de ő szívósan kapaszkodik bele. A dunyha alatt, mint valami víz alatti barlangban, langyos sötétség van és törekeny biztonság, amely az anyja testéből áramlik az övébe: ha a két kéz elereszti egymást, a lesben álló, névtelen veszedelem újra támad. Odakinn a hidegen ragyogó, rémületes égről nehéz, fekete hegyekre, átláthatatlan erdőkre szivárog a fény a hold körömszilánknyi repedésén keresztül, kitömött, halott madarakra és halott királyokra, akik sok ezer éve fekszenek kőkamrájukban, ahol örökéző mécses világít nekik, és nem látó szemükkel a mennyezetre merednek, amelyen ötezer éve nem csúszott odébb hajszálnyt sem az árnyék.

Bakos András

LÁTOGATÁS

A fiú gyanakodva figyeli az állandóságot: a kórház melletti kirakat három fejetlen nőjét ködben, meleg esőben és végül hóhullásban. A jobb oldalin zöld hálóing, fehér nadrágban-zakóban feszít a középső, málnaszín estélyiben emeli jobb kezét a harmadik a nyaka felé. Nyilván a fej nélküli életnek is vannak nyűgei. Ezt a képet nézegetve olykor elhiszi, megtanulható az igazi, szenttelen figyelem, amivel újból, most már jobban megismerhető minden. Íme, a fájdalom egyik neme. Ez itt pedig csupán egy kirakat, és hozzá egy kínai, aki valami miatt hónapok óta be se néz a boltjába. Elmúlik a tél, a tavasz, a nyár, és itt minden ugyanolyan marad. Ácsorogni éjjel, a konyhában; titkos betegség fiatalon; aztán valami bál.

FÉNYKÉP A KILENCVENES ÉVEK ELEJÉRŐL

A napernyő halványkék fényt
szűrt az arcukra az első emelet
teraszán, délutánonként.
Mindenki tudta, azért ültek
ki oda, hogy láthassuk:
csupán beszélgetnek, és tényleg
csak ilyenkor: „a kirakatban”.
Mindig megérezték, ha róluk
hallgatunk. Én ezt nem bírtam;
lelmentem a földszintre,
fölhoztam egy üveg vörösbort,
és kivittem a teraszra. A férfi
közelebb húzott az asztalhoz
egy újabb széket. Bárcsak
nem mi lennének ezek,
itt, mondta a nő egyszer. Ittunk;
nézegettem a kezemen,
ingemen a menyeyi, szűrt
fényt. Előbb én jöttem be,
aztán ők. Bent már nem néztek
egymásra, és szó nélkül dolgoztak,
gyakran késő éjszakáig.
Akkoriban ilyennek
képzeltam a svédeket.

Balla D. Károly

TEJMOZI

Talán azt kellene elmesélnem, hogy azon a téli reggelen majdnem megszerettem apámat. Illett hozzá a fehérbe fordult vidék, pontosabban ő illett a tájhoz hunyorgó szemével, hideg kimértségével, jegesedő idegenségével és titkos árnyaival, amelyek csak abban a ferde napsütésben mutatkoztak meg a szikrázó havon.

Akkor már rég nem tépelődtem azon, miért hagyott el minket. Megbékéltem remeteségével, és éveken át tartó otthoni keserősége és mogorvasága után gyér látogatásaim során felfedezni véltem arcán a visszafogott, észrevétlen derűt.

Előző este érkeztem. Ahogy fejemet behúzza – be ne üssem a homlokgerendába – beléptem a házba, mint rendesen, most is arra gondoltam, nem kellett volna eljőnnöm, csak megzavarom magányában, és engem is felkavar zordsága, nyersége, amint kegyetlen ítéletet mond mindenről, ami beszélgetésünk során szóba kerül.

Úgy tetszett, apám pontosan tudta: a mai napon, éppen ezen az estén fogok betoppanni. A frissen terített asztalon két tányér, sötétzöld üvegben jófajta szilvórium, kancsóban gyöngyöző könnyű bor, az illatokból ítélve alighanem vadast is készített, félbehagyott sakkpartink bábuja pedig érintetlenül sorakoztak az asztal közepén, a két tányér között.

Meg nem ölelt, kezet sem adott, köszönésként krákogott egyet, de szemével, fejmozdulatával azonnal az asztalhoz hívott, maga is letelepedett velem szemben. Hosszasan hallgattunk, miközben természetes kíváncsisággal fürkésztük egymás arcát. Volt az egészben valami szertartásosság, mintha hosszú idő óta először próbálkoznánk a régen elfelejtett, elhagyott rítussal, amelynek újrajátszása ünnepélyességet kölcsönözhet gesztusainknak.

Csak nem békülni akar, rémültem meg a gondolatától, hiszen apám az a fajta nehéz ember volt, akivel rosszban lenni sokkal kényelmesebb állapotnak bizonyult, semmint meghitt egyetértésben. A köztünk kialakult és állandóvá merevedett, a kezdeti indulatokról már leszakadt haragban-lét mindkettőnk számára elviselhetővé tette mind az együtt töltött ritka és rövid alkalmakat, mind a hosszú távolléteket. Csak nem akarja ezt a biztonságosan rideg távolságot most vacsorával, itallal, sakkal felszámolni, csak nem számít arra, felkínálom neki a lehetőséget, hogy apámnak érezhesse magát, és engem fiának tudhasson? Nem, ezen már túl vagyunk, a magam részéről nem lennék képes visszatáncolni; őt is csak újabb csalódás érné.

Töltött. Koccintás nélkül felhajtottuk a szilvapálinkát, és ahogy erős férfiakhoz illik, meg se köszörültük a torkunkat, nem ettünk és nem ittunk rá semmit, csupán arra ügyeltünk, hogy amikor megszólalunk, meg ne bicsakoljon a hangunk. Ám egyikünk sem törte meg a csendet, apám közelebb tolta hozzám a táblát, várakozó pillantást vetett rám, aztán állát tenyerébe támasztva fél kézre könyökölt, és az állás tanulmányozásába kezdett.

Tudtam, hogy én lépek, és azt is, hogy az eltelt hónapok alatt egyszer sem elemezte a táblán kialakult helyzetet. Jobban játszott nálam, s ha azt akarta, számára is izgalmas legyen a parti, nem adhatott magának semmilyen előnyt, nyár óta ő is most latolgatja először az esélyeket és a következő húzásokat. A sakkelméletben is járatos nagy tudású játékos volt, én inkább ösztönös-szenvedélyes, aki jól kihasználta intuíciómmal könnyen zavarba hozhattam. Ettől lehetek összecsapásaink izgalmasak, a mostani is ilyennek ígérkezett, minden figyelmemmel a logikáját igyekeztem megfejteni, ő ugyanígy próbálta kifürkészni a ráérzéseimet – pár perc, és már meg is szűnt körülöttünk a világ.

Ha semmi másban nem is, de a sakkban egyenrangú felnőtt partnernek tekintett. Nem tudhatta, mennyi mindenben öregedtem hozzá, hány dologban csalódtam talán nála is jobban, és miként égett ki belőlem a fiatalság.

Odaadással játszott, mintha ezekben az emelkedett szellemi egymásra találásokban pótolni akart volna valamit abból, amit családapaként nyújtani évtizedeken át elmulasztott. Amikor úgy érezte, erőset lépett, jól feladta nekem a leckét, akkor felállt, enni hozott, töltött a borból, máskor a tűzre tett, kizavarta vagy beengedte a macskáit, megetette őket a maradékból, aztán együtt mentünk ki, hogy a maga építette kis szau-

na mögött két gőzölgő aransugárban behugyozzuk a makulátlan hóba életfilozófiánkat. Majd megint eszegettünk és ittunk, sok bort a fűszeres ételekre; a harmadik partiban és sokadik órában jártunk, amikor váratlanul, talán a bortól, megeredt a nyelve. Előbb fellengzősen a játékról beszélt, mint olyan erőről, amely az embert kiemelte a sötétségből; hosszan és lelkesen értekezett arról is, hogy az emberben voltaképp három állattípus lakozik, a gazdájának magát mindenben alávető hűséges eb, a ravaszul hízelgő, de végső soron háziasíthatatlan macska és a vérszomjas, szabadon élő farkas – ecsetelte ennek a hármasságnak a mitikus jelentését és szerepét az archetípusokban; beszélt az idő paradoxonáról, a jelen rövidségébe sűrített hosszú múltrol; aztán Huizinga, Jung és Bergson emlegetése után váratlanul a hús pácolásának legjobb módjáról tartott tudományos előadást, majd áttért a bor filozófiájára, s beszélt kipirulva, boldogan.

Ekkor úgy tűnt, apám mindig is éppen ilyen életre vágyott, ezért idegenítette el magától a családját, ezért költözött ki a természetbe, ezt kereste játékban, elfutó időben, ételben, italban, szelídíthetetlen macskák jellemében, kutyák csüggő odaadásában, szabad és éhes farkasok éjszakai üvöltésében.

Egy nem várt lépésem után sértődötten elhallgatott, észrevette, hogy amíg figyelmét lazítva beszélt, én javamra billentettem a játszmát, elmélyülten koncentrálni kezdtem hát, és most én álltam fel, hogy kicsit megmozgassam tagjaimat. Körbejártam a szobát, aztán megálltam a komód előtt, amelyen apám mindenféle lomot, ócskaságot tartott. A macskák mintha csak azt várták volna, hogy mászkálásomban megállapodjam, serényen dörgölözni kezdtek a lábamhoz, eközben nemegyszer feltolták a nadrágot a válllimon, hogy bőrömhöz dörzsölhessék izgató, elektromos szőrüket. Egymás után vettem szemügyre a fura kacatokat, a félig szétszedett vekkert, az elrepedt nagyítóüveget, a változatos tartalmú tégelyeket és dobozokat, felcsévéltem huzalvégeket, a cédulákkal teletűzdelt, elkoszlott receptes könyvet, a félig kinyomott tubusokat és legkülönfélébb kupakokat, dugókat, a hiányosnak látszó kártyapaklit – míg néhány ócska, gyűrött fotóra tévedt a tekintetem; nem sokat láthattam belőlük a félhomályban, találmomra felvettem, a fénybe emeltem hát az egyiket. Nem is tudom, meglepődtem-e vagy elérzékenyültem, amikor felfedeztem: ott az a gyerek apám műtermében – én vagyok.

Azon az utolsó nyáron, amikor még mind együtt laktunk tágas városi lakásunkban, minden reggel feszítő vágy ébresztett, s amint hasamra feküdve félig még álomban, félig már ébren próbáltam legyűrni a test számomra akkor még alig ismert kényszerét, aközben első gondolatom mindig akörül forgott, vajon derűs reggelre ébredtem-e, vajon besüt-e a nap a műterembe.

Az egészen korai fényeket és a szünidős egyetemista lányokat kedvelte leginkább apám. A modellek hajnalban érkeztek felvillanyozva, izgatta őket a szokatlan feladat, csitítani kellett őket, hogy minket fel ne ébresszenek; erre aztán megjátszott buzgósággal kezdtek óvatoskodni, lábujjhegyre álltak, suttogtak, de a surranásaikkal és sistergésükkel keltett zajok mintha még élesebbek vagy legalábbis izgatóbbak lettek volna a természetesnél. Én ilyenkor már ébren voltam, megállapítottam, süt-e a nap, s ha úgy véltem, hogy igen, akkor kivártam, míg a lányok apámat követve betipegtek a műterembe, megitták kávéjukat, amellyel a mester kedveskedett nekik, aztán levetkőzve várták, hogy beállítsa őket a megfelelő pózba, s amikor az alig hallható muzsika első foszlányai a frissen felnyitott festékestégelyekből áradó illattal szinte egyszerre szűrődtek be hozzám, kikeltem ágymból.

Csak résnyire kellett nyitnom az ajtómat, és máris ráláttam a szembülsőre, a műterem tejüveggel berakott ajtajára. Apám roppant kényes volt a fényre, azt mondta, arra is szüksége van, amennyi a délre napsütésben úszó előszobából érkezik. A tejüveg szépen szórja a fényt, ezt tétetett a tetőablakba is, ettől vált a műterme szemet bántóan ragyogóvá, hunyorgott ő is, de épp ezzel az összecsapott szemével látta olyan-
nak a világot, amilyennek szerette: a tárgyakat eltűzöttaknak, saját kontúrjaikon túlcsordulóknak, a színeket vibrálóknak, egymásba rezgőknek, a viszonyokat valóság-
lenségükben feltárulkozóknak.

Én nem ezt a túlexponált valóságot kerestem, egészen más miatt tapadtam a tejüvegre.

Mozgó képet leginkább addig láttam, amíg instruálta, beállította modelljeit. Leültek és lábujjhegyre álltak, guggoltak és könyökre dőltek, emelték, nyújtották karjukat, hajlították, keresztbe tették lábukat, oldalt fordultak vagy szembe, lebbent a hajuk, domborodtak fent és lent, elöl és hátul, mígnem mozdulatlaná váltak. Apám felhangosította a gramofont, és én meredhettem vállra és combra, kebelre és öltre, képzeletben egészítve és élesítve ki a fényes tejben úszó részleteket, visszaidézve vagy továbbforgatva azt, amit láttam vagy látni szerettem volna. Idő után már bennem pergett a film, én vetítettem rá vágyképeimet a matt felületre, így hatoltam be a műterem elzárt világába, így férkőztem közelébe titkoknak és tilalmaknak, meztelen nőknek – és apámnak.

Mígnem egyszer, amikor legmélyén lebegtem teljes révültségemnek, anélkül, hogy a zene félbeszakadása ezt előre jelezte volna számomra, váratlanul felhasadt a mozi-vásznon, és meztelen testére öltve apám egyik ócska festékes köpenyét, elő nem lépett a csodák országából a legszebb tündér. Vastag ajkával hangtalan szót formált, köszö-
nést talán, és amint a szemembe nézett, fájdalmas átlényegülést éltem át, amelybe egyaránt belesűrűsödtek szorongó óráim és felszabadult perceim. Ott és akkor semmisült meg az apja titkaira sóváran áhítózó fiú, és állt talpra a büszke férfi. A kamasz elpirulva lesütötte volna szemét, és szégyenében se moccanni, se szólni nem tudott volna, de a férfi nemcsak hogy állta az egymástól távol ülő szempár átható fekete tekintetét, hanem kilépett az ajtónyílásból, tett egy mozdulatot, és megérintette a nő vállát ott, ahol az ócska festékes köpeny félig lecsúszott róla.

Igen, el kellene mesélnem akkori magamat, ahogy tétován állok a bizonyosság kel-
lős közepén, és ahelyett, hogy valami felszabadultságot éreznék, eluralkodik rajtam a teljes kétségbeesés, amelyben nem az a legbénítóbb, hogy képtelennek tartom magam akár a legegyszerűbb elgondolás megvalósítására, bármilyen következő lépés, mégoly apró cselekedet megtételére is – hanem az, hogy rádöbbenek: voltaképp nem vagyok azonos sem azzal, akinek fel kellene szabadulnia gátlásai és gyerekes nyűgei alól, sem azzal, aki kétségek közt próbodik tehetetlenül.

Vagy azt kellene elmesélnem, milyen sokáig készülődtem arra, hogy apám történetét megírjam. Rendezgettem kusza érzelmeimet, keveredett bennem harag a megbocsátással, ragaszkodás az örök menekülési vággyal, szeretet az eltaszítottság nem múltó sértettségével. Gyakran éreztem úgy, hogy tisztába jöttem kettőnk viszonyával, akár hozzá is foghatnék a munkához, de valahogy a szándék sehogyan sem tudott cselekedté válni. A félelem, hogy kudarcot vallok, erősebb volt az elhatározásnál, túl nagy-
nak és titkosnak éreztem a távolságot, amely az elérhetetlen öreg kalyibától elválasztott. Hiába láttam apámat szobám ablakaiból, láttam a házban teát főzni, kenyeret pi-

rítani, felállni sóért, kiskanálért, és láttam a zömök, sötét faépületet is a nyirkos tájban, és külön a domboldalt az elvadult szedressel és a falut a dombon túl, hiába jelent meg előttem mindez tisztán és érzékelhetően, mert amint közelebb léptem, hogy jobban kivehessem a részleteket, hogy megragadjam őket, belekapaszkodjam az ismerős formákba és színekbe – azonnal elmosódott előttem minden. Csak egy idegen arca tükröződött az üvegben.

Apám öreg faháza az egyetlen értelmes, de elérhetetlen valóságnak tetszett, míg húgom és én magam a jelen lévő, de értelmetlen és absztrakt világot alkottuk, amelyet őtőle eltávolodva hiába találtunk, alkottunk vagy képzeltünk magunknak, mert beszötte az álszentség, a csalás, a megvesztegetés; mintha ő, apám lenne a tiszta és biztonságos öreg kontinens, és mi a Semmi óceánján túli ismeretlenség. Tisztában voltunk azszal, hogy csak árnyak vagyunk, valódi életünket elszívta a fertő és romlás, a hanyatlás és enyészet, amelyből sem kilábalni nem vagyunk képesek, sem megszokni annyira, hogy ne érezzük magunkon az állandó hullaszagot.

Apám faházában minden ébredésnek megvan a maga áhítata. Megszokott környezetben szokványosak a reggelek. Mindig ugyanaz a könnyű kedélytelenség, ugyanolyan múltó fejfájás s a dolgok hasztalanságának hamar elrebbenő sötét madara. Amióta előfordul, ha nagyon ritkán is, hogy apámnál alszom, másképpen érint a dolog. Otthon ébredve nem várok semmit a napomtól, de a faházban úgy nézek elébe, mintha valamit rejtegetne számomra.

Legtöbbször nagyon korán keltem, hogy a hajnali szélnek nekifeszíthessem a testemet. Itt mindig éles fúvással kezdődik a nap, megindul a hideg nagy lendülettel valahonnan a hegyekből, megperdül a dombon, lezúdul, lecsap a völgybe, és hatalmas erővel végigseper rajta. Külön készültem arra, hogy mindezt télen, csikorgó fagyban is tapasztaljam, érzem a melleknek nekirohanó különös erőt, pezsdítő frissességet. Ma azonban, azzal áztatva magam, hogy apám miatt teszem, sokáig lustálkodtam. Hadd aludja ki magát, ha felkelnék, arra ő is kipattanna ágyából, pedig most szüksége van a pihenésre. Az az igazság, hogy előző este alaposan berúgattam, és emiatt kicsit furdalt a lelkiismeretem.

Hogy miért tettem, nem találtam rá ésszerű magyarázatot. Bosszúnak igen kicsinyes és gyöngö lett volna, és elégtételt sem éreztem, amiért enyhén kaptatos állapotában két partit is nyerhettem ellene. Talán akkor kezdtem teletöltögetni a poharát, amikor a játékról meg az időről, az emberi lélek titkairól és a rejtett életről tartott kissé tudákos fejtegetései után áttért a hencegésre, nagyzolásra. Azt akarta elhíttetni velem, hogy megcsömörlött a világi hívságoktól, az ölébe hulló gyönyöröktől – és ezért szánta rá magát az aszkézisre. Ő bizony nagy művész volt, de a könnyű szakmai siker nem elégtette ki, inkább felhagyott hát a festéssel, bizonygatta.

Később, már akadozó nyelvvvel, újra visszatért a filozófusaihoz. Ortega y Gasset, ejtette ki áhítatosan. Zavarosan beszélt most már nem a rejtett, hanem a hanyatló életéről, aztán hirtelen elvékonyuló hangján bejelentette, hogy néha azt hiszi, megbolondul a sok könyv és elmélet között.

Gyámoltalan kisgyermekként nyöszörgött, hol a nagyanyám, hol a húgom nevét mondogatta, mintha szólongatta volna őket, mintha segítséget várna tőlük, sokszor nem is értettem, melyiküknek címezi zavaros panaszeit, miközben az én arcomba néz. Végül mintha kicsit kijózanodott volna, újra hozzám beszélt. Hangja is kitisztult, tékozló fiúnak és tékozló apának nevezte magát. Azt hittem, teljesen magához tért, de

váratlanul lehanyatlott a feje, és ültében mély álomba merült, nekem kellett levetkőztetnem és lefektetnem.

Mindezt visszaidéztem reggel az ágyban, bántott az önvád és a kétely, vajon szabad volt-e apámat ilyen feltárulkozásukig eljuttatnom a belétöltött alkohollal és azzal, hogy egyszer sem mondtam ellent, nem olvastam fejére sem nagyívű hazugságait, sem kisserű mesterkedéseit; és főleg közepszerűségét nem, azt, amitől a legjobban rettegett. Hiszen ezért láttatta magát felváltva előbb nagy, sikeres művésznek, majd a művészetben végleg csalódott remeteéletű askétának, mert azt a valakit nem tudta elviselni, aki a kettő között önnön szürkeségétől szenvedett. Ezt megértenem rosszul esett, nyomasztott az ostoba és letehetetlen teher, amelyet apám vett a nyakába a maga számára is nehezen elviselhető természetével. Úgy éreztem, engem is nyom ez a súly, rátelepedik a mellemre, hogy hirtelen kapkodnom kelljen a levegőt, és páni félelem uralkodjon el rajtam, mintha attól kellene tartanom, hogy rám akar szakadni a mennyezet, a téli ég, a fagyos mindenség, és megfojt az apám emlegette idegen idő, amelyet soha nem sikerült magamévá szelődítenem.

Feküdtem, és dermedt mozdulatlanságban hallgattam, miként nyögeti a szél egyre jobban a faházat, miként recsegnek az öreg gerendák, hogyan nyikorognak az eresztékek, és anélkül, hogy misztikus halálfélelmem megszűnt volna, váratlanul heves éhséget éreztem. A gyomromból indult, de kisugárzott egész testembe, egyik pillanatról a másikra győtrő életéhség és kozmikus falánkság vett rajtam erőt, mintha mohóságtól remélhetném megváltásomat, mintha kiehethetném magam a halálból.

Apám horkantása zökkenett ki révületemből. Magamagát is felriasztotta krákogásával. Hosszas ébredés és a másnaposság minden jele nélkül felült az ágyban, és kijelentette, hogy ma meglátogatjuk a farkassá változott öreg ruszin sírját. Még mindig részeg, döntöttem el magamban, de nem ellenkeztem.

Rácáfolt feltételezésemre, meglepő élénkséggel és koncentrálttsággal indította a napját, vagyis hát: a napunkat, hiszen félórával később már újra vele szemben ültem az asztalnál, hogy az ijesztő mennyiségű szalonnás rántotta rám eső felét elfogyasszam. Miközben szaporán nyeltem a falatokat, fel-felidéződött hajnali szorongásom és éhségem, amelynek most semmilyen nyomát nem tudtam felfedezni magamban, ellenkezőleg, még alig tartottam adagom felénél, amikor elégedett jóllakottsággal hátradőltem. Apám ekkor szólalt meg először, estig nem eszünk ám, figyelmeztetett, de én inkább az erős és forró teából kortyoltam nagyokat, mint aki el sem tudja képzelni, hogy nemsokára megéhezhet.

Azt reméltem, a vonaton majd megemészthetem mindazt, amit az apámnál töltött három nap felhalmozott bennem, örültem, amikor üres fülkét találtam, és azonnal át is akartam magam adni a gondolataimnak, de valami belső gát nem engedte, hogy a történetekkel foglalkozzam, figyelmem folyton másra terelődött. Sebaj. Majd otthon.

Előbb szórakozottan nézelődtem, figyeltem az ablakon át a sietősen igyekvő vagy éppen egykedvűen várakozó utasokat, aztán elővettem a könyveket, amelyeket apám azzal nyomott a kezembe, hogy feltétlenül tanulmányozzam őket. El sem képzelhettem, milyen úton szerzi be az öreg ezeket a remek kiadványokat. Filozófia, szociológia, nyelvészet, szociolingvisztika, tudománytörténet, kultúrantropológia, utoljára egyetemistaként olvastam ilyesmit, hogy is lenne időm mostanában nekem Chomskykra és Gadamerekre, hermeneutikára, tér-idő elméletre, grammatológiára, összehasonlító nyelvtanra. Felemeltem és vissza is dobtam a könyveket a táskámba azzal, hogy utazá-

si unaloműzőnek egyik sem felel meg. Inkább abban a dosszié formátumú vaskos borítékban kezdtem kotorászni, amelybe apám a húgom küldeményeit, az utóbbi évek során felhalmozódott leveleit gyűjtötte össze. Fénymásolatból is volt benne egész kötegni, ahogy első pörgetésre láttam: a húgom és mások szaccikkjei. Olvassak el mindent, kötötte a lelkemre az öreg, hiszen évek óta semmit sem tudok egyetlen testvéremről. Valóban, talán tavaly hívott fel utoljára, felköszöntött a születésnapomon, pár anziksra is emlékszem. Be kellett látnom, még arról sincsen fogalmam, hogy a szlavisztikán belül mi a szakterülete.

Apám eddig féltékenyen őrizte ezeket az ereklyéket, soha nem mutatta meg a húgom küldeményeit, nem is értettem, miért adta most ide, mi volt gesztusában az a különös nyomaték, amellyel mintha utalt volna valamire, amiről nekem tudomást kell szereznem.

Két fiatal bölcsész kolléga nyitott rám váratlanul, letelepedtek velem szemközt. Az udvariassági gesztusok után igyekeztem elejét venni a szívélyeskedő vagy pláne szakmai diskurzusnak, elnézést kérve azt füllentettem, dolgoznom kell, a húgom tömött borítékjából kihalásztam egy fogásnyi fénymásolatot, az első oldalát, ahol név vagy cím volt, ügyesen visszacsúsztattam, és tollal a kezemben lázasan „korrigálni” kezdtem a szöveget. Két útitársam némi sértődöttséggel csendben maradt, és meglehetősen respektussal figyelte, amint én idegen nyelvű szakszöveget javítgatok. Idő telvén úgy gondoltam, ráteszek még egy lapáttal, és addig kotorásztam apám könyvei közt, míg kiborultak táskámból a padlóra, hogy segíteniük kelljen összeszedni. Látszott rajtuk, utoljára ők is diplomázás előtt tartottak ilyesmiket a kezükben, elismerően bólogattak. Nagyon nőtem a szemükben.

Bár csak elterelő műveletnek szántam, egyre jobban belemerültem a borítékból találomra kihúzott tanulmány olvasásába. Lassan mintha azt is érteni kezdtem volna, mire célzott apám, amikor külön jelentőséget tulajdonított annak, hogy a húgom küldeményeit átadta.

Ám bármennyire érdekesnek találtam is a dolgot, a monoton zakatolásban mégis elbóbiskoltam. Vonaton az ember rövid, de intenzív álmokat lát, olyanokat, amelyekbe beleszűrődik a kinti valóság, olykor sokkal hihetőbb formában, mint ahogyan körbevesz bennünket. Csak pár percet alhattam, de ezalatt képek sokasága futott le előttem. Mint majdnem minden álmom, ez is fehér lebegéssel indult, és sötét zuhánással fejeződött be. Vakítóan világos képernyő előtt ültem, azzal a nyomasztó kényszerrel, hogy regényt kell írnom apámról. Kezemben papírok, fényképek, kacatok (talán a faház komódjáról?), és én lázas igyekezettel próbáltam belőlük egységes művet alkotni. Újra fehérség, hőmező. Majd a téli táj villódzó digitális mezővé vált, igen, olyan cybertérbe álmodtam magam, amelyben sorra megnyíltak életem rejtett állományai, és amely pontról pontra vezetett az apámról szóló regény pusztító sötétségébe. Ott, álomban nem volt kétségem afelől, hogy midőn a művel készen leszek, én magam megszűnök földi létező lenni, bináris számsorrá válok, amely önmaga eredetét kutatja, a képletekbe írható időt. Ó, jaj, megint az idő, apám heideggeri saját ideje, amellyel még kamaszkoromban kizökentett engem az enyémből. Hisz voltaképp viszonyunk nem apa és fiú, nem két férfi, nem két élő ember relációja volt, hanem két időé, egy hegemon, a világba jól beágyazott folytonosságé és egy alárendelt szaggatottságé. Ennek alapján emelkedett fölébem, uralkodott érzelmeimen és gondolataimon akkor is, amikor ezeket őellen fordítottam. Tökéletesen tisztába jöttem mindezzel álomban.

Zökkent a világ, és én behullottam a digitális éjszakába.

A fékezéstől kissé előrebukva egyszersmind fel is ébredtem, és a kollégák újra segítettek szétszóródott holmimat összeszedni.

Az állomáson taxiba ültem, siettem, hogy mielőbb magamra zárhassam megszokott környezetemet, magányomat.

Az estét és az éjszakát, amíg szemmel és figyelemmel bírtam, húgom küldeményeinek a tanulmányozásával töltöttem.

Úgy képzeltem, Paul Robert az fajta ember, akiben kettészakadt a modern ukrán műveltség és a ruszin ősiség. Mióta angol nyelvű környezetében napjának nagy részét azzal tölti, hogy a kettő között csatornákat nyisson, hogy egyikből a másikba engedje átáramolni a szavakat és mondatokat, egyre jobban elkülönül benne a civilizáció a mítosztól. Egyik énje a korszerű európai nemzeteszményt szolgálja, a másikkal egy jogfosztott, örökségből kiforgatott nép homályba vesző történetének és hagyományainak megmentésén dolgozik harcoss elszántsággal. Egyik primitívnek, elszigeteltnek, meghasonlottnak látja a másikat, a másik elnyomót, kisémmizőt lát az egyikben. Egyik identitásától vergődik a másikig, előbbiben integrál, összefog, egyesít a kontinuitás felkent papjaként, a másikban elzárkózik, titkos ősiségbe vonul, mitikus eredetbe kapaszkodik, mint valami örök szellemi partizán. A ruszinok voltaképp ukránok, mondja mosolyogva reggel egyetemi asszisztensének; ez két teljesen különálló nép, két vallás, két nyelv, két hagyomány, vallja délben lengyel barátainak az elegáns torontói étteremben; este pedig azzal a meggyőződéssel fekszik le, hogy ruszin ősei latinul beszéltek, görögül imádkoztak, héberül írtak, arabul számoltak, törökül káromkodtak, perzsa, arámi, sumer dalokat énekeltek, értettek az állatok nyelvén, és alighanem a csillagokból érkeztek erre a földre.

A húgom elvarázsolva hallgatja Paul Robert esti meséit, reggel szerelmesen integet utána, napközben többször is felhívja telefonon, az egyetemi titkárnők már felismerik a hangját, aha, ez az az európai fruska, a másodikról kimaradt diáklány, aki elcsábította az ő komoly profjukat, lám, mégis előjött az ősi vér, hiába a két nemzedék, hiába az ügyvéd papa, a felső körök, a Harvard és a Princeton, hiába a saját Department itt a hívös Torontóban, lám, előjön a keleti ösztön; felbukkan egy szerb vagy lengyel vagy román, magyar, szlovák vagy ukrán, egyre megy, felbukkan egy diáklány abból a világból, és a jó prof máris a karjába omlik, hiába környékezi a sok szóke germán és kreol latin, őt elragadja az elemi erővel támadó keleti ámok.

A húgom ezt nem tudja, nem érti, miért választotta épp őt. Fogalma sincs róla, hogy az ő Paul Robertje, akinek már az apja is az Újvilágban született, milyen szláv örökségek közt öröklődik, pedig olvassa és fénymásolja a tanulmányait, büszkén küldözgeti haza, mint annak bizonyítékát, milyen okos-fontos-híres ember az ő sokat publikáló professzora, nem látja a vergődést, nem veszi észre a bizonyítható elméletek alól feltörő bizonyíthatatlan hipotéziseket, nem érzi a száraz és unalmas tudományon átvérző lázítóan izgalmas és tragikus mitológiát. Paul Robert bizonyít és cáfol, teremt és rombol, felemelkedik és alászáll, és közben vezekel, vezekel, vezekel, félvér ukrán apja helyett, az őshazába meghalni visszatért ruszin nagyapjáért.

Azt kellene elmesélnem, hogy azon a reggelen, amikor elindultam vele a hófúvásban, majdnem megszerettem apámat. Szerepe lehetett ebben a hosszú éjszakának, amikor minden korábbinál jobban kitárulkozott előttem, szerepe volt benne az ébredésem

utáni kozmikus hangulatomnak és minden bizonnyal a sosem látott sűrűségű hóesésnek is. Szinte tömör fehérség vett körül bennünket, át kellett vágnunk magunkat rajta, ezen a lebegően könnyű, de mégis ellenálló közegen. A fehér pelyhek a közelünkben jól elkülönültek egymástól, de pár méternyire, úgy látszott, egymáshoz tapadva falat alkotnak, ezen kell majd áthatolnunk, ha elérjük – de elérnünk soha nem sikerülhet, mert amennyit közeledünk feléje, éppannyit távolodik tőlünk. És ekkor, amint rápillantottam a tejfehér háttér előtt elszántan lépdelő apámra, átfutott rajtam az akkor születő, de sülyeteg múltból felidéződő érzés, inkább csak foszlánya a néven nevezhetőnek.

Nem tudtam, hová megyünk, s főleg, hogy miért. Szükszavúságából csak annyit értettem meg, hogy számára hallatlanul fontos ez a zarándoklat. Talán az a meggyőződése, hogy engem is ugyanarra a hitre téríthet, amelyben ő él itt teljes elzártágában, s amelynek alapja valami teljesen egyedi vallás, külön bejáratú egyszemélyes eklézsia, közvetlen telefonvonallal a megtagadott Teremtőhöz. Igen, apám abban az istenben hitt, amelyik nem létezik, amely nem teremtette a világot, amely összellemként nem őrködik felette, amelyik egyszerűen *nincsen*. Ezt a hiányra alapozott hitet apám a keleti és az egzisztencialista filozófiákból, a kozmikus világképből és saját élettapasztalataiból csapatta ki. Kizárólag ezt a megközelíthetetlen és felfoghatatlan istenhiányt tartotta magánál feljebb valónak, mint olyan valamit, amely kívül áll időn és téren, nem része a világnak, és az attól való különbözősége az egyetlen, aminek alapján mégis tudhatunk róla. Csakis ilyen világkép felelt meg apámnak, ez engedte meg, hogy többféleképpen vélekedjen az időről, az életről, a halálról, és a létezés egészét úgy fogja fel, mint a Semmi mellényzsebében lassan szétfoszló Valamit. Milyen hatalmas távolságra volt istennek ez a fennkölt és nagyszerű tagadása az én primitív ateizmusomtól! És milyen messze került tőlem ez a kihűlt lelkű ember, aki alig pár lépéssel előttem, mégis elmosódóan, de látható elszánttsággal gyalogolt a hóesésben, mint egy filmbéli figura, aki ott maradt a kifehéredő vásznon, miután a celluloidszalag már rég lefutott az orsóról.

És én majdnem megszerettem ezt az öreget ott a fehér villódzásban. Megható elesettséget és impozáns erőt egyszerre mutatott, ahogy ment, lépdelt, gyalogolt, haladt a maga útján az én apám a maga taposta ösvényen, és nekem most jólesett a nyomába lépnem, követnem őt valahová, valamihez, valamiért, ami neki hallatlanul fontosnak látszott.

Nem sejtettem, merre járunk, nem értettem, apám hogyan tájékozódik ebben az észlelhetetlen tájban. Időnként balra fordultunk, már-már azt hittem, elérjük a folyót, máskor mintha jobbra tartottunk volna, vártam, hogy meglátjuk a bozótost, a dombot, de nem. Ehelyett sötét gomolygás tűnt fel előttem, és csak amikor törzsének már majdnem nekimentem, akkor mutatkozott meg a magányos vadkörtefa. Itt most szuszantunk egyet, jelentette be apám, s megállt ott, ahol a kövekkel körberakott tűzhely fekete üszkei meredeztek ki a hóból. Néhány rönk is állt a szalonnázóhely körül, apám az egyikre letelepedett, mutatta a másikat, a kicsit ferdére fűrészeltet nekem. Csak úgy tudtam elhelyezkedni rajta kényelmesen, ha félig háttal ültem apámnak, s mintha ezt szándékosan rendezte volna így. Ahogy letelepedtem, s ő meggyőződhetett róla, hogy nem látom az arcát, mesélni kezdett az öreg ruszinról, aki azért jött haza az óceánon túlról, hogy megélje a szabad farkasok életét, és ezzel a tapasztalattal fekhessen a szülőföldbe.

A történet teljesen valóságosan indult az Újvilágba kitántorgó, ott szerencsét próbáló ifjúról, küzdelmeiről, munkájáról, családalapításáról. Erőfeszítéséről, hogy fiát ta-

níttassa, örömről, amiért sikerült ügyvédet nevelni belőle, bánatáról, amiért idegen nyelvű és vallású meny került a házhoz, újbóli boldogságáról, amikor az unoka megszületett. Misztikus fordulatot azzal vett a történet, hogy megvénülvén váratlanul égi jelet kapott őseitől, s ez megváltoztatta életét, amelynek ettől kezdve egyetlen célja és értelme a hazatérés lett. Néha el-elvesztettem a szálát, apám elbeszélése szaggatottabbá, olykor követhetetlenné vált. Annyit megértettem, hogy nem nyugodhatott az öreg ruszin addig, míg vissza nem tért, meg nem találta gyermekkorai vidékét, s bele nem költözött abba a tájba, amelyből vétetett. Ócska faházat vásárolt, abban lakott magányosan. A környékbeli asszonyok sokat érő idegen pénzért hordták neki a túrót, tojást, házi kenyeret. De a nyugalma továbbra sem lehetett teljes, mert belső hangok és látomások gyötörték. Egyre többet járt az erdőbe, nemegyszer napokig elő sem került, mígnem a közeli falvakban, tanyákon híre ment: a vén amerikai rossz szellemekkel cimborál. Egy hajnalon aztán szörnyű hangokra ébredtek az emberek a faluszélen, vasvillát, fejszét fogtak a férfiak, elindultak a hang irányában, s az erdőszélen, egy bokor alatt megtalálták az öreget. Négykézláb állt, fejét a magasba emelte, és farkasmód üvöltött, talán órák óta. Majd reszketve, rángó tagokkal eldőlt. Az emberek kerülték ettől kezdve. A szigorú görög papot pedig, aki azt gondolta, segíthet rajta szörnyű megszállottságában, ő kergette ki a házából. Egyedül a környék bölcsének tartott, nála is vénebb rabbit engedte magához. Ő temette el, meghagyása szerint, a falusi temető legeslegszején. Aki ott nyugszik, arról nem tudni, hogy az ember siratta halottakhoz tartozik-e vagy a vadak járta erdőszélhez. No, az ő sírjához megyünk most, mondta apám, és már fel is állt a tönkről. Csak akkor indultam utána, amikor egy pillanatra eltűnt a hősésben.

Ahogy kitavaszkodott, heteken át tervezgettem: talán ismét elutazom apámhoz. Mentem is volna, meg nem is, a lehetőség egyszerre vonzott és taszított, és ez a kettősség meglepett. Korábban mindig egyértelmű volt a *nem*, és csak ezt leküzdvé szántam rá magam az utazásra. Egyáltalán nem a hiányérzet motiválta látogatásaimat, sokkal inkább a lelkiismeret-furdalás. Elvégre a fia vagyok, ha eltaszított, elidegenített is, mégis elsőszülött és egyetlen, ki más zörgessen rá magányában, gondoltam. Most azonban önérdék vezérelt, amikor fontolgattam, melyik napon, melyik héten, mely hónapban szánjam rá magam az újabb látogatásra. Ez a belső készítés meglepett, megzavart. Nem is tudom, mi hiányzott akkor jobban: hogy némán sakkozzunk vagy hogy a történeteit hallgassam, hogy beavasson filozófiájába – vagy valami egészen más. Talán nem is a gondolkodó, hanem az ösztönös lényre vágytam, aki úgy beépült a tájba, mintha nem csupán szerves tartozéka, hanem meghatározó tényezője volna, mintha általa nyernének értelmet a legnagyobb és legkisebb dolgok. Hiába jártam nála oly ritkán, számomra – kellett bevallanom magamnak – mégis ő jelentette az évszakok váltakozását, a domboldalt, a folyó völgyét, a hajnali szelet, a hófűvást, a völgy csendjét, az erdő hangjait, a szedres színét, a gomba ízét és a vadnarciszok illatát. A tűz forróságát és a víz hidegét. Egyre jobban vágytam rá, hogy, mint elutazásom napján, beülhessünk a pici fürdőház izzasztó hőségébe, hogy locsolhassam a vizet az áttüzesedett kövekre, és amikor már csontjaim legmélyére is behatolt a forróság, akkor jegeket törve megmártózhassam a patak kiszélesített medrében.

Aztán mégsem szántam rá magam, ostoba kifogásokat találtam, most nincs rá időm, majd ha ezt a munkát befejeztem, ha azt a valamit elintéztam, ha megkapom a megbízást, ha megérkezett a szerződés – így lett a tavaszból nyár.

Azzal áltattam magam, hogy apám még mindig az a mogorva öregember, akinek felnőtte válásom óta ismerem, aki annak örül a legjobban, ha semmilyen hírt nem hall az elhagyott és eltaszított gyermekeiről. Próbáltam elhomályosítani, eljelentékteleníteni kitérő pillanatait, elhessegettem a képeket, amelyek sakkjátszmáinkat idézték volna fel, nem hagytam, hogy hatalmába kerítsen az érzés, amely a zarándokló hófúvásban el-elfogott. Leginkább pedig húgom vastag borítékának a tartalmát próbáltam feledni. Úgy tettem, mintha semmit sem fejtettem volna meg, semmit sem értenék a történet balladai, már-már mitologikus összefüggéseiről, próbáltam inkább felületes lenni, apró dolgokon bosszankodni, s amikor mégis meg-megálltam apám szobámban függő festményeinek valamelyike előtt, akkor, mint annyiszor, a sérelmeimet hánytorgattam fel, a tönkrement családot, a korai félárvaságot, amely az ő elköltözésével nem egészsé, hanem hatványozottá, felfokozottá vált. Igen, azt akartam, újra az árvaság oly sokáig tapasztalt tobzódó ereje vonjon hatása alá, egyben szabadítson fel mind attól a kényszertől, hogy a nyomasztó érzések kiváltóját meglátogatni szándékozzam, mind a bűntudattól, amiért ezt a gesztust megtenni mégis elmulasztom.

Amikor megkaptam az értesítést egyesztendő vendégtanári kinevezésemről, megkönnyebbülve éreztem, mégsem kell kettőnk történetében új fejezetet nyitnom, veszem a kalapom, odébállok, kilépek a saját életemből, kibújok ez alól a kínos kötelezettség alól, amelyet kézzel nem fogható, néven nem nevezhető és mondatokba nem foglalható formájában szabadítottam magamra. Hát csak menj, biztattam, nógattam magamat, ez a legokosabb, amit tehetsz, menj el, szakadj ki a megunt mindennapokból. Menj, távozz, fuss, utazz el messzire, de előbb gyűjtsd össze a felhalmozódott törmelékeket, a fölösleges tettek hulladékát, a félbehagyott munkák erjedni kezdő töredékeit, a kiszáradt, rághatatlan érzéseket és az eldugult gondolatokat, minden színevesztett és elkoszlott nagy elhatározást, szedd össze mindet, hogy elmenet az egészet beledobhasd a sarkon már messziről bűzlő konténerbe.

Nem várt vissza. Lezárta magában a kapcsolatunkat azon az utolsó estén, amikor a különös zarándoklatból megtértünk, és ezt véglegessé tette másnapi monológjával, amelyet készülődésem közben mormolt maga elé.

Nem várt vissza, ezért bízta rám a húgom tömött borítékját, és ezért adta át legkedvesebb könyveit. Előtte hosszasan álldogált a könyvespolca előtt, sorra mutatott rá a legnagyobb tekintélyű tudós elmék könyveire. Majd, mintha csak taláalomra, lekapkodott néhányat a vitatottabbak, modernebbek közül. Utólag úgy értelmeztem, a gesztusainak hagyományozó, átörökítő jelentésük volt. Nem kevésbé annak a szűkszávúságnak, amellyel a másnap délelőttünk telt. Szinte némán reggeliztünk, majd ugyancsak szótlánul együtt szaunáztunk. Aztán, amíg holmimat összepakoltam, inkább csak maga elé dűnnyögve, újra nekiállt bölcselkedni. Nem tudhatjuk, mikor és hol kezdődött az élet, fejtegette, de annyi bizonyos, akkor és ott kezdődött a halál is. A pusztulás folyamatos, nem ismerhetjük a kezdetét. Fokozatosan gyülemlik fel a világban a végromlás, mint ahogy mibennünk is apránként halmozódik fel a halál. Nem figyeltem rá eléggé, nem sejtettem: így végrendelkezik. Később csak annyit sikerült még felidéznem, hogy a temetőnek az erdőszéllel érintkező részéről beszélt, mint a legkívánatosabb nyughelyről, majd az öreg rabbit emlegette, és újra kifejtette, hogy egyszer mindnyájunknak fel kell ismernie a lelke mélyén lakozó fenevadat, mert nem az eb kiváltsága az igazi hűség, és nem a macskáé az igazi szabadság, csak a remetefarkas élhet tiszta és őszinte életet.

Mindezt már idegenben gondoltam végig. Eleinte nyugtalanná tett, bántott, hogy ott és akkor nem reagáltam felvetéseire. Vendégtanárkodásom első hónapjaiban, amikor nemigen utazhattam haza, folyton mehetnékem támadt, újra és újra mardosott a lelkiismeret, úgy éreztem, végzetes mulasztást követtem el. Amikor pedig az első szemeszter elteltével már elszabadulhattam volna, halogattam a dolgot, mint előzőleg, még otthon.

Azután egy álmatlan éjszakán megbékéltem a helyzettel. Éppen azon tűnődtem, ugyan mi az értelme a szakmánkat övező sok féltékenységnek, a becsvágynak, a kilihegett karriernek, nem mérhetetlen ostobaság-e azt hinni: ez a valódi élet. Nem apám-e az, aki a maga elvonultságában éppen azáltal részesül a teljességből, hogy felhagyott a hívságokkal, kivonult a mindennapos nyüzsgésből, mert még a művészet elefántcsont-tornya sem nyújthatott számára elegendő védelmet, hát inkább feláldozta azt is, oda-vetette a mulandóságnak a műveit, magunkra hagyott bennünket, és kivonult a civilizációból, hogy állatok és filozófusok társaságában töltsen maradék életét. Mérhetetlen önzésnek hittük, de nem inkább alázat volt-e, a saját életének beteljesítése előtti bölcs megadás?

És ekkor megnyugodtam. Rájöttem, hogy minden a lehető legnagyobb rendben van az én apámmal, sokkal inkább, mint velem, a húgommal vagy bárki mással a környezetemből. És ott a távoli és kietlen tanári vendégszobában megszállt valami angyali harmónia, amely arra képesített, hogy fölébe emelkedjek eddigi aggodalmaimnak, elvessem *kicsinyességemet*, de anélkül, hogy a világ nagy dolgaihoz mért *kicsiségemről* megfeledkeznék. A megbékélés fennkölt, de mégis végtelenül egyszerű érzésével aludtam el hajnaltájban, és mikor néhány óra múlva reggel felébredtem, két dologban egészen biztos voltam: abban, hogy apám már nem él, és hogy most már meg tudom írni a történetét.

A húgom sírva hányta a szememre a telefonban, amiért nem *előtte* értesítettem, majd számon kérte, teljesítettem-e apánk végakarátát. Köszörültem a torkomat, és a hazugságot kerülni akarván kínomban úgy fogalmaztam, *teljesült* a meghagyása. Elhallgattam, hogy ebben nekem a legkisebb szerep sem jutott, s hogy mindez hónapokkal ezelőtt történt, és én is csak most jártam először a sírjánál.

Mindent a falubéliek intéztek. És bár nehezen fogadták el, hogy az öreg semmilyen vallási szertartást nem engedélyezett, de – talán az átadott bankók hatására is, és miután sok évig volt rendszeres vásárlójuk – ezt elnézték neki ugyanúgy, mint a rossz szellemekkel cimboráló öreg ruszinnak. Pedig már a békítő természetű, gyülekezet nélkül maradt vénséges rabbi sem élt.

Amikor vendégtanárkodásomból hazaérkezve postámban megtaláltam az értesítést, nem tudott felkavarni. A papiros nem volt több, mint könnyű kis külső adalék a súlyos belső bizonyosság mellé. Egy másik levél az illetékes hivataltól érkezett örökösödési ügyben, határidőkkel, kiszabott összegű illetékekkel. A dolog meglepett. Valahogy azelőtt egyáltalán nem számoltam azzal, hogy egyszer majd tulajdonosa leszek annak a faháznak, amely oly sokáig az idegenség és kirekesztés szimbóluma volt számomra. Az enyém lesz az, ami a „nem enyém” fogalmát testesítette meg, rendelkezhetem azzal, amivel rendelkeztem azelőtt a legkevésbé lehetett. Nem tudtam még, mit kezdek ezzel a helyzettel, s ha a bürokrácia nem szab számomra határidőket, talán soha nem szántam volna rá magam semmilyen intézkedésre, megelégedtem volna azzal, hogy városi lakásom ablakán kinézve néha megidézsem apámat, amint tesz-vesz a ház kö-

rül, befűti a szaunát, fát hasogat, aztán bemegy teát főzni, kenyeret pirítani, és így, a szakadék túlpártjáról lássam a zömök, sötét faépületet a nyirkos tavaszi vagy szikrázó téli tájban, és lássam külön a domboldalt az elvadult szedressel, és ha közelebb lépek az üveghez, hogy jobban kivehessem a részleteket, hogy belekapaszkodjam az ismerős formákba és színekbe, akkor mosódjon el előttem minden, és csak a saját idegen arcom tükröződjön az üvegen, mert így, csak ebből a helyzetből láthatom igaznak életem kudarcát, amellyel szükségszerű naponta szembesülöm.

De minden másképpen történt, az életem új fordulatot vett, magáévá fogadott a váratlan örökség, és nyűgeim alól éppen azzal szabadított fel, amivel korábban elviselhetetlen terheket aggatott rám. Korábban kiismerhetetlen kuszasággá keveredett bennem a harag a megbocsátással, a ragaszkodás az örök menekülési vággyal, a szeretet az eltaszítottság nem múló sértettségével, egy adott pillanattól kezdve azonban kibékültek bennem az ellentétek. A világhoz való viszonyom is megváltozott, lepattant rólam minden álca, elhagytak a pózaim, úgy tetszett, elkerül a hanyatlás és enyészet, amelyből korábban sem kilábalni nem voltam képes, sem megszokni annyira, hogy ne érezzem magamon az állandó hullaszagot.

Igen, talán azt kellene majd elmesélnem a húgomnak, mit éltem át, amikor először léptem be apánk házába úgy, hogy ő már nem volt ott. Mit jelentett sorra venni, jegyzékbe foglalni a festményeit, s felidézni az aktok műterembe surranó hajnali modelljeit. Elmondani, mire gondoltam, amikor a másfél évvel korábban kapott könyveket sorra visszatettem a helyükre a polcon. Amikor a feladott játszmát szimbolizáló ledöntött világos királyt megláttam a saktáblán. Amikor sorra rám támadtak mondatai a bezárult időről, a hanyatló életéről, az önmaga ellentétébe forduló Semmiről. Amikor kimentem a fürdőházba, és újra tüzet raktam a kályhában. Vagy amikor éjszaka meghallottam a farkasok távoli üvöltését, és végre megértettem, mit gondolhatott apám a szabadságról.

Ugye hoztál fényképet a sírjáról, fogja számon kérni a húgom, akinek fogalma sincs semmiről, el sem tudja képzelni azt a temetőt, azt a vadak járta gombaszagú erdőszélet. Nem ismeri a vergődést és gyötrelmet, amelyet civilizált életünk beteljesíthetetlen-sége és meddősege miatt érzünk, és nem ismeri a kéjszvár kínt sem, amely akkor hasít belénk, amikor a rettentő teljesség hirtelen leveti magáról a hitvány látszatot, és azon nagyszerűségében megmutatkozik előttünk a halál gyönyörű és termékeny aszszonyteste.

Nem, nem hoztam fényképeket, mondom majd színtelenül, és nem fogom elmesélni neki, hogyan vártam a napfényes hajnalokat utolsó közös nyarunkon a városi lakásban, nem mesélem el a zarándoklatot a hóesésben, sem a dosszié olvasása közben tett felfedezéseket. És szót sem szólok arról, milyen volt, amikor egy reggelen betoppant apám titkos fiatal szeretője a szederrel benőtt domb mögötti faluból, s amint a kenderdől, mint valami csecsemőt, kibontotta a még forró házi kenyeret, hogy a kis faház megteljen a múlhatatlanság illatával, akkor rajtam beteljesedett mindaz, amire olajfestékszagú kamaszkorom óta vágytam.

Egyáltalán nem fogok mesélni semmit. Letelt a gyászév, nyugodjon a halott, éljen az ifjú pár.

Majd meghatódom a megtiszteltetéstől, amely a család legidősebb férfitagjaként ér, „Húgunk, legyen utódaid száma ezerszer ezer”, fogom hallani az ősi szavakat, gertyát gyújtok apám helyett, vezetem a lányát a baldachin alá, hallgatom az esküt és az

áldást, talán megrezenek, amikor Paul Robert széttör egy üvegpoharat, s közben azt látom, hogyan repedt a vékony jég a patakon, amint a szauna forróságától ajzva vizében megmártóztunk apámmal.

Az éles napsütésben lassan ereszkedni kezd a gép. Találgatom, hogy amit odalent látok, felhőréteg-e vagy hőmező. Csak amikor a tépett párafoszlányok feltűnnek, lesznek bizonyos benne, hogy magasan járunk, van még egy kis időm számba venni az elmesélhetlent.

És továbblépnék apám regényében, amikor apró rezzenések jelzik, hogy behatoltunk a felhő belsejébe. A kis kerek ablakra szegezem a tekintetemet, amelynek üvegét ellepi a tejfehér fényesség.

Novellámhoz inspirációt kaptam az alábbi művek számomra író társaim által választott és tolmácsoló egy-egy mondatából: Fjodor Alekszandrovics Abramov: GYEREVJANNIJE KONYI (FALOVAK – *Konczek József*); Mark Amerika: GRAMMATRON (*Samu János Vilmos*); Ana Blandiana: CORIDOARE DE OGLINZI (TÜKRÖS FOLYÓSÓK – *Cseke Gábor*); Sava Damjanov: SUMMA VILOGIAE ANTE PORTAS (*Ladik Katalin*); Volodimir Dibrova: DENY NARODZSENNYÁ (SZÜLETÉSNAPOK – *Lengyel Tamás*); Dario Ćamonja: CUT (*Szabó Palócz Attila*); François Emmanuel: LE TUEUR MÉLANCOLIQUE (A MÉLABÚS GYLKOS – *Lackfi János*); Eman Erdélyi–Marek Vadas: UNIVERZITA (EGYETEM – *Németh Zoltán*); Peter Handke: MEIN JAHR IN DER NIEMANDSBUCHT (EGY ÉVEM SENKI-ÖBLÉBEN – *Balogh Robert*); Maarten 't Hart: HET UUR TUSSEN HOND EN WOLF (A KUTYA ÉS FARKAS KÖZTI ÓRA – *Kronauer Éva Lilla*); Eugène Ionesco: LE SOLITAIRE (A MAGÁNYOS – *Bikácsy Gergely*); Táňa Keleová-Vasilková: SIETE PAVUČÍN (PÓKHÁLÓK – *Harraszi Mária*); Linda Lê: LES MORTS NE NOUS LÁCHENT PAS (A HOLTAK NEM ENGEDNEK – *Lackfi János*); Stanisław Lem: ROZWAŻANIA SYLWICZNE (ERDEI TÖPRENGÉSEK – *Zsille Gábor*); Clarice Lispector: AGUA VIVA (ÉLET VIZE – *Esze Dóra*); Monika Maron: STILLE ZEILE SECHS (CSENDES UTCA HAT – *Pompéry Judit*); Vladimir Nabokov: ADA OR ARDOR. A FAMILY CHRONICLE (ADA. EGY CSALÁD KRÓNIKÁJA – *Esze Dóra*); V. S. Naipaul: THE MIMIC MEN (AZ ÁLEMBEREK – *Lengyel Tamás*); V. S. Naipaul: A HOUSE FOR MR BISWAS (MR. BISWAS HÁZA – *Kőrös László*); Hanns-Josef Ortheil: FAUSTINAS KÜSSE (FAUSTINA CSÓKJAI – *Margócsy István*); Delimir Rešicki: PAS OD SNIJEGA (HÓKUTYA – *Ladik Katalin*); Zvonko Sarić: HVATAČ DUŠE (LÉLEKCSAPDA – *Fekete J. József és Kontra Ferenc*); Peter Stamm: AGNES (ÁGNES – *Kalász István*); Vlgyimir Szorokin: ZSRATY! (FALNI! – *Cséka György*); Stephen Todd Booker: TUG (*Vass Tibor*); Carl-Johan Vallgren: MAGNUS. HÖST (MAGNUS, ŐSZ – *Gergely Tamás*); Petrovaj Vasil': RUSYNY (RUSZINOK – *Udvari István*); Slobodan Vukanović: SUSRET (A TALÁLKOZÁS – *Szabó Palócz Attila*); Okszana Zabuzsko: INSZTRUKTOR IZ TENYICU (A TENISZOKTATÓ – *Berniczky Éva*).

Turbuly Lilla

A HOSSZÚ PÁNYVA

1

Szobák között téblábol szakadatlan,
bőröndöket kinyit, majd visszazár,
és benne van az is a pillanatban,
válthat retúrt, mégsem jön vissza már.

2

Felejt, de részletekben: az az annyit
hívott szám – már nem tartja észben,
de gondol rá, ha látja ugyanazt a
cigaretta egy még eresebb kézben.

3

Nem hitte volna, hogy majd ez hiányzik,
másféle tájat várt, vadabb vihart,
a hosszú pányva napról napra vásik,
az nem lehet, hogy örökké kitart.

FRAGILE

Hajnalban arra ébredtem, hogy fázom.
Mondjanak az időjósok akármit,
kifog az ős a szeptemberi lázon,
eső veri a szomjazó kert fáit.

És mert nem bírtam elaludni újból,
peregni kezdett lassan, ami volt;
nem én akartam végignézni hússzor,
fejemben mégis két film zakatolt.

Szemcsés nagyon, mert régi már az egyik,
hiányzik sok kép – az idő vágta meg.
Forgatjuk még a másikat, de meddig?
S ha elkészül, poros raktárba megy?

Dobozba zárul, és nem látszik előre,
ha készül új, kinek jut főszerep,
hogymost adódik vagy talán jövőre
a véletlennek kedvező terep.

Bár ősszel jobban látszik, hogy hiába
(és így van akkor is, ha visszakérdezzük)
csomagoljuk magunkat szerelembe, nyárba.
(Különben is, hány film az életünk?)

Csuday Csaba

ÖT PONT A MAGYAR „QUIJOTE” TÖRTÉNETÉHEZ

1. A magyar QUIJOTE: egy fordítás, két átdolgozás

Don Quijote négyszáz éves. Hosszú életében többszörös metamorfózison ment át, valóságos és virtuális tere hatalmasan kitágult. Cervantes képzeletének szülöttéből mindennapi kultúránk része lett; a köznyelv lépten-nyomon használja például a „donquijotizmus”, a „szélmalomharc” kifejezést. Nem kétséges, hogy a Búsképű lovag ma már tárgyiasult és imaginárius kép egyszerre; jelkép, fogalom és jelenség és mindezek mellett (fölött?) regényhős. Egyetemes valóság.

De ha csupán a szépirodalom határain belül eső megjelenési formáját tekintjük, Don Quijote akkor is eleve többes számban értendő. A figura jellegzetes vonásai állandók és összetéveszthetetlenek ugyan, mégis megsokszorozta a hagyomány és a siker: sok van belőle. Főszereplője a Cervantes művéből készült számtalan átdolgozásnak, képregénynek, drámának, musicalszövegnek stb. Szerencsére még mindig jelenti azonban magát a művet is, amelyről szintén elmondható, hogy – amint látni fogjuk – a pluralitás jegyében született, vagyis, eleve több változatban, több helyen s szinte egyszerre látott napvilágot. Így „eredetije” is több lehet. (A spanyolok, ha a műről beszélnek, a QUIJOTÉ-t emlegetik, míg mi magyarul inkább DON QUIJOTÉ-t mondunk.) S ha csupán Cervantes remekművét vesszük számba, annak alakváltozatai is legalább kétfélé bokrosodnak, szinte megjelenésétől fogva. Az egyik szövegvegtáció ágait a kétrészes, csaknem ezer lap terjedelmű regény új és új (de nem mindig és mindenben azonos) kiadásai képezik, a másikét a regényből készült számtalan gyermek- és ifjúsági feldolgozás „vadhajtásai”.¹ Értekezésünkben Don Quijote Cervantes hőse, a remekmű, amelyet spanyolosan QUIJOTÉ-nak aposztrofálunk.

A magyar QUIJOTE, így és itt, a magyar nyelvű nagyregényt jelenti tehát. Egy lehetséges változatot (Cervantes regényének magyar fordítását), illetve e változat változatait. Érdekelődésünk most elsősorban arra irányul, hogy a regény, amelyet ma magyarul olvasunk (s amely így bizvást tekinthető a QUIJOTE „kanonizált” szövegváltozatának), milyen egészségnek örvend ma, s hogyan viszonyul „többes számú önmagához”. Azaz, megpróbáljuk nyomon követni és röviden szemléltetni, hogy a Búsképű lovag és Sancho Panza történetének spanyol és magyar regényvariánsa hogyan változott az idők folyamán. Választ keresünk arra a kérdésre is, hogy az érvényes, „standard” magyar szöveg hogyan viszonyul az eredeti spanyol és az eredeti magyar QUIJOTÉ-hoz. Végül pedig azt vizsgáljuk, hogy a mű 1998-ban kiadott spanyol, kritikai igényű, de a

¹ A magyar ifjúsági kiadások száma húsz körül mozog, akárcsak a „felnőtt” változatoké. Győry Vilmos átdolgozása 1875-ben jelent meg Budapesten, a Légrádynál. A legolvasottabb Radnóti Miklós átköltése; Cserépfalvi adta ki először, 1943-ban, ezt 1953-ban nyomta újra az Ifjúsági Könyvkiadó Kormos István előszavával és Kass János rajzaival, s ez a népszerű változat azóta vagy tucatszor is megjelent. Érdekes még, hogy 1943-ban (amikor a Révai Kiadó már másodszer hozta ki a Győry-féle teljes szöveget, Márai Sándor előszavával) a Vigilia is megjelentetett egy ifjúsági „átírást”, amelynek Mátyás Iván a szerzője.

nagyközönségnek szóló kiadása (Miguel de Cervantes: DON QUIJOTE DE LA MANCHA, Instituto Cervantes-Crítica, Barcelona), amelyet a klasszikus spanyol irodalom egyik jeles kutatója, Francisco Rico gondozott, felszínre hozott-e olyan eredményeket, amelyek indokolták teszik a „standardként” megjelenő magyar szöveg újabb frissítését, né tán újrafordítását.

A regény legelső, 1829-es magyarországi alakváltozata jóval több mint kétszáz évvel későbbi, mint az első spanyol kiadás. És nem is magyarul, hanem franciául jelent meg, bizonyos Jean Pierre del Florian fordításában, Pesten, három kötetben, a Hartleben kiadónál. Magyarra is ugyanebből a francia fordításából dolgozták át először: a fordító (fordítás)-átdolgozó bizonyos Karády Ignác volt, s könyvét a címlapon „*nagyobb gyeremek*”-nek ajánlotta. A kiadás Pesten készült, 1848-ban, Landerer és Heckenast nyomdájában. A regény harmadik s szintén „*Florian után franciából*” átültetett DON QUICHOTTE A' HÍRES MANCHAI LOVAG című változata Kecskeméten jelent meg. 1850-ben az első része, 1853-ban pedig a második, Horváth György „h. mérnök” fordításában.

AZ ELMÉS NEMES DON QUIJOTE DE LA MANCHA első, spanyolból fordított és máig teljes értékűnek tekinthető kiadására 1873-ig kellett várniuk a magyar olvasóknak. A nagy és már igencsak időszerű vállalkozást a Kisfaludy Társaság indította útjára, Győry Vilmost bízva meg a fordítással. Az ő tehetségét és kitartását dicséri, hogy 1876-ig a mű négy kötete gyors egymásutánban meg is jelent.

Az 1873-as évszámot viselő első kötet félszáz lapnál is hosszabb előszavában Győry egy 1857-ből származó spanyol forrásra hivatkozva tanulságos listát közöl.² E szerint a Búsképű lovag és a derék fegyverhordozó, Sancho Panza históriája spanyolul mintegy 400 kiadást ért meg a XIX. század közepéig. Angolul 200, franciául 168, olaszul 96 alkalommal jelent meg. Portugálul nyolcvanszor, németül hetvenszer, svédül tizenháromszor, lengyelül nyolcszor, dánul hatszor, oroszul kétszer látott addig napvilágot, és még latinra is átültették. Feltételezhetjük tehát, hogy a remekmű és a századok során jelképivé emelkedett páros hírét már a XIX. század közepe előtt is elhozhatta hozzánk akár a felvilágosodás, akár a klasszicizmus vagy éppen a romantika valamelyik jeles irodalmi hírmondója. A most következő kerek évforduló ünnepi hullámverése talán a magyar irodalomtörténet valamelyik kutatójának kíváncsiságát is megmozgatja, és arra indítja, hogy megnézzze, vajon 1829-et megelőzően is akad-e nyoma a QUIJOTÉ-nak és Don Quijoténak nagy íróink levelezésében vagy a reformkori sajtóban.

Bizonyára az előző kerek (a 350.) évfordulónak volt köszönhető, hogy a frissen alakult Új Magyar Könyvkiadó fölkererte Szász Bélát³ a Győry-fordítás korszerűsítésére. A kétkötetes könyv 1955-re el is készült, és Benyhe János előszavával, valamint Gustave Doré illusztrációival gazdagodva meg is jelent. Az Új Magyar Könyvkiadó s az örökébe lépő Európa tekintélyes és kiváló sorozatának, *A világirodalom klasszikusainak* lett méltán az egyik első – ha nem a legelső – darabja. Ezt Benyhe János újabb alapos, a Szász Béla változtatásait is nagyrészt megtartó korrekciója követte a Magyar Helikonnál 1962-ben, de Szász neve ezen, vélhetőleg politikai okokból, már nem szerepel.⁴ Ez a szépséges, egykötetes, közepesen nagyméretű könyv tekinthető a modern magyar

² Miguel de Cervantes Saavedra: AZ ELMÉS NEMES DON QUIJOTE DE LA MANCHA. Ford. Győry Vilmos. Budapest, 1873–1876, Kisfaludy-Társaság, 1–4. kötet, 4. o.

³ Szász Béla (Szombathely, 1910–1999) író, újságíró, műfordító, lásd: MIL, 1965: 148.

⁴ Szász Béla 1957-ben Angliába emigrált, 1961-ig az *Irodalmi Újság*, 1959–1963 között a brüsszeli *Szemle* kiadója, 1965-től a BBC munkatársa, így 1962-ben politikailag még „persona non gratá”-nak minősült.

QUIJOTE-történet eddigi csúcának, hiszen ezt a szövegváltozatot ismétli azóta is minden újabb kiadás. Fényét és költői-művészi rangját Somlyó György versfordításai és Martyn Ferenc grafikái csak emelték.

Az első modern regény mostani, 400. születésnapja alkalmából a 2005. esztendő Cervantes évének nyilvánították Spanyolországban. Az alighanem egyetemessé táguló ünnepségből remélhetőleg a hazai hispanisztika és a QUIJOTE-kiadások jelenkori gazdája, az Európa Könyvkiadó is kiveszi részét, hiszen, bármennyire hihetetlen, még igazán méltó Cervantes-monográfiánk vagy tanulmánykötetünk sincs.⁵

De ha mással nem, a magyar QUIJOTE történetének földidézésével s tanulságainak levonásával okvetlenül tartozunk – és elsősorban is önmagunknak, hiszen irodalmi tudatunk és talán egész önmagunkról való tudásunk egyik alapértékéről van szó. A fordítás teljes keletkezés- és szövegtörténete, valamint értékelése és kritikája nyilván maga is egész könyvet, de legalább terjedelmes tanulmányt igényelne. E dolgozatnak a már jelzett kérdések vázlatos érintésével csupán a figyelem felkeltése, a tennivalók megnevezése és némely szövegkritikai adalék bemutatása lehet csak a célja.

2. Győry Vilmos és a magyar „princeps”

Annyi már az eddigiekből is kitűnhetett, hogy a magyar QUIJOTE szövegtörténetének középpontjában egy jelentős és mindeddig nem igazán értékelt, noha cseppet sem magától értetődő, de első pillantásra is szembeszökő tény áll. Az a körülmény nevezetesen, hogy az első fordítás (ha tetszik, a magyar *'príncipe'* vagy *'princeps'*, azaz az első hiteles, az eredetivel lényegileg azonos magyar szöveg) szövedékének, ha szövegét a későbbi átdolgozók itt-ott fölfejtették és újrászótták is, tartórostjai megmaradtak. S ez a tény az első fordítót, Győry Vilmost egyszersmind azoknak a *pioníroknak* a sorába emeli, akik a világirodalom klasszikus remekeit magyarra áültetve magát a műfordítást is felruházták azzal a ranggal, amit megérdemel. Kivált, ha figyelembe vesszük, hogy a Győry alkotása csaknem egy évszázadig *változtatás nélkül* maradt érvényben, és került több ízben is kiadásra, az időnkénti nyelvi, nyelvhelyességi, helyesírási s egyéb „járulékos” mutációtól eltekintve. Ezek, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa szerint (s most csak felsorolásszerűen), a következők: 1900, Budapest, Athenaeum: átdolgozta, azaz a Győry-szöveget rövidítette és kivonatolta Huszár Vilmos; 1926, 193? (*sic!* Cs. Cs.), Budapest, Révai: bevezette: Wildner Ödön; 1942, 1943, Budapest, Révai: Márai Sándor bevezetőjével; 1951, Budapest, Szépirodalmi Kiadó: az előszót írta Sőtér István.

De ki volt Győry Vilmos? Miért éppen őrá bízta a Kisfaludy Társaság a hatalmas feladatot? Hogyan sikerülhetett autentikus előzmények nélkül létrehoznia az alapjaiban ma is megálló fordítás irdatlan *corpus*át? Honnan szerezte a teljesítményéhez elengedhetetlenül szükséges nyelvi, művelődésbeli és filológiai ismereteket? Vagy ha a spanyol kultúrában nem volt igazán járatos, azzá válhatott-e szinte csak a fordítás, a pontos szövegértelmezés meg a beleélés révén? Milyen forrásból (forrásokból) dolgozott? Az ere-

⁵ Sós Endre CERVANTES című dolgozata (Művelt Nép, 1955, amelyre Bikfalvy Péter is hivatkozik UNAMUNO, GARÁDY VIKTOR ÉS KOSZTOLÁNYI című tanulmányában: Pompeji, Szeged, 1998/1, 173. o., és amely egyébként a magyar DON QUIJOTE-recepció történetéhez is fontos adatokkal szolgál) inkább a tudományos-népszerűsítő művek körébe sorolható.

detinek melyik kiadásából? Milyen szótárak és egyéb kézikönyvek álltak a rendelkezésére? Milyen körülmények tették lehetővé, hogy viszonylag gyorsan, három-négy év alatt elkészüljön gigászi munkájával? Vajon egyedül dolgozott-e, vagy akadtak tanácsadói is? A QUIJOTE magyar szövegtörténete szempontjából fontos kérdések ezek, többségükre azonban hiába keresünk választ a Győry életét és életművét ismertető forrásokban. De még különösebb, hogy ez a titokzatosság, a források és az eredeti „anonimitása” bizonyos fokig végigkíséri a magyar QUIJOTE egész történetét: sem a Helikon 1962-es kiadása, sem az Európa 1966-ban, a Világirodalom Remekei sorozatban újrasedett változata nem jelöli meg a spanyol kiadást, amellyel összevetették, s annak évszámát és gondozójának nevét is hiába keressük.

Győry Vilmos író, költő, drámaíró, de elsősorban is műfordító volt. Irodalmi pályájának fontosabb tényeit megtalálhatjuk a Szinnyei életrajzgyűjteményében,⁶ a MAGYAR IRODALMI LEXIKON-ban⁷ és az ÚJ MAGYAR IRODALMI LEXIKON-ban is.⁸ 1838-ban született Győrben, és 1885-ben halt meg Budapesten. Evangélikus lelkészként dolgozott élete végéig, előbb Orosházán tizennégy évig, majd Budapesten. Publikált lírai költeményeket, elbeszéléseket, ifjúsági regényeket, népszínműveket, és egyházi beszédeinek gyűjteménye is megjelent. Életrőját, Elek Lászlót idézzük: „*Önálló kötete [értsd: szépirodalmi műve, Cs. Cs.] ugyan az 1858-ban publikált BALASSA JÁNOS után nem jelent meg, de munkatársa maradt több pesti lapnak és kiadványnak, így [...] a Hölglyfutárnak és [...] a Pákh Albert és Jókai Mór irányítása alatt közkezdveltté lett Vasárnapi Újságnak, továbbá Szegfíne népszerű Családi Körének és Arany János nívós, de rövid életű folyóiratának, a Szépirodalmi Figyelőnek...*”⁹ 1872-től az MTA levelező tagja. Fordított angolból, franciából, svédből és spanyolból, átdolgozta a Károlyi-BIBLIA újszövetségi részét. Szerzői között szerepel Shakespeare, Molière, Tegnér, Defoe, Calderón, Moreto, Alarcón és Cervantes. Életművét többek között Mikszáth Kálmán, Szász Károly és Radó Antal is méltatta.

Az életrajz száraz tényeiből is látható, hogy Győry rendkívüli ember és rendkívüli tehetség volt, aki azonban saját műveivel nem emelkedett a kiegyezéskori magyar irodalom legnagyobbjai közé. Tehetségének formátumát mutatja, hogy fordításait lelkészi munkája és családi kötelezettségei mellett, rövid életének utolsó húsz évében készítette, és noha viszonylag kevés ideje volt, kiváló alkotott, a műfordítás máig érvényes normái szerint is, szinte minden műfajban. Apósát és egyben egyházi feljebbvalóját, Székács Józsefet ugyancsak a tehetséges műfordítók között tartjuk számon. Az ő Terentius-átültetésével kapcsolatosan fejti ki Győry, hogy mennyi gondot okoz neki a szó szerinti hűség és a gondolati-hangulati megfelelés egységének megteremtése.¹⁰

Szász Károlytól tudjuk, hogy Győryt „szegény szülői, súlyos anyagi viszonyok közt [...] kereskedő-segédnek akarták adni”,¹¹ de egyik lelkes gimnáziumi tanára tanácsára a piaristákhoz került, ahol Horváth Cyrill – a későbbi egyetemi tanár és akadémikus – táplálta irodalmi ambícióit. Teológiai tanulmányait az akkor még közös protestáns hittudományi főiskolán folytatta. Utána Konkoly-Thege Miklós és Tihanyi Ferenc mentorként egy évet töltött a berlini egyetemen, körutat tett Németországban, és Párizsba is

⁶ Szinnyei József: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. Budapest, 1896, IV. köt. 115–123.

⁷ MIL, Akadémiai Kiadó, 1963: 421.

⁸ ÚMIL, Magyar Könyvklub, 2001: 1194.

⁹ Elek László: GYŐRY VILMOS. Orosháza–Budapest, Mo.-i Evang. Egyh. Sajtóoszt., 1993: 27.

¹⁰ E. L. 76.

¹¹ Szász Károly: GYŐRY VILMOS EMLÉKEZETE. Akadémiai Értesítő, V. III. 1894: 6.

ellátogatott. Szász szerint ekkor „s később [sajátítja el] az európai nyugot összes irodalmi nyelveit, a németet, francziát, angolt, olaszt, spanyolt, svédet, megannyi kulcsot szerezve ez irodalmak dúsgazdag kincsestáraihoz”.¹² Győryt, nem kétséges, nyelvzsulnecinek kell hinnünk, ha minderre olyan rövid idő alatt s mintegy mellékesen képes volt.

A spanyol nyelv és irodalom iránti vonzalmának okára Szász nem tér ki, és arra sem figyel föl, hogy amit Győry egyéniségének alapvonásáról mond („az ő lelkében is a kedély nyugalma s a léleknek a szenvedélyektől fel nem kavart egyenletessége”),¹³ nem igazán vág egybe a spanyolos temperamentummal. Vagy talán épp önnön puritán alkatának ellentéte vonzotta Győryt a mediterrán lelkülethez? Hogy a délvidéki mentalitást közvetítve mintegy önmagát teljesítse ki? Nem tudni, s a rejtély megoldásához sem Szinyeyei, sem Elek László nem szolgál semmilyen adalékkal vagy kulccsal.

Hogy a Kisfaludy Társaság miért bízta meg a QUIJOTE lefordításával, azt magyarázhatja, hogy Tegnér FRITHIOF-mondájának átültetésével a Társaság nagyon elégedett volt. (Szász Károly szerint Győry csak e hosszú elbeszélő költemény lefordításának kedvéért tanult meg svédül.) Olyannyira, hogy 1868-ban tagjai sorába is fogadta. Ezután következő Defoe-átdolgozása (A LEGÚJABB ROBINSON), a Franklin Benjamin életpályáját megrajzoló EGY IGAZI POLGÁR-a és Calderón-fordítása (AZ ÁLLHATATOS FEJEDELEM) is nagy sikert aratott.

Győry spanyol orientációjának jelentőségére Szász már valamelyest felhívta a figyelmet: „Nálunk – írja idézett megemlékezésében – ...az egy Lukács Móriczon¹⁴ kívül talán senki sem ismerte a spanyol irodalmat közvetlen forrásból. A mit Cervantesnek Lukács Móricz által fordított Bőkezű szeretőjén kívül magyarul bírtunk, az mind másodkézből való fordítás volt.”¹⁵

Maga Győry a nagy munka előzményéről ezt írja az 1873-ban megjelent első kötet előszavában: „A Kisfaludy-Társaság intézkedék arról, hogy e nevezetes mű, mely [...] Európának majd minden nyelvére át van már ültetve, s melyet egyébiránt – habár csak másodkézből – a miénk is bírt: magyarul is meglegyen, minden kihagyás vagy önkényes elváltotás nélkül, az eredetiből fordítva s szigorúan ahhoz alkalmazkodva.”¹⁶

Huszár Vilmos az 1900-as Athenaeum-kiadás előszavában, s már némi távolságból, így értékeli Győry munkáját: „Maga a fordítás teljesen megfelel a Kisfaludy-Társaságtól kitűzött célnak. Az eredetihez mindenben alkalmazkodó és elejétől végig nagy gonddal készült. De nemcsak pontos és hű, hanem jellegzetes is. Visszatiükrözteti az eredeti szellemét; nyelve sima, folyékony, a tárgyhoz illő. Nagy érdeme [...], hogy a legfinomabb árnyalatokban sem maradt mögötte az eredeti stílusának, amennyire ezt magyar nyelvünk lehetővé tette. A spanyol szöveg zamatát, ódon színét, keresettség nélkül való ragyogását is érvényre tudta emelni munkájában.”¹⁷

Benyhe János az 1955-ös kiadás előszavában így méltatja nagy elődjét és munkáját: „Nyolcvan év telt el Győry fordításának megjelenése óta, és az idő alig koptatott a magyar Don Quijote érdemein. Győry Vilmos izes népnyelvi humora, fordítói ötletei, megoldásai ma is frissen hatnak, csak éppen szórendiünk itt-ott fölbukkanó torzításait meg a kor biédermeier szóképeit lepte be a por. Ezen akar segíteni ez az eredetivel egybevett, magyarázatos átdolgozás. Az át-

¹² I. m. 7.

¹³ I. m. 8.

¹⁴ Lásd: MÉL, II, Bp., 1965: 62.

¹⁵ Sz. K. i. m. 10.

¹⁶ C: DQ. Bp., 1873: 5.

¹⁷ C: DQ. Athenaeum, 1900: 30.

*dolgozó [értsd: Szász Béla, Cs. Cs.] tisztelettel, de határozott kézzel nyúlt Győry immár klasszikus szövegéhez [...].*¹⁸

De nem mindenki szólt ennyire egyértelmű elismeréssel Győry fordításáról. Babits például ezt írja: „*A kontrasztos kétoldalúság lehat egészen a stílig. Ez hol parodisztikusan fellengzős, hol közmondásokkal zsúfolt, vaskos és népies. Sajnos mindig egy kicsit szószaporító. Legalább ez a benyomása annak, aki csak fordításban olvasta, a Győry Vilmos régi átültetésében, amely különben nagyon élvezhető.*”¹⁹

De valójában melyik „eredetit” emlegeti Győry és Horváth? Melyik eredetire utal Benyhe? Vajon ugyanarra a szövegre hivatkozik-e mindenki, amikor a fordítás forrásáról beszél? Nem tudni, hiszen egyik kiadás sem jelöli meg. Pedig tudnunk kellene. S nemcsak azért, mert e nélkül az adat nélkül már jó ideje nem jelennek meg fordítások, hanem azért is, mert a modern Cervantes-filológiának éppen ez az egyik legvitatottabb kérdése. Hogy tudniillik melyik kiadást kell *princeps*ként tekintenünk? A legelső, felelhetnénk, ám a válasz korántsem ilyen egyszerű.

3. A spanyol *princeps*: egy kiadás, amely legalább három, sőt több

A QUIJOTE spanyol szövegének alighanem eddig legteljesebb történetét Francisco Rico tette közzé a Cervantes Intézet már említett kiadásának elején.²⁰ Ebben a tanulmányban olvasható, hogy 1604 augusztusára az akkor ötvenhét éves író már megállapodott a regény kiadásáról egy bizonyos Francisco de Robles nevű kereskedővel, aki, egyebek mellett, az udvari kiadványok megjelenésének bonyolítója is volt (*librero del Rey, nro señor*’, ahogyan a címlapon áll), és szépirodalom kiadásával is foglalkozott. A kézirat előkészítését és a nyomást Juan de la Cuesta műhelye végezte Madridban. A bonyolalmas engedélyeztetési eljárás és az utómunkálatok 1604 decemberére fejeződtek be. Cervantes, aki Madridból akkorra, az udvart követve, Valladolidba költözött családosul, karácsonykor már kézbe vehette a könyvet, míg a madridiak csak 1605 januárjának elején lapozhattak bele. Robles 1500–1650 példányt dobott piacra. A díszes címloldalra, a nyomda elővigyázatosságából – okkal lehetett tartani tőle ugyanis, hogy valamilyen előre nem látott körülmény hátráltatja a megjelenést – az 1605-ös évszám került. Az első kiadás (a *princeps*) az irodalomtörténetben sokáig elfogadott nézetrel szemben, valójában tehát 1604-ből való. Ami a megjelenés dátumának pontossága miatt is fontos, de még inkább azért, mert a regény 1605-ben még három kiadást ért meg (pontosabban négyet, ha a két lisszabonit, amely szinte egyszerre jelent meg 1605 februárjában, illetve márciusában, de különböző kiadóknál, külön számítjuk. Harmadik volt a Robles-féle szöveg új kiadása Madridban, 1605 márciusának végén, negyedik pedig a Patricio Meyé, Valenciában, július közepén). És az új nyomatok több ponton is eltértek az eredetitől, a *princeps*től. A rendkívül gyorsan előállított könyv (könyvek) előkészítő munkálataiba ugyanis rengeteg hiba csúszott, amin okvetlenül javítani kellett. Rico szerint maga Cervantes is részt vett az igazításban, sőt, mintegy nyolcvan sorral ki is egészítette a szöveget. Azért, mert észrevették, hogy Sancho számára, amely a

¹⁸ C: DQ. Új Magyar Könyvkiadó, 1955: XXIX.

¹⁹ Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE. Nyugat, 1935(?): 252.

²⁰ Francisco Rico: LA HISTORIA DEL TEXTO. In: Miguel de Cervantes: DON QUIJOTE DE LA MANCHA. Instituto Cervantes–Crítica, Barcelona, 1998: CXCI–CCXLII.

huszonharmadik fejezetben egyszer csak elvész, úgy kerül elő, hogy az elbeszélő nem is jelzi a megtalálás tényét. Cervantes tehát, ki akarván iktatni ezt a „következetlenséget”, betoldott egy hihető történetet a jószág eltűnéséről és megtalálásáról. Csakhogy (szórakozottságból-e vagy csak kapkodásból, nem tudni) a beszúrás rossz helyre került. A hibát azután a későbbi szöveggondozók javították ki.

Az 1605-ös „javított és bővített” kiadás másik, sokszor idézett korrekciója (egyebek mellett) az ún. „rózsafüzér-epizód” a 26. fejezetben: míg Don Quijote az első verzióban az ingét tépi meg, s a csíkokra kötött bogokat használja imájához, addig a javított változatba már nagy gubacsok kerülnek a tépés csomói helyett. Az említettekén kívül is akad még tartalmi javítás, a sok kézen átmenő kézirat sajtóhibáinak pedig se szeri, se száma, de ezekre nem térhetünk ki.

Az „igazán” eredeti meghatározásának másik nehézsége abból adódik, hogy ma, ha a regényről beszélünk, természetesen a kétrészes, teljes műre gondolunk. Ismeretes viszont, hogy a második rész kereken tíz évvel az első után készült el, 1615-ben, s a címe sem egyezett az elsővel: SEGUNDA PARTE DEL INGENIOSO CABALLERO DON QUIJOTE DE LA MANCHA (AZ ELMÉS LOVAG DON QUIJOTE DE LA MANCHA MÁSODIK RÉSZE; kiem. Cs. Cs.) szerepelt rajta. Rico szerint még abban sem lehetünk biztosak, hogy Cervantes nem egyszerűen a SEGUNDA PARTE DE DON QUIJOTE DE LA MANCHA nevet adta-e „másodszülött fiának”. (S nyilván ez az oka annak is, hogy Rico kritikai kiadása is a DON QUIJOTE DE LA MANCHA főcímet kapta, így egyszerűen.) De mivel bizonyos, hogy a szerző (és a hagyomány) a két részt egy műnek tekintette, az első együttes kiadás is joggal tarthatott igényt az „eredeti” státusára, mivel (elvileg) utána már minden új kiadás hozzá nyúlt vissza.

De csak elvileg, mert a történeti tények megint azt bizonyítják, hogy noha elsőként Valenciában adták együtt nyomdába a két részt 1616 elején, az elsőséget mégis Brüsszel szerezte meg: előbb a második rész jelent meg ott 1616-ban (AZ ELMÉS LOVAG... címmel), s az első (AZ ELMÉS NEMES DON QUIJOTE DE LA MANCHA ELSŐ RÉSZÉ címen) csak egy évvel később, de azonos kötésben. A kutatások kimutatták, hogy a kétrészes kiadásba már az 1605-ben, illetve 1608-ban „átdolgozott és kibővített” változat került (ez utóbbi szintén Robles kiadása, és Cervantes ugyancsak közreműködött benne), amiből mellesleg összesen kilenc kiadás és két fordítás (angol és francia) készült a közben eltelt évtizedben.

Ha mármost számunkra az az igazán érdekes kérdés, hogy a magyar *princeps*, vagyis Győry Vilmos első s „az eredetihez mindenben alkalmazkodó” fordítása melyik eredeti melyik változataból készült, nem feltétlenül szükséges tovább követnünk a spanyol kiadások XVII–XVIII. századi történetét. Elegendő, ha megnézzük, hogy a XIX. század derekára hová jutott a Cervantes-szövegekritika, illetve, hogy melyik, magát addig leghívebbnek és legteltesebbnek tekintő változat kerülhetett Győry kezébe.

A sok lehetőség közül most csak kettőt veszünk számba, mint a XIX. század első felének legmértvadász kiadását: az 1819-est, amely Navarrete és Clemencín nevéhez kötődik, és az 1843-ast, amely már a modern kritikai kiadások közvetlen előzményének tekinthető, és Juan Eugenio Hartzenbusch munkája.

Voltaképpen mindkettő újítása azt jelentette, hogy a századok során önmagától meglehetősen „elkülönbözött” szöveget a kiadók igyekeztek megtisztítani az idő hordalékától, visszaállítva benne az „eredetiben”, vagyis az 1604-es, illetve az 1605-ös és 1608-as Robles-féle kiadásokban adott szöveget.

Mielőtt a szóban forgó kiadások jelentőségét ismertetnénk, el kell mondani, hogy a XVIII. század felvilágosodásának tudománytisztelete is megtette a magáét Cervan-

tes remekművének méltó elismertetéséért. Részben a korszak szellemi vezéralakjainak értékítéleteiben, részben a nagy szótárkészítő, Sebastian de Covarrubias egy század dal korábbi műveinek, a DICCIONARIO DE AUTORIDADES-nek és a TESORO DE LA LENGUA CASTELLANA O ESPAÑOLÁ-nak újrafelfedezésében (Covarrubias szótárai nagyban hozzájárultak a régi nyelvvállapot hiteles rekonstruálásához), legfőképpen pedig a Spanyol Akadémia díszes kiadásában. A tekintélyes „akadémiai” 1780-ban jelent meg, Vicente de los Ríos gondozásában, az ő Cervantes-életrajzával és kronológiai függelékével.

Ez az akadémiai kiadás – mivel készítői a már 1604-ben kinyomtatott *princeps*ről nem tudtak, mert az még nem került elő – örökítette az elkövetkező csaknem fél évszázadra (s fordításai által talán tovább is) a tévedést, hogy a mű első kiadása a második Robles-féle, vagyis az, amelyik Cervantes kezéből javítva-kiegészítve került ki 1605-ben, aminek az 1608-as már szinte változatlan utánnomása volt.

Csak fél századdal később izmosodott meg az a felfogás, hogy Cervantes eredeti változatát, azaz az időközben előkerült 1604-est, az igazi *princeps*t (amelyről elsőként egy angol kutató, John Bowle adott hírt egy 1777-ben kelt levelében),²¹ az 1605-ös és az 1608-as szöveggel gondosan összevetve kell visszahelyezni jogaiba ahhoz, hogy ki lehessen alakítani a valóban autentikus változatot.

Az 1819-ben, öt kötetben megjelenő újabb akadémiai kiadás – a korszak két legfelkészültebb cervantistájának, Martín Fernández de Navarrete-nek és Diego Clemencín-nek a munkája – még mindig az 1608-as kiadást tekintette alapszövegnek, s az 1604-es és 1605-ös variánsokat csak függelékben közölte. Így eshetett meg, hogy egyszerűen átsiklottak Cervantes híres betoldásai fölött. A kiadás kétségtelen érdeme viszont az ötödik kötet, amelyben Navarrete a mindaddig legpontosabb és legteljesebb Cervantes-életrajzot tette közzé.

A spanyol Nemzeti Könyvtár tisztviselőjéből a könyvtár igazgatójává lett Juan Eugenio Hartzenbusch nevéhez fűződik a *princeps* első gondos összeolvasása Robles 1605-ös, illetve 1608-as kiadásával. Alapos munkájának eredményét 1843-ban jelentette meg. Jó stílusérzékét bizonyítja, hogy Argamasillát, Cervantes egykori börtönének városát választotta e „jogaiba visszahelyezett” szöveg megjelenési helyéül, ahol azután, az 1863-ig terjedő esztendőkből Cervantes összes műveit is napvilágra segítette.

Győry Vilmos európai utazásain, elvileg, szert tehetett az imént említett kiadások bármelyikére. Pillanatnyilag arra sincs adatunk, hogy ő hozta-e haza vagy már itthon találta-e a spanyol „eredetit”, amiből fordított. A Révai kiadásában megjelent Győry-változat (1942), amit vizsgálunk, nem jelez semmilyen spanyol eredetit, és Márai Sándor előszavában sincs rá semmilyen utalás.

Az Új Magyar Kiadó 1955-ös jubileumi kiadásában Benyhe János bevezetője röviden érinti ugyan a mű spanyol utóéletét („A Don Quijote minden vesszejét, minden szavát, minden homályos változatát kritikusok légiója magyarázta vagy kódosította – írja Benyhe. – *Leles filológusok megrajzolták Don Quijote útvonalát, megállapították a mű időrendjét, kimutatták pontatlanságait, ellentmondásait, földerítették lehetséges és lehetetlen mintaképeit, idézeteinek forrásait, tanulmányozták önéletrajzi vonatkozásait, elemezték stílusát, szerkezetét, jellemezték Cervantest, mint dévaj irodalmi tréfacsinálót, látnokot, keresztes vitézt, szociografust, derülőt, borulót, holdkóros álmodót és kiábrándult bölcsőt, ideák realista kigúnyolóját és a realitás idealista megszállottját, a valóságábrázolás első modern klasszikusát, és ki tudja még*

²¹ Daniel Eisenberg: CERVANTINE CORRESPONDENCE OF THOMAS PERCY AND JOHN BOWLE. University of Exeter, 1987.

mit”),²² de a kérdés, hogy a kiadást, amelynek ő a felelőse, Szász Béla melyik eredeti alapján dolgozta át, illetve ő, mint szerkesztő, melyikkel vetette ismét össze, megválaszolatlanul marad.

Vizsgálatunk, terjedelmi korlátai miatt, most csak arra irányulhat, hogy az érvényes magyar változatok szövegének csekély – de reményeink szerint valamelyest releváns – hányadát összehasonlítsa a Rico kritikai kiadásában neki megfelelő részekkel. Módszerünk, kényszerűségből inkább, mint a divatot követve, a szűrőpróbához hasonlít. A Rico-kiadás szövegének hét kezdő- („*incipit*”) elemét, nevezetesen a címoldalt, az árszabást, a királyi engedélyt, a dedikációt és az ajánlást, valamint az előszó és az első fejezet indítását hasonlítjuk össze a Győry-fordításban (a továbbiakban: **GY**), a Szász Béla (a továbbiakban: **SZ**), valamint a Benyhe János nevét viselő átdolgozásban (**BJ**) megjelenő változatokkal (ha megjelennek bennük egyáltalán).

4. A szöveg kezdőelemei

4.1. A címoldal

A kritikai kiadás szövegének élén a *princeps* díszes címoldala szerepel hasonmás változatban. A mű címe és a szerző neve: *El ingenioso hidalgo Don Quijote* (modern átírással: *Quijote*) *de la Mancha*,

Compuesto por Miguel de Cervantes Saavedra.

A kiadás dátuma az oldal középső harmadát betöltő embléma mellett látható kétfelől: *Año*, (embléma) *1605*. (Az embléma leírását mellőzzük, mert egyik magyar kiadás sem reprodukálja.)

A keretes metszet alatt három sorban a következő olvasható: *Con privilegio, / En Madrid, Por Juan de la Cuesta. / Vendese en casa de Francisco de Robles, librero del Rey nro señor.*

A címoldal (név, cím stb.) a magyar változatokon:

GY: Cervantes / *Az elmés nemes / Don Quijote / de la Mancha* / I / Fordította Győry Vilmos / Tizedik ezer / Révai.

A címoldal reverzén: *Copyright by Révai, Budapest, 1943*

SZ: Cervantes / *Az elmés nemes / Don Quijote / de la Mancha* / I. Kötet / Új Magyar Könyvkiadó / 1955.

Hátoldal:

Miguel de Cervantes Saavedra / *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* / Győry Vilmos / fordítását átdolgozta / Szász Béla / Az előszót írta / Benyhe János / Gustave Doré illusztrációival

BJ: Cervantes / *Az elmés nemes / Don Quijote / de la Mancha* / Martyn Ferenc / rajzaival / MF rajza / Magyar Helikon / 1962

Reverz:

Miguel de Cervantes Saavedra / *El ingenioso hidalgo de la Mancha* / Győry Vilmos / fordítását átdolgozta / Benyhe János / a verseket / Somlyó György fordította.

Megjegyzések: Rico szerint az *ingenioso* mai jelentése: „*kreatív, találékony, élénk képzeletű, éles eszű*”. Ezt a jelentést a magyar változatok „*elmés*” mellékneve, kicsit régies ízzel ugyan, de pontosan visszaadja. Ha viszont az *ingenioso*-nak ezt a köznapi és a korabeli tudományosságban is hasonló értelemben használt jelentését kiegészítjük a tu-

²² C: DQ. ÚMK, 1955: XXIX.

lajdonnévre vonatkoztatott „kolerikus, melankolikus” jelentésével, szemantikailag ambivalenssé válik a szerkezet, és jelentése kiegészül az „őrült, bolond, hibbant, eszelős, háborodott, hóbortos, megszállott” árnyalattal.

Az egyöntetű magyar cím csak a Don Quijote névhez tapadt jelenségtől és a jelentésátvitelből adódó fogalmiságtól válik kétértelművé, áttételesen ironikusá. Maga az „elmés” jelző kissé régies, de egyértelműen pozitív. A bevett magyar cím jelentéstartománya így, önmagában és elméletileg véve, némiképpen tehát szegényebb, mint az eredeti.

4.2. Az árszabás ('Tasa')

Ezt a tízsornyi szöveget, amelyet bizonyos Juan Gallo de Andrea nevű jegyző készített 1604. december 20-án Valladolidban, egyik magyar kiadás sem emelte be az ún. *prelimináris*, vagyis magát a szövegtestet megelőző adalékok közé. Nyilván azért, hogy az amúgy is terjengős barokk apparátust ne terheljék tovább. Pedig a „taksa” nem fölösleges kolonc. Könyvészeti érdekesség is, hiszen jelzi, hogy a *princeps*nek azok a példányai, amelyekbe ez a dokumentum belekerült, már 1604-ben kereskedelmi forgalomba kerülhettek volna, ha a karácsony, az év vége és a távolság meg nem akadályozza a szállítást. De így csak 1605 januárjában, vízkereszt után került Robles madridi könyvesboltjába.

A 'Tasa' hivatalos dokumentumként fogható fel tehát, ami nélkül könyv nem kerülhetett az olvasók kezébe. De egyszersmind kultúrtörténeti kuriózum is: a mai olvasó megtudhatja belőle, milyen értéket képviselt a XVII. század elején egy regény, és az is kiderül belőle, hogy Cervantes mire mehetett remekművének honoráriumával.

A jegyző ívenként három és fél maravedíre taksálta a QUIJOTÉ-t (a könyv hatszázhatvannégy oldalon, ezeröttszáz-ezerhatszáz példányban jelent meg), ami, a mű terjedelmével, azaz nyolcvanhárom ívvel számolva, kétszázkilencven maravedíre rúgott. A *maravedí* hosszu ideig Kasztília általános pénzneme volt a *'real'* mellett, amelyből harmincnégy maravedít tett ki egy. Cervantes tehát valamivel több mint nyolc reált kapott a könyv első kiadásáért. Ricótól azt is megtudjuk,²³ hogy 1605-ben egy tucat tojás hatvanhárom maravedíbe került Új-Kasztíliában, a narancs tucatja ötvennégybe, egy csirke ára ötvenöt maravedí volt, fél kiló birkahús huszonnyolc. Az írólap legnagyobb csomagjáért, a „rizmáért” (amely a Czuczor–Fogarasi szótár szerint húsz „koncot”, azaz 480 lapot tartalmazott), huszonnyolc maravedít kellett fizetni. Cervantes ezek szerint csaknem ötezer papiroost vehetett a „tiszteletdíjából”, vagyis nagyjából annyit, amennyire a QUIJOTE első része után keletkezett valamennyi művét megírhatta. Babitsnak igazat adhatunk abban, hogy „a Don Quijote írójának csak halhatatlanságot szerzett, de sikert nem”,²⁴ ha a sikert gazdagodásként értjük.

4.3. Hibajegyzék (*Fe de erratas*)

Ez az esetünkben mintegy ötsoros szövegadalék szintén szükséges volt akkoriban a megjelenéshez. Alcalá de Henaresben (Cervantes szülővárosában) állította ki bizonyos Francisco de la Llana licenciátus, aki orvosi foglalkozása mellett a királyi korrektor szerepét is betöltötte Kasztília Tanácsában (Consejo de Castilla).

²³ C: DQ. IC–CR, Barc., 1998: I, 4/3.

²⁴ B. M. i. m. 250.

Az adalék, nyilvánvalóan hasonló okból, mint a ’*Tasa*’, ugyancsak hiányzik mindhárom vizsgált magyar kiadásból. Egy igazán szövegű kiadásban azonban ott volna a helye, mivel azt tanúsítja, hogy a kinyomtatott szövegben sem hiba, sem „*semmi érdemleges nem található, ami ne egyeznék eredetijével*”, azaz a kézirattal. Az viszont nem a szerző kézírata volt, hanem egy külön erre „szakosodott” leíró (vagy másoló) letisztázott változata, amit az író ugyan megkapott összeolvasásra, de az eljárás így is viszonylag tág teret engedhetett az elírásokból, félreolvasásokból eredő hibáknak. A jegyző szövegűséget igazoló „tanúsítványa” ezért csak fenntartásokkal fogadható el.

4.4. A királyi engedély („Privilegio”, ’*EL REY*’)

Csaknem két lap terjedelmű szöveg arról, hogy a király a szerzőt (vagy bárkit, akinek a javára az író lemond előjogáról, esetünkben Francisco de Roblest) azzal a kivételes joggal ruházza fel, hogy a művet Kasztília királyságaiban tíz évig megjelentesse. A szöveg alatt a király kézjegyét helyettesítő „*En a király*” formula és egy név szerepel, az engedélyt kiállító Juan de Amézquetáé, aki a Királyi Tanács (Consejo Real), azaz a kamara akkori titkára volt. A jogengedély végén az 1604. szeptember 26-i dátum olvasható, ami azt jelenti, hogy ettől a naptól kezdődhetett meg a mű kinyomtatása.

Az engedélyt egyik magyar kiadás sem közli.

4.5. Az ajánlás („Dedicatoria”, ’*Al Duque de Béjar*’)

A kritikai kiadás lábjegyzete szerint ez az ajánlás amolyan nyomdai „stikli”. Mert igaz ugyan, hogy Cervantes megírta (a hercegnek, Don Alonso López de Zúñiga y Sotomayornak, aki a kor költőinek kedvelt pártfogója volt, s többek között például Góngora is neki ajánlotta főművét, a SOLEDADES-t), de a papiros s vele a szöveg a nagy sietségben elveszett. Kéznelv volt viszont egy kiváló kortárs költő, Fernando de Herrera ajánlása ugyanennek a nemesúrnak, Béjar hercegének címezve. Csakhogy Herrera ajánlása Garcilaso de la Vega köteté elé íródott, amely 1580-ban meg is jelent. Rico kutatásai szerint nagobbrészt ebből a szövegből való a Cervantesnek tulajdonított dedikáció, kisebb részben pedig egy bizonyos Francisco de Medina előszavából, amely ugyanebben a Garcilaso-kiadásban található.²⁵

Megjegyzendő még: a krónikák feljegyzik ugyan, hogy Cervantes kért és kapott is kihallgatást a hercegtől, aki szintén Valladolidban töltötte 1604 karácsonyát, de arról semmilyen adat nem tanúskodik, hogy bármiféle s pénzben is kifejezhető segítséget kapott volna tőle.

GY: „*Miguel de Cervantes Saavedra*” aláírással közli (17–18), lábjegyzet nélkül.

SZ: Az első kötet végén (575), a JEGYZETEK-ben ez áll: „5. old. Béjar – herceg, *Cervantes pártfogója.*”

BJ: Ua. (851)

Megjegyzés: a történeti hűség alighanem megkövetelné a jegyzet kiegészítését.

4.6. Bevezető (’*Prólogo*’)

4.6.1.A. ’*Desocupado lector*’

GY: „*Dolgotalan olvasó!*”

SZ: Ua.

²⁵ C: DQ. IC–CR, Barc., 1998: I, 7.

BJ: Ua.

Megjegyzés: „Az olvasó megszólítása a klasszikus hagyományt követi, bizonyára a latin »otiosus« mintájára”, közli Rico lábjegyzete.²⁶ A három magyar változat egyöntetű „*dologtalan*” jelzője a pihenés, kikapcsolódás olvasói állapotát fejezi ki, helyesen. A kritikai kiadás egyik kommentátora, Mario Socrate hívja fel rá a figyelmet,²⁷ hogy a bevezetőben megszólaló narrátor-„én”, aki az elbeszélés egyik (ha nem a legfőbb) „instanciája”, felelős letéteményese, „joghatósága”, s aki a bevezető után a kilencedik fejezetben lép elő ismét,²⁸ mondván: „*Ez nagyon zokon esett nekem...*” (kiem.: Cs. Cs.), nem csupán az éppen elfoglaltság nélkül unatkozó vagy éppen kíváncsiskodó olvasóhoz intézi szavait. Hanem a szellemében is szabad, előítéletektől nem korlátozott befogadóhoz is, aki remélhetőleg nyitott lélekkel fordul az újdonság, a bevett konvenciókhoz nem igazodó mű felé. Ez a járulékos jelentés a „*dologtalan*” melléknévhez nem társítható.

4.6.1.B. *'sin juramento me podrás creer que quisiera que este libro, como hijo del entendimiento, fuera el más hermoso, el más gallardo y más discreto que pudiera imaginarse.'*

GY: „Elhiheted, ha nem esküszöm is, azt szeretném, ha ez a könyv, mint elmémnek szülötte, oly szép, oly kitűnő, s oly mulattató lenne, milyennél már tökéletesebb nem is képzelhető.”

SZ: Ua. „...*lenne, hogy tökéletesebb már elképzelhető se legyen.*”

BJ: Ua., mint **SZ**.

Megjegyzés: az '*entendimiento*' második szótári jelentése²⁹ kétségtelenül „értelem”, amelynek az „ész” és az „elme” szinonimája. Csakhogy Cervantes a szövegben kevésbé alább következő '*ingenio*' fogalommal módosítja az egyébként Ovidiustól eredeztetett metaforát,³⁰ amely szerint a mű a szellem gyermeke. Az '*ingenio*' itt a klasszikus retorika '*inventio*' fogalmával is rokonítható. Mellesleg az '*ingenio*' „elme”-ként, „ész”-ként való felfogására a humanizmus és a barokk eszmében is számos ellenrét található. Sőt a Cervantes után egy-két évtizeddel alkotó s ugyancsak az antik retorikán nevelkedett Gracián homlokegyenest az ellenkező nézetet vallotta: '*ingenio*' és '*razón*' / *ratio* / „ész, értelem” szerinte szemben állnak egymással.

Problematikus a mondatban a szellem gyermekét jellemző három jelző („*szép*”, „*kitűnő*”, „*mulattató*”) közül az utóbbi kettő magyar fordítása is, amely, mint láttuk, mindhárom változatban megegyezik.

Éppen a metafora ('*hijo*' / „fiúgyermek”) indokolja, hogy az író ne a könyvhöz, hanem az emberi teremtményhez válasszon szemléltető, tulajdonságokat kifejező mellékneveket, hiszen a mondatban is ez a főnév ('*hijo*') áll közvetlenül előttük (a magyarban, nem nagyon szerencsésen, egy birtokos szerkezet főnevesült melléknévi igenevéként [”szülött”]).

A probléma nemcsak az tehát, hogy a '*gallardo*'-nak is csak harmadik szótári jelentése a „kiváló, remek”,³¹ a '*discreto*'-nak pedig egyáltalán nincs ilyen jelentése (1. „tapintatos, diszkrét”, 2. „bölc, megfontolt”, 3. „átlagos, közepes”), hanem hogy Győry

²⁶ I. m. I, 9/1.

²⁷ I. m. II, 12.

²⁸ C: DQ. MH, 1962: I, 9, 61.

²⁹ Dorogmann György: SPANYOL–MAGYAR KÉZISZÓTÁR. Akadémiai, 1992: 369.

³⁰ C: DQ. IC–CR, Barc., 1998: I, 9/2.

³¹ Dorogmann, 435.

itt pontatlanul vette figyelembe az eredeti szerkezetet, a fordítást egy másik irányba „vitte”, s amikor ez a zökkenő, mint rendszeren, megbillentette a mondatot, olyasmivel fejezte be, ami nincs a spanyolban: a „tökéletes” szó fölösleges „ráadás”.

Hogy világosabb legyen: a *'gallardo'* mind a szemantika, mind a retorika logikája szerint a „fiúgyermek” külsejére vonatkozik, s így lehetne „délceg”, „deli”, „jóváágású” vagy bármi hasonló, de „kitűnő” aligha.

A *'discreto'* szó értelmezése (s vele a fordítása) még nehezebb, mert itt ismét a humanista értékrend és szóhasználat korabeli felfogását kellene irányadónak tekinteni. A reneszánsz és a barokk idejében a szó leginkább az „okos, bölcs” értelmét hordozta, a *'prudente'* / *prudencia* szinonimájaként. A „mulattató” mint lehetséges jelentés egyik szótárban sem bukkan elő. A magyar mondat utolsó tagjába ezért is belekerülhetett a középfokban álló „tökéletes” melléknév. A fordító érezhette, hogy ezen a fontos ponton, amelyen a szerző-elbeszélő először minősíti alkotását, kevesebbet mond, mint ami az eredetiben áll. S talán azt is érezte, hogy a „szép, kitűnő és mulattató” jelzők nem igazán koherensek, ha alanyukra, a „gyermekre” vonatkoznak, s ezért toldotta meg a „tökéletes” értékítélettel. Lehet, hogy az első átdolgozó, Szász Béla is ezt a döccenőt akarta elsimítani Győry utolsó tagmondatának egyszerűsítésével. A fordítás pontatlan-ságát azonban nem küszöbölte ki, amiként utódja, Benyhe János sem.

4.6.2. *'Pero no he podido yo contravenir al orden de naturaleza, que en ella cada cosa engendra su semejante.'*

GY: „Azonban a természet törvényének nem tehettem ellenére, mely szerint mindenek magokhoz hasonlókat nemzenek.”

SZ: „Azonban nem tehettem a természet törvénye ellen...”, innen azonos.

BJ: Ua., mint SZ.

A mondattal kapcsolatban nincs lényeges megjegyzésünk, már ami a fordítás pontosságát illeti. Fölvet viszont egy fontos kérdést, a régies szóalakok, a régies „regiszter” kérdését, amit régebben egyszerűen stílusnak neveztek. Az elvi bökkenő világos: mikor jár el helyesen a mai fordító-átdolgozó, akkor, ha egy régi szöveget a magyar mérsékelt, mintegy jelzésértékű régiességével ad vissza, a „hűség” jegyében, vagy akkor, ha olyan alakokat, mint például a „magokhoz” (noha a színesebb hangzás érdekében szívesen megőriznénk), a kurrens „magukhoz” alakra változtat? A korhű hangszerekkel játszott barokk zene analógiája mindenesetre a stilizált régiesség mellett szól, akkor is, ha a „mindenek magokhoz hasonlókat nemzenek” megfogalmazás egy átlagos mai olvasóban a humoros képzavar vagy sajtóhiba gyanúját ébresztheti fel.

De a QUIJOTE esetében még egy körülmény merül fel, amit a fordítónak, ha a fontos árnyalatok megőrzésére törekedett, figyelembe kellett volna vennie. Arról van szó, hogy Cervantes szövegén belül, amelyet a kurrens spanyolhoz viszonyítva természetesen régiesnek érzünk, a régies beszéd (avitt szóalakok, igei formák stb.) a figura, Don Quijote jellemzésének (és a belőle fakadó komikumnak) egyik eszköze. Számtalanszor idézték már az epizódot, amelyben hősünk a fogadót várkastélynak nézi, az előtte ácsorgó örömlányokat pedig nemeshölgyeknek. S amikor Don Quijote a lovagregények veretes nyelvén szólítja meg őket, nem is értik. Sőt a mai spanyol olvasó is alig, mert az ódon beszéd ódon, archaikus írásmódban is megnyilvánul. („Ez a beszédmód, melyet a nők nem értettek...” stb., MH, I, 2, 27.) Nos, a Győry-fordítás nyomdokain haladva mára is csak alig hangolódott át a regény régiessége; Szász és Benyhe is megőrizte, ahol csak lehetett, s helyesen. Mégis, a példánál maradva ez azt is jelenti, hogy

amikor az „eredeti” Don Quijote hangot és modort vált, s mintegy „igazi önmagából”, vagyis az igazságot és rendet tevő „lovagból” beszél, akkor a magyarban ez a váltás nemigen érzékelhető. Mert a magyar szöveg, mondhatni, egyenletesen régies, és ebből a fekvésből nem tud a „régmúltba” vagy a „régiesebb régibe” modulálni. (Igaz, sokszor nem is nagyon lehet. Az idézett részben előbukkanó *’hermosura’* / *’hermosura’* alakváltozást például a „szépség” valamely régies alakja, mint a „kellem”, „báj”, „csín”, nem „hozza”. Legfeljebb valami olyasmi képzelhető el helyette, mint a Toldy Ferenc CARTHAUSI NÉVTELEN-kiadásában, a 137. lapon található „szépségő” jelző, a „szépséges” helyett.)³²

Megoldás lehetne, ha ebből a szempontból is „modernizálná” valaki (akár maga Benyhe János) a szöveget, mert így az eredeti egyik fontos regisztere tisztábban hangoznék a cervantesi polifóniában.³³

(A szöveg „incipit” elemei közé kellene sorolnunk a voltaképpen szövegtestet megelőző tíz verset is. A korstílus kigúnyolása, a paródia, a költői játék és még sok egyéb szempont kiváló alapot kínál az összehasonlításra. Somlyó György műfordításai pedig különösen érdekesek, hiszen – bár Győry is kötött formában fordította őket – nem a Győry-versek átdolgozásai, hanem újrafordítások, s mint ilyenek, más elemzési-értékelési alapot, külön tanulmányt igényelnek és érdemelnek. Ezért itt nem térünk ki rájuk.)

A magyar szöveg viszonylagos problematikuságát azonban nyomatékosítani szeretnénk azzal, hogy a szorosan vett kezdőelemek körét kibővítve, néhány további, vitatható helyet idézünk a Bevezetőből. (Az egyszerűség kedvéért csak a Helikon-kiadás oldalszámait jelöljük, illetve a Rico-féle eredeti szöveget idézzük.)

A Magyar Helikon 1962-es QUIJOTÉ-jának 9. oldalán, a 11–12. sorban ezt olvassuk: „s szülötteik bámulattal és elragadtatással töltésék el a világot.”

Mivel a „bámulat és elragadtatás” helyén a spanyolban *’maravilla y... contento’*, azaz „csoda” és „megelégedés” áll, a tagmondat helyesen: „s szülötteik csodával és elégedettséggel töltésék el a világot”.

9. oldal, 20. sor: „...s a magad lábán jársz, saját ízlésed szerint”.

A spanyolban: *’...y tienes tu alma en tu cuerpo y tu libre albedrío’*.

Magyarul: „és a te testedben lélek van és a te szabad akaratod”.

(Megjegyzés: a félreérthetetlenül bibliai ízű fogalmazás ismét Cervantes finom iróniáját példázhatja; a Bevezetés egész helyzetében van valami, ami az „angyali üdvözlét” jelenetére emlékeztet.)

9. oldal, 26. sor: „...s nem kell félned attól, hogy majd korholnak”.

A spanyolban: *’...sin temor que te calunien por el mal’*; Rico lábjegyzete szerint a *’caluniar’* régen a „vkinek terhére ró” jogi kifejezésnek felelt meg, így a magyar jelentés: „nem kell félned, hogy a rosszért téged okolnak”.

10. oldal, 14. sor: „...stílusában fogyatékos, élceken szegény”.

Spanyolul: *’menguada de estilo, pobre de concetos’*; *’conceto’*: „konceptus”, „magvas, szellemes, elegáns gondolat, kép”, ami mindenképpen több az „élc”-nél, ami ma viccet jelent, azaz a jelentés: „stílusában fogyatékos, szellemességben szegény”.

³² Czuczor G.–Fogarasi J.: A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. V. Pest, Athenaeum. 1870: 1274.

³³ Fernando Lázaro Carreter: LAS VOCES DEL QUIJOTE. In: C: DQ. IC–CR, Barc., 1998: I, XXI–XXXVII.

10. oldal, 23. sor: „...*képesek megóvni a külső méltóságot*”.

Az eredetiben: ‘...*guardando en esto un decoro tan ingenioso*’; itt a ‘*decoro*’ (Rico lábjegyzete szerinti) jelentése: „a téma és a stílus egyensúlya”, így a magyar tagmondat pontosabban: „...képesek megőrizni a téma és stílus egyensúlyát”.

10. oldal, 36. sor: „*Én tehát, kedves barátom...*”; ‘*En fin, señor y amigo mío...*’; „Én tehát, kedves barátom-uram...”.

11. oldal, 4–5. sor: „...*minden cselekedetemben okos és eszes embernek tartottalak*”: némi-képpen tautologikus, önmagát ismétlő, de a spanyolban nem: ‘...*os he tenido por discreto y prudente*’; a ‘*discreto*’ és a ‘*prudente*’ inkább „józan”, „bölc” jelentésű.

11. oldal, 32. sor: „...*kevés fáradságodba kerül; mint például, ha a szabadságról szólnál*”.

A spanyolban: ‘...*os cuesten poco trabajo el buscallo, como será poner, tratando de libertad y cautiverio*’; a ‘*cautiverio*’, „rabság” kimaradt; „ha a szabadságról és rabságról szólnál”.

4.7. Az első fejezet kezdősorai

4.7.1. A cím

Primera parte del ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha

Megjegyzés: a kritikai kiadás lábjegyzete szerint „Az 1605-ben megjelenő Q., azaz El ingenioso hidalgo..., négy részre osztva látott napvilágot: (I, 1–8, 9–14, 15–27, 28–52). Cervantes, amikor 1615-ben megjelentette a regény folytatását, és eltekintett az 1605-ös felosztástól, a teljes első kötetet változtatta Első résszé. A későbbi kiadások, hogy elkerüljék a következetlenséget, már kihagyták az első kötet eredeti négy részre bontását.”³⁴

A magyar kiadások is ezt a gyakorlatot követték, de kétségtelen, hogy az eredeti hű és pontos leképezése (ha eredetiben az 1605-ös *princeps*et értjük) megkövetelné, hogy ezt a körülményt valamilyen módon jelezzük. A vizsgált magyar változatok egyike sem jelzi a problémát, még a jegyzetek között sem.

4.7.2. Fejezetcím, alcím (tartalmi kivonat)

Capítulo primero / Que trata de la condición y ejercicio del famoso y valiente hidalgo Don Quijote de la Mancha

GY: 1. Fejezet / Mely a hírneves lovag Don Quijote de la Mancha állását és életmódját tárgyalja

SZ: Első fejezet / A hírneves lovag Don Quijote de la Mancha állását és életmódját tárgyalja

BJ: Első fejezet / A híres-nemes Don Quijote de la Mancha állapotját és életmódját tárgyalja

Megjegyzés: a ‘*condición*’ szó „állásként” értve talán még inkább kifejezi, amit a spanyol szó felerészben hordoz: valakinek a társadalmi helyzetét. Az „állapot” inkább a hős egészségi állapotára utal. Ugyanígy a „hírneves” és a „híres-nemes” melléknév sem fedí igazán az ‘*hidalgo*’ státusát (a kifejezés egyébként az ‘*hijo de alguien*’ / a „valaki fia” minősítésből származik), az olyan nemesét, aki a ‘*caballeróktól*’, a lovagoktól épp abban különbözött, hogy szegény volt. Csak kiváltságai (adómentesség, nem kell szállást adnia az átvonuló katonáknak) emlékeztettek nemesi származására.

A magyar változatok mindegyikéből hiányzik a ‘*valiente*’ jelző, amelynek jelentése: „bátor, vitéz”.³⁵

³⁴ C: DQ. IC–CR, Barc., 1998: I, 35/*.

³⁵ Dorogmann, 1992: 829.

4.7.3. Az első mondat

'En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme, no ha mucho tiempo que vivía un hidalgo de los de lanza en astillero, adarga antigua, rocín flaco y galgo corredor.'

GY: „La Mancha egyik falujában, melynek nevét nem akarom említeni, élt nemrég egy olyan nemes ember, amelyiknél rendszeren fogason függő dárda, régi pajzs, vézna paripa és futós agár található.”

SZ: „La Mancha egyik falujában – a nevét nem is akarom említeni – élt nemrég egy nemes ember, olyasféle, akinél a fogason dárda, régi pajzs függ, van egy girhes paripája meg egy nyughatatlan agara.”

BJ: Ua., mint **SZ**.

Megjegyzés: ez a talán leghangsúlyosabb „incipit” (a mű talán legismertebb mondata, amelyet már a spanyol kisiskolások is emlékezetből fújnak), fordítása ezért különös figyelmet érdemel. Annál sajnálatosabb, hogy magyar változata több sebből is vérzik. Rico lábjegyzetben hívja föl rá a figyelmet, hogy a mű és a hős legelső „szituálásában”, a mondat élén álló helymegjelölésben (*'en un lugar'*) a 'lugar' valójában „helység” értelemben volt használatos a XVII. században (a mai spanyolban a 'lugar' „helyet, tartózkodási helyet” jelent inkább).³⁶ A szerző nem „faluként” (*'aldea'*) nevezi meg a települést, holott megtehetné, s később gyakran meg is teszi. (Egyébként a „*helység*” Petőfinél is falut jelent.)

A *'de cuyo nombre no quiero acordarme'* szerkezetben a 'quiero' / „akar” ige használatával is hasonló a helyzet. Rico szerint³⁷ *'no voy, no llego a acordarme ahora'* értelemben használták, ami nem valaminek az akaratlagos elfojtását, a szándékos ellefejtést fejezi ki, hanem a beszélő feledékenységét. A *'no quiero acordarme'* eszerint inkább úgy fordítható: „ami most nem jut az eszembe, / nem akar eszembe jutni, / hirtelen kiment a fejemből”.

A mondat ilyen értelmezése egybevág a mű ironikus-parodisztikus jellegével és humorával, s az így „elbizonytalanított” térbe helyezés előrebocsátja a mű koncepciójában központi szerepet játszó „lebegtetést”, a reális valóság és a kérdéses (irreális, irracionális, fantasztikus, csodás?) valóság kettősségét. Ez utóbbival kapcsolatban érdemes utalni még José C. Nieto *EL QUIJOTE COMO ESTÉTICA DE DISIDENCIA (A Q. MINT A DISSIDENCIA ESZTÉTIKÁJA)* című értekezésére is.³⁸ Nieto ugyanis a mű bonyolult „metairodalmi”, az írás folyamatára és a műre magára reflektáló, a két, sőt három (egyesek szerint öt)³⁹ szerző-elbeszélővel operáló rendszerét valamiféle „egzisztenciális bújócskának” látja. Arra utal, hogy Cervantes esetleges 'converso' (kikeresztelkedett zsidó) származása⁴⁰ volna a gyökere Cervantes szerepjátszásának. Szerző-elbeszélője azért (is) mentegetőzik, azért (is) bonyolítja a „ki beszél?” kérdését, mert az író túl akar járni mindenkinek, de főként a cenzoroknak és az inkvizitoroknak az eszén. Hogy igazi (ifjúkorának humanista szellemiségéből maradt szabadgondolkodói) minőségében rajta ne kapják „máságán”, valódi álláspontját soha föl ne fedjék. „*Gondolkodom, hogy rejtezkedjem, írok, hogy*

³⁶ C: DQ. IC–CR, Barc., 1998: I, 35/2.

³⁷ I. m. I, 35/3.

³⁸ José C. Nieto: *EL RENACIMIENTO Y LA OTRA ESPAÑA*. Genf, Droz, 1997.

³⁹ José María Paz Gago: *EL QUIJOTE: NARRATOLOGÍA*. In: *Anthropos*, No 100/1989: 44–45.

⁴⁰ Lásd Américo Castro: *EL PENSAMIENTO DE CERVANTES*. Barcelona/Madrid, Noguer, 1972.

álarcaimban föl ne fedeztétek, ki is vagyok igazán.” Az első mondat „ködösítése” akár már e disszidensesztétika első megnyilatkozásaként is felfogható.

A pontosság kedvéért szótva lehet tenni még, hogy a mondat *'adarga'* szava valóban régi pajzsot jelent, de nem akármilyet. A *'hidalgo'* említett, sanyarú helyzetét, nyomorúságos „arzenálját” jellemzi ez a tárgyi kellék is: tudniillik egyszerű „bőrpajzsról” van itt szó, az *'adarga'* ezt jelenti. Lényegtelennek látszó, árnyalatnyi különbség, de van jelentősége.

5. Következtetés

Vizsgálatunk a magyar QUIJOTE történetéhez, mai „egészségi állapotához” kívánt adalékokkal szolgálni. Remélhetőleg tünetértékű „szűrőpróbánk” eredménye azt mutatja, hogy a „standard” vagy kanonizált magyar szöveg köszöni, megvan, de szövete az elmúlt negyven-ötven évben tovább kopott, porosodott. A széles olvasóközönség szempontjából bizonyára megállja a helyét, ha terjedelme és vállalt régiessége miatt egyáltalán kézbe veszi még valaki. (A középiskolások és az egyetemisták szívesebben nyúlnak valamelyik „zanzásított” változatához.) Ha viszont az igényesebb olvasók és az irodalmár-kiadói szakma szempontjából tekintjük a QUIJOTE helyzetét, akkor bőven akadna tennivaló. A jelzett hiányok és szövegi problémák, amelyek az egész terjedelemre vetítve nyilván hatványozódnak, indokolttá és időszerűvé teszik a Győry–Benyhe–Somlyó-féle fordítás újabb revízióját és a szöveg- és forráshű kiadás mai felfogásának, igényének megfelelően új kiadás gondos előkészítését. Egy ilyen, nagyobb szakszerűséggel és nagyobb filológiai apparátussal készülő könyvnek nem kellene mindenben megfelelnie a „kritikai” kiadással szemben támasztható igényeknek, de a forgalomban levő „standardhoz” képest kétségtelenül több irodalom- és művelődéstörténeti adalékkal illenék gazdagodnia. Hiszen ha példának okáért Montaigne, Platón és más klasszikusok hasonló köteteire van igény, akkor az első modern regény valóban eredeti, pontosabb változatára hogyan volna. Jogunkban áll, hogy a QUIJOTE-t ne csak megmosdatott és jól fésült újszülöttként ismerjük. Kíváncsiak vagyunk „posztuterális” szépségére is, arra a vérmocskos-lepedékes és mégis tiszta állapotára, amelyben Cervantes szelleméből világra jött. A magyar könyvkiadás felelősei és a spanyol irodalom avatott értői (és fordítói) talán tartoznak is ennyivel a négyszázadik születésnapját ünneplő remekműnek és – önmaguknak.

FIGYELŐ

...KEMÉNY HULLAMÚ LOBBAL ÉG...

*Baka István Művei. Versek
Tiszatáj, Szeged, 2003. 476 oldal, 2850 Ft*

Baka István költészetének recepciójában visszatérően találkozunk egyes vélekedésekkel. Ezek összefoglalóan így hangzanak: Baka István lírája túlságosan „szép” ahhoz, hogy a szakma elismerését kiérdemlje, ezért kezdettől fogva mellőztetést kellett elszenvednie; ez a költészet közvetlenül kapcsolódik egyes „hagyományos”, hazafias, népi és nemzeti paradigmákhoz, és ez a körülmény szintén kedvezőtlen fogadtatásra talál az „avantgardista (posztmodern stb.) ízlésdiktatúra” prominensei részéről; továbbá Baka poétikája egyedülálló csoda a századvég magyar lírájában, rokonai nincsenek, előzményei XIX. századiak, és ez a körülmény is csak fokozza az értetlenséget. Szándékomban áll kimutatni, hogy ezek az érvek nem állják meg a helyüket. Elsődleges céloom azonban nem a korrekció (ezt megtették már mások is, a számomra leginkább elfogadhatóan talán Szilágyi Márton),¹ hanem egy másféle erőter felvázolása, mint amilyenben a recepció gondolkodik.

Baka István nem lett egy csapásra népszerű vagy kedvelt költő, és értő olvasói sem alkottak olyan könnyen körülhatárolható közösséget, mint Tandori Dezső vagy Petri György „rajongói”. Elismerése azonban szinte töretlenül növekedett, elutasítói nem voltak sokan, nem tömörültek falanxba, és költészetének kedvező megítélésében a közönség és a szakma gyakorlatilag egyetértett. Ennek magyarázata poézisének többarcsúsága mellett szerencsésen szerencsétlen pályakezdésében is kereshető.

Baka első kötete, a MAGDOLNA-ZÁPOR 1975-ben meglehetősen alacsony példányszámban

jelent meg. Ez persze dokumentálhatatlan, mert a példányszámot abban az időben a kiadók titkos adatként kezelték, nem utolsósorban azért, mert a kor legnagyobbra tartott íróinak a könyveiből viszonylag kevés fogyott, ezért eleve keveset nyomtak belőlük, és ezt a kínos tényt a kiadók nem verték nagydobra. Mindenesetre akadtak költők, akiknek az első kötete sikeresnek ígérkezett, ezért a kiadó tízezres nagyságrendű példányszámot kockáztatott meg. Baka nem tartozott ezek közé, és a közönség sem harapott rá azonnal, mint tette néhány évvel korábban Bari Károly vagy Fábri Péter könyvével.² Ennek az lehet az oka, hogy a MAGDOLNA-ZÁPOR *mint könyv* legalább négyszeresen egymásnak ellentmondó információkat közöl önmagáról. Először is Bonin András bizari; a Beatles-féle SÁRGA TENGERALATTJÁRÓ képi világát idéző borítórajza afféle bohókás, nonszensz, füves-virágos világot ígér. A hátsó borítón látható fotónak ezzel szemben ezt a címet adnám: „Fiatal agronómus a baromfivészre gondol”. A kép alatt szereplő kurta önéletrajz arról számol be, hogy a költő nő, egy kislánya van, és egy szekszárdi szakközépiskolában dolgozott mint magyar–orosz szakos tanár; hogy igyekszik minél több időt írásra fordítani, mégis hat évig dolgozott a vékony kötetcske versein; továbbá hogy 1969-ben történt *Tiszatáj*-beli első közlése után verseit immár a fővárosi *Kortárs* is közli. A záró bekezdés így hangzik: „*Lassan kilépek az ifjúkorból, életem sorssá kezd válni,³ s én ebből azt szeretném versbe menteni, ami másokéval is közös. S ezért először magammal vetek számot, miközben megteszem az első lépéseket »a Holnap elébe«.*” A hívószavak a közösségi életeszményről, a képviseleti versbeszéd kizárólagosságának elfogadásáról tanús-

² Fábri volt az 1970-es évek Varró Dániele. Könyve, akárcsak Barié, elsősorban a gimnazista és egyetemista fiatalok körében vált népszerűvé.

³ Érdekes egybeesés az élet sorssá válásának említése, hiszen néhány hónappal korábban jelent meg Kertész Imre SORSTALANSÁG-a, amiről persze Baka nem tudhatott.

¹ Szilágyi Márton: BAKA ISTVÁN JELENÉSEL. *Holmi*, 1993. augusztus.

kodnak. Ehhez jön az a bejelentés, hogy a szerző orosz nyelvet tanít. Egy ruszkitanár. Ennél taszítóbb életrajzot kitalálni is nehéz lett volna. De még hátravan a fülszöveg, mely arról tudósít, hogy „*Gazdagon áradnak, hőmpölyögnek a képek*” Baka verseiben, és hogy a költő (valahol, valamikor) azt írta: „*Felfedeztem, hogy a versben nem az én személyem a fontos, hanem a kép.*” Ez nagyszabású, látomásos vizualitást ígér, ami akkoriban Juhász Ferenczel jelentett egyet. Csakhogy a fülszöveg írója hozzáteszi: ezek a képek „*tiszták akkor is, ha a múltból merítenek, a népdalok és kurucdalok világából vagy a nagy elődök példáiból*”. Kurucdalok világa 1975-ben – ez csakugyan fokozhatatlan. Ha ezek után még kézbe vette a kötetet a lehetséges olvasó, és belenézett, egy pillanat alatt be kellett látnia, hogy valamennyi felsorolt közlés alkalmatlan a versek jellemzésére.

Az egymásnak ellentmondó külsőségek vagy arra készítették a potenciális olvasót, hogy pánikszerűen tegye le a könyvet, vagy arra, hogy minderről tudomást sem véve üsse fel a könyvet, és kizárólag a versek alapján tájékozódjék. Vagyis aligha akadt, aki Baka költészeté mellé tévedésből, külsőlegesen mozzanatokra figyelve állt volna. Akik szeretik, „beltartalmai” miatt szeretik ezt a költészetet. Ha balszerencse tehát, legalábbis első pillantásra, hogy Baka nem kapott már pályakezdése idején nagyobb figyelmet olvasóitól, úgy szerencse is, mert a családottak tévedésüket belátva nem fordultak el tőle, mint tették másokkal. A kritika pedig kezdettől fogva érdeklődéssel figyelte, elismerően fogadta és nagyjából (valahogyan) értette is költészetét. Más kérdés, hogy irodalomtörténeti kontextusát nagyon különböző helyeken és szférákban keresték elemzői. Ennek okáról még részletesen fogok beszélni.

Tehát amikor ezt az első kötetet kinyitotta az olvasó, a következő benyomásokról számolhatott be:

1. A kötetben nagyon szép, precízen kidolgozott, aggályos műgonddal megformált költemények sorakoznak. Szám szerint is kevés versről van szó. (Hogy pontosan mennyiről, azt az utókorai elemző nehezen tudná eldönteni, mivel vannak versek, melyek gyűjtőcím alatt, ciklusba sorolva olvashatók itt, mások pedig, melyek utóbb kerültek ciklusba, itt még magukban állnak.)

2. Ezek a versek ismerős, ám kissé már túlhaladottnak tűnő poétikai eszközökkel építkeznek. Szinte mindig képekből fűződnek össze, és ezek a képek zömmel természetábrázolások, szimbolikus, sőt allegorikus kicsengéssel (ami végtelenül avítottak tűnt akkoriban), míg mitikus, népi-szürreális vagy mágikus-realista elemekben nem bővelkedtek.

3. A fülszövegben említett képaradásnak és közönségi-képviselési beszédformáknak nyoma sincs. Ezzel szemben egyfajta, helyenként az okkultizmussal⁴ rokon, másutt az animizmus felé hajló vallásos fűtöttség sugárzik a versekből (amiről a fülszöveg nem beszélt).

Miről van szó?

Az 1970-es évek magyar költészetének egyik jellemzője a versgyártás rendkívüli bősége. Minthogy a költők ekkor már viszonylag későn jutottak az első kötet megjelentetésének lehetőségéhez (Baka is huszonhét éves már, és ezzel pályakezdése nem is számított megkésettnek), igyekeztek első könyvükbe a lehető legtöbb szöveget préselni. Százhusz-száznegyven oldal volt a megszokott terjedelem, míg Baka könyve a maga hatvan oldalával provokatíván vékony volt. A kidolgozottság, pontosság, műgond szintén anakronisztikus vonás, amikor egyre inkább a spontaneitás, elragadtatottság, szenvedélyesség egyfelől, a gyakorlatiasság, egyszerűség, közvetlenség másfelől az irodalmi beédeszmény. A műgond olyan költőket jellemez, mint a Héj-at író Oravecz vagy Várady Szabolcs. És ezek nagyon más poétikák.

Az 1970-es évek a magyar költészeti beszédrend széthullásának időszaka. A korábbi periódust némi túlzással úgy szokás jellemezni, hogy minden jelentős fejlemény József Attila poétikájából következett, gondoljunk bár a pártos-közéleti, képviselési beszédmódot mű-

⁴ Kacérkodtam a gondolattal, de terjedelmi okokból le kellett mondanom róla, hogy a 2004-ben megjelent *Az OKKULT AZ OROSZ ÉS A SZOVJET KULTÚRÁBAN* című tanulmánygyűjtemény, elsősorban Michael Hagemeister *AZ OROSZ KOZMIKUS AZ 1920-AS ÉVEKBEN* és Bernice Glatzer Rosenthal *A XX. SZÁZAD ELEJI OKKULTIZMUS RENESZÁNSZÁNAK POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI* című tanulmányának egyes gondolatait a Bakáról való gondolkodás tájékozódási pontjai közé illesszem. Az erre fogékony olvasóknak mindenesetre figyelmébe ajánlom.

velő költészetekre, az *Újhold* folyamányaira vagy a Nagy László-féle „népies” törekvésekre. Nyilvánvaló, hogy a széttartó poétikák mind-egyike ettől a hagyománytól igyekezett eltávolodni. Az a tendencia, melyet visszatekintve talán a leginkább karakteresnek látunk, azt a célt tűzte maga elé, hogy igyekszik a költői nyelvet megtisztítani elröngyölgött cafrangjaitól, elsősorban a katasztrófálisan lejárattott képszerúségtől, és egy köznyelven lejáruló, de azt kisé megemelten használó lírai beszédet formálni, elsősorban talán Vas István és egyes angol-szász költők/törekvések példáját követve. Petri György és Várady Szabolcs nevét említhetem. Akadtak, akik a mitológiák felé nyitottak, mint Tabor Ádám, mások a mágiikus, népi vallásszáson és a balladák, ráolvasók, mondókák szellemi és nyelvi világán át igyekeztek a maguk líraeszményét megvalósítani, mint Kiss Anna. Persze ezek csak példák. Ugyanígy jelentkeztek az olasz hermetizmusból táplálkozó irányzatok, Oravecz Imre második kötetétől a néprajzi-antropológiai gondolkodásmódot követte, és persze az ironikus poétikák is lassanként egyre nagyobb teret nyertek.

Nos, ezek között a széttartó tendenciák között volt egy olyan kísérlet, mely nem akarta a képet kiiktatni a költészetből, ugyanakkor folytatni sem kívánta elődei agyonhasznált vizuális nyelvét, hanem külső pontot keresett, ahol megvetheti a lábát, és ez a pont (jó nagy pont!) az újabb orosz költészet volt.

Az „oroszos stílus” sem a magyar, sem általában az európai irodalomban és más művészetekben nem értelmezhető szó szerint, tehát nem biztos, hogy az orosz művészet pontos ismeretén alapul, de valamivel mégis több köze van az eredetihez, mint a stilizált orientális stílusoknak. Amikor tehát Mozart „török induló”-t ír, García Lorca „cigány románcok”-at, a rokokó művész „kínai stílusú” falkárpitot készít, vagy a szecesszió építése „mór stílusban” dolgozik, nyilvánvalóan nem arra törekszik, hogy hitelesen idézze a szóban forgó nép kultúráját, csupán a saját szűkebb körének sztereotípiáit sorakoztatja fel. (Emlékezetes, hogy Byront kinevették egy „művelt” angol társaságban, amikor a megjelentek unszolására előadott egy albán siratóéneket. Egész Angliában ő volt az egyetlen, aki csakugyan hallott már albán gýászdalt, de a társaságban mindenki

jobban ismerte nála azt a valamit, amit *Angliában* albán léleknek gondolnak.) Az oroszos stílusú kísérletek esetében ennél az eredetihez közelebb álló produkciókkal számolhatunk, mert világljáró orosz művészek megismertették a világgal az orosz zenét, melyben már viszonylag korán hiteles népzenei motívumok is megjelentek, és mert az orosz irodalom nagyjainak néhány munkája széles körben ismertnek mondható. Ez azonban 1945-ig Magyarországon elsősorban a klasszikus nagyepikát jelenti. A líra, amiről itt beszélni szeretnék, nagyon szűkösen jelent meg magyarul; az igazi áttörést Rab Zsuzsa, Nagy László és nemzedékársaik munkája jelentette.

Később („Sztepan Pehotnij” kapcsán) a szerepjátéknak még jelentősége lesz,⁵ ezért ide iktatok egy kis történetet.

Az 1940-es évek közepén az orosz költészet (későbbi) magyar fordítóinak egyik legjelesebbike, Rab Zsuzsa, miután hiába igyekezett saját édesbús dalait elhelyezni, jóval megelőzve az „álarcos” költöket (de követte például Faludy Györgyöt, aki Villon nevében írt saját verseket), kitalált egy orosz nyelvű költőt, és az ő nevében hordta költeményeit az *Új Idők* szerkesztőségébe Fodor Józsefnek, aki az egyiket le is közölte az 1948. október 2-i szám 199. oldalán. A vers így hangzik:

ŐSZ

(N. Baratasvilij)

*Késői szél sikong a fák között,
Nyomán virágok surrannak a sárba,
Dúltan bolyongok, mint az üldözött,
Fejem zavart, lelkemben szörnyű lárma.*

⁵ Állításom úgy hangzik majd, hogy Baka István szerepjátéka minden hasonlósága ellenére nem ugyanaz, mint Darvasi Lászlóé Szív Ernővel vagy Kovács András Ferencé számos alakmásával. Baka orosz alteregója, vagy, „...*hogyan stilszerűek legyünk: dvojnyikja...*” (Fried István: VAN GOGH SZALMASZÉKE, in: ÁRNYAK KÖZT MULANDÓ ÁRNY, Szeged, 1999, 81.) éppen személyiségének lényegét tekintve azonos alkotójával, aki a maga tragikus hangoltságát igyekszik ezen a módon olyan közegbe állítani, ahol ennek az életvezetésnek megvan a természetes méltósága. De erről bővebben később.

*Értetlenül esik le két karom,
Dalom az úrbe csengett, semmivé lett.
– Zajt ver az ősz az ázott avaron,
Még visszajár egy elvirágozott élet...*

(Pápa, 1946. július)

Oroszról ford. Rab Zsuzsa⁶

Talán nem abszurd gondolat ezt a verset tekinteni az „oroszos stílus” első darabjának. Azok a toposzok, motívumok, melyek a rövid szövegben az „oroszléle” jellemzőiként fordulnak elő, már akkoriban is bevett sztereotípiák: a melankólia, a természetábrázolás, mely tágas, zord tájat jelenít meg ősszel (vagy még inkább télen), a romlás, a tehetetlenség érzése, a versben a költészetnek, illetve magának a versnek a témája, az „úr” kozmikus dimenziója (ami máshol gyakran párosul egyfajta sátáni szubsztancia jelenlétével) – ezek voltaképpen az oroszos hangulat kellékei. No meg a vodka, amiről itt, a heroikus és idealizált Vörös Hadsereg jelenlétében még szó sem eshetett.

Ezek tehát az oroszos költői kép attribútumai. De mi jellemzi azt a költőt, melyet az itt mindjárt sorra vett költők éppúgy tartathatatlannak ítélték, mint a fentebb sorolt kortársaik, akik magát a képet is elvetették?

Először is a kép méretarányaival van baj. A József Attilától, „*A Mindenséggel mérd magad*” parancsából származtatott norma valójában a feje tetejére áll; talán így hangozhatna: „*A mindenséget mérd Magadhoz.*” A keresztény világ-

képben az ember porszemként jelenik meg. A szocialista realizmus költői képírása a világot, a mindenséget látja porszemnyinek, az emberi munka és akarat által könnyedén meghódíthatónak. (Nota bene – Erdély Miklós ezt a mentalitást szembesítette önmagával balatonboglári munkájában, mely a Földről készült műholdfelvételtől állt, ezzel a címmel: „*Isten pici*”.⁷ Külön nyomatékot adott a mű iróniájának az a körülmény, hogy a kiállítás helye egy templom volt.) Néhány szemelvény tehát a korszak reprezentánsától, Váci Mihálytól: „*A végtelent – amit belehelt / előbb az álom, majd a képzelet, / letörli már az értelem, / mint a homályos ablaküveget.*” (A FÖLD VÁLLÁN.) „*Énnekem ezt a homloknyi országot, / ezt a kitépelt szívnél nem nagyobb hazát, / e népet és e kor meredekeit / adta sorsomul a lét...*” (EZT! ITT! MOST!) „*Ó, télutói Magyarország, / kis mézeskalács-szív hazai!*” (TÉLUTÓI MAGYARORSZÁG.) „*Térdig jártam harmatos falvaidban: / Dérvért őszirózsákként kezem fejére hajoltak. / Bokám körül szívós bogáncsok: – karmoltak a tanyák; / nadrágszáramba ragadtak, magammal hoztam őket.*” (ÉDES HAZÁM.) Ez a beteges nagyságtudat nem Váci privilégiuma, jellemzi a 60-as évek költészetének egészét (persze nem mindenkiét). Nem szeretném a felsorolásukkal tölteni a lapot.

Ezek a képek azonban nemcsak méreteikben eltúlzottak, de giccsesek is, spirituális vagy tágabban érte transzcendens vonatkozásaik jelentéktelenek, és minden bombasztikusságuk ellenére hiányzik belőlük a drámaiság. Amikor tehát az 1960-as években egy új költőnemzedék azzal a programmal kezdett verselni, hogy nem elveti, hanem megújítja a költői képek alkotását, ezekhez az attribútumokhoz kereste a kompozíciós elveket és poétikai gyakorlatot, és ezt találta meg abban a költőiségben, amit oroszos stílusnak nevezek.

Az oroszos stílus verselésére több stíluselem némelyikének vagy valamennyinek a jelenléte jellemző. A versforma szinte minden esetben keresztírmes vagy XAXA képletű, négy soros strofákba tördelt jambus. (Ritkán előfordul stanza, oktáva vagy ezek mutánsai, például egy ABACC képletű hatsoros strofa. De ezek kivételek.) A sorok rövidebbek az alexandrinnál, de legtöbbször a 11-esnél is. Ötös vagy ötödfelés jambussal vagy annál is rövidebb sorokkal találkozunk legtöbbször. A versek ritmikája

⁶ A Kossuth rádió ARANYEMBEREK című sorozatában hangzott el egy összeállítás 2004 júniusában Rab Zsuzsa korábbi felvételei felhasználásával. A költőnő azt közölte, hogy valamikor 1945–46-ban három-négy verset vitt Fodornak egy általa kitalált orosz költő tollából, akinek a nevére már nem emlékszik – talán Borisz Andrejev vagy Andrej Boriszov volt, vagy valami ilyesmi. Ilyen nevű költőktől nem jelent meg szöveg az *Új Időkben* 1945-től a lap megszűnéséig. Rab Zsuzsa fordításában egy erősen kétes eredetű „tatár népdal” kivételével (CSALOGÁNY, *Új Idők*, 1947. jún. 14. 563.) csak az idézett költemény található. Baratasvili nevű grúz költő létezett, de a XVIII. században; tehát nem írhatott verset Pápán 1946-ban (ellentétben Rab Zsuzsával, aki ott született). Igen valószínű tehát, hogy a fentebb idézett versről van szó, annak ellenére, hogy nem három-négy, csupán egy darab, és a szerző neve éppúgy nem egyezik meg a Rab Zsuzsa által közölttekkel, ahogy a megjelenés dátuma is két év eltérést mutat.

⁷ Reprodukciója látható a TÖRVÉNYTELEN AVANTGÁRD című kötetben (Artpool–Balassi, 2003), 76. és 153.

nem az a gördülékeny jambus, ami az *Újhold*-hoz kapcsolódó, illetve azt folytató líra sajátja: trochaikus, deákos ritmusfragmentumok, ütemhangsúlyos egységek bontják meg a verssor egyenletességét. (Erre a kérdésre Baka nyelven kapcsán még visszatérek.)

A versek természetesen képekből építkeznek. A képek kompozíciójában gyakran van valami álomszerű, hangulatuk egzaltált. Attribútumaik, motívumaik ijesztő, komor és nagy építmények, tájak, melyek szintén egészükben zordak, túlságosan tágasak és sivárak, de megakadunk egy-egy bensőséges zugon, kicsi és meghitt szegleten, ami lehet szobabelső, de egy állat vagy növény felbukkanása is. Az állatok szinte mindig visszataszítóak, agresszívak, gyakran döglöttek, a növények satnyák, fiatalok és törékenyek. És persze mindez olyan együttesekké áll össze, melyek mögött egyfajta titkos jelentés, allegóriaként, emblémaként vagy szimbólumként történő értelmezés lehetősége sejlik, de a megfejtés maga, minél pontosabban fogalmazzuk meg, tehát minél távolabb jutunk a szöveg képszerűségétől, annál jelentéktelenebbé válik. Gyakran értelmezhetők aztán ezek a versek vallomásnak, ami szinte mindig büntudatról, züllöttségről számol be. (Ez egyébként a pózoktól nem mindig idegenkedő nyugatosok hagyatéka is. „*Sírasd el az én züllött életem*”, kérleli Annuskát a HAJNALI SZERENÁD-ban Tóth Árpád; vad, éjszakába nyúló teázások járhatnak az emlékezetében.) A bűn, melyről a vallomás szól, sorsszerű, vallási, nemritkán misztikus, sőt okkult tudományok által világosodik meg, feloldozást, megbocsátást nem ismer, és csak pillanatokra lehet feledni; a feledés eszköze egyfajta szenvedő, állatias erotika és persze a vodka. Ugyanakkor bizonyos meghitt vallásosság, istenközeliség is átsüt a komor képek vigasztalanságán. Szélesebb értelemben pedig az „átkozott nép” sorsközössége veti árnyékát erre a fiktív világra.

Kik ennek a költőiségnek az eredeti mintaképei? Természetesen Szergej Jeszenyin⁸ áll

az első helyen. De nem csak ő. Az 1950–60-as években sorra jelennek meg a vonalas szovjet-orosz költők mellett a korábbiak, Majakovszkij, Blok, a szimbolisták és a klasszikusok is, Lermontov, Puskin, Tyutsev, Nyekraszov, Fet, majd a modernek közül a politikailag zűrösebbek, Ahmatova, Cvetajeva, Paszternak, Mandelstam, Voznyeszenszkij, persze Jevtusenko és így tovább.⁹ Ezekhez a nevekhez különböző poétikák tartoznak, de az itt vázolt motívumkészlet elemei közül jó néhányat mindannyiuknál megtalálhatunk. Része van ebben a kordivatoknak, a történelemtől rájuk osztott költőszerepnek és persze életük sötét, tragikus eseményeinek is.

Természetesen össze lehetne állítani valamiféle összehasonlító motívumkatalógust, melyben a jellegzetesen oroszos stílusfordulatokat mutatnánk fel orosz költeményekben, az 1960–70-es évek magyar költőinek munkáiban és Baka István első költői periódusának darabjaiban. Mégis meggyőzőbbnek látom, ha egészében idézek három, ebbe az „iskolába” tartozó költeményt, három különböző irányultságú költőtől. Íme:

Mezey Katalin
**NAGYCSÜTÖRTÖK,
NAGYPÉNTÉK**

*Nagycsütörtök, nagy péntek,
arcomig érő bánat,
szabadságom tört virága,
van-e hűsvét utánad?*

*Bomló gesztenyelevél
tornyos bimbójával,
szárnyát vállasan húzó,
felröppenő madárraj.*

*Jaj, mit ér az ifjúság,
ha önmagába fullad!
Fűzérés, fényes nyírfa, én
téplek, csak tékozolok.*

⁸ Itt is, újra hangsúlyozom: ennek a stílusnak a megjelenése és rövid jelenléte a magyar költészetben egybeesik az orosz költészet fordításának nagy korszakával. Vagyis ha azt a nevet mondom, hogy Jeszenyin, elsősorban nem eredeti munkáira, hanem azok Rab Zsuzsa, Nagy László, Weöres Sándor, Lator László és mások által készített magyar fordításaira gondolok. Akár hűek azok az eredetihez, akár nem.

⁹ Az 1970-es években további felfedezések következtek, a korábban vonakodva kiadott Bunyintól Rozsgyesztvenszkijen és Arszenyij Tarkovszkijon keresztül Hodaszevicsig, de ebben a folyamatban már Baka saját fordítói munkája is meghatározó volt, s így pályájának egy másik szakaszához és más minőségben kapcsolódik.

*Nagycsütörtök, nagy péntek,
arcomig érő bánat,
szabadságom tört virága,
van-e húsvét utánad?*

Gutai Magda

MEGBOCSÁTHATATLAN

*A padlón kőkockák keresztje
egymásra forruva: rácsok.
A mennyezetnyi rétre lengve
virág bont gyertyalángot.*

*Már megadón kulcsolja össze
üvegkezeit az ablak,
míg ködből szemfödőt kötözve
fekete fák siratnak.*

*A félelem falakra fagyva
kivirul csontfehéren.
Egy behavazott nyár harangja
hangtalan kondul értem.*

*S kik osztozkodtak szívemen,
a sírkőarcú tárgyak,
átadnak már egy idegen
örökkévalóságnak.*

*Miféle út ez? – Múlt jelen
lefoszlik róla lassan,
s mint csont a húson, átdereng
a megbocsáthatatlan.*

Hell István

HAJNALI ÉNEK

*Jesznyin Szergej
Alekszandrovicsnak*

*Elkártyáztam a gyenge szívem,
suhogasd le a szoknyád, hajnal!
Pálinkát lehelek rád szelíden,
meghágglak nehezen, halkan.*

*Jőj, Oroszország, vodka-virág,
nevetés nékem a véred!
Pince-fehérek a volgai fák,
tejszínű, szűz ez az ének.*

*Lebukik fejem és úgy zokogok,
haloványul bennem a bánat,
veretik körülöttem az ősi dobot,
szaladok, hajnal, utánad.*

*Ez a csont-pufogás, ez a hanti-rege
hitemet hirdeti híven,
kataton bálvány, légy fekete,
híszien elkártyáztam a szívem.*

(Vlagyimir, 1973)

Hasonló karakterű verseket vagy szemelvényeket lehetne találni Székely Magdánál és Bella Istvánnál, Veress Miklósnál és Várkonyi Anikónál, Pardi Annánál és Szöllősi Zoltánál, és a sor hosszan folytatható lenne. Amikor Baka István egységesen ennek a poétikának a jegyében alkotott kötettel jelentkezett 1975-ben, tulajdonképpen ez a stílusféleség már erősen lefutóban volt. Művelői vagy stílust váltottak, vagy felhagytak a versírással, illetve költői munkáik nem találtak eléggé jelentékenyeknek. Többben fiatalon meghaltak. Az egyetlen költő, aki Bakához hasonlóan életművének sok darabját (de ő sem az egészet) az orosz költészet vonzáskörében építette, Hell István, a fenti költeményén kívül, melyet tizennégy és hatvan év között mindenki ismer Magyarországon (Dinnyés József megzenésítésében), egyetlen publikált versfűzetét majd' húsz évvel később adta ki, és akkor sem keltett vele feltűnést. (Hell István: *ÉLVE FOGÓ CSAPDA. Árgus Könyvek, Székesfehérvár, 1992.*) Pedig ez is, ahogy a SZTYEPAN PEHOTNIJ JEGYZETFÜZETE ciklusra mondja Baka egyik recenzense, „...szamizdat-költészet a javából...”. (Varga Magdolna: *FARKASOK ÓRÁJA. Életünk, 1993. 2. sz.*) Nagy kár, hogy nem jelent meg a maga idejében.

A lényeg az, hogy a költői kép átformálásának ez az orosz szellemiségű kísérlete nem bizonyult sikeresnek. A korszak igazán jelentékeny költészei – Tandorié, Petrié, Oraveczé, talán még Takács Zsuzsáé is – a gondolati, képek alkalmazásától tartózkodó poétikák jegyében fogantak, és utánuk, ha a természetükből adódóan az öntörvényűségben folytonosságot mutató avantgardista törekvésektől eltekintünk, már az újszenzibilis, ironikus, „posztmodern” poétikák körében keletkeztek jelentős teljesítmények.

Ezért tűnt zavarba ejtőnek éppen megjelenése idején Baka költészete.¹⁰ És talán nem túlzás arra gondolni, hogy maga Baka is elbizonytalanodott némiképp az 1970-es évek közepe táján. Lehetséges, hogy maga is nagyon egyedül érezte magát ezzel a költői tendenciával, és ezért kísérletezett ekkor némiképp tabulószerűen alkotott történelmi félhosszú versekkel, a saját poétikájából való kitöréssel (a kötetlenebb formák és a próza felé). De nem sok időnek kellett eltelnie, amíg visszatért a kor- és pályatársak költészetéhez kapcsolódva, és ebben az is segítette, hogy folyamatosan ismerkedett az orosz költészettel, haláláig fordította olyan költők munkáit, akik megismerése hozzásegítette ennek a költészetnek a saját poézisén belül történő kibontásához.¹¹

*

¹⁰ Monográfusa is úgy látja, hogy „Baka költészete nem volt kapcsolható az 1968–1972 közötti évek fordulójának líratörténeti fordulatához, a Tandori Dezso, Petri György, Oravecz Imre hármashoz”. (Nagy Gábor: „...LEGYEK VERSEBEN ASSZONÁNC”, BAKA ISTVÁN KÖLTÉSZETE. Debrecen, 2001.) Nézetem szerint azonban ez csak az irodalomtörténet mai kánonrendjéből visszatekintve látszik nagy problémának. Sokkal fontosabb Nagynak az a meglátása, mely szerint „...új könyvei mindannyiszor új kritikusokat is ösztönöztek az írásra, s így költészete az irodalom legkülönbözőbb irányzataihoz tartozókat volt képes megszólítani”. (I. m.)

¹¹ Baka költészetében a műfordítás súlya csakugyan jelentős. Az orosz irodalom egyik szakértője szinte egész költészetét innen vezeti le: „Baka költészetében az orosz kulturális kód az »életrajzi« meghatározottságon kívül, igazából – vagyis poétikai szinten – a műfordításokkal kezd működésbe lépni. [...] Baka költészetében a Szosznoza-fordításkötet kapcsán tudatosan a szerepvers. A Sztjepan Pehotnij-versek alapötletének egyik forrása minden valószínűség szerint Szosznoza Bojánja, a másik Weöres Psychéje. [...] Költészetében tehát végbement az a folyamat, amit Wolfgang Iser a következőképpen ír le: »A fikció realizálja a képzeletet, a mítoszt, a tradíciót... és irrealizálja a művön kívüli valóságot.« [...] Baka költészetében az orosz kód fordításaival lépett működésbe és hatással volt arra a szerep-vers, sors-vers típusra, melyet kialakított. Véleményem szerint Baka verseiben a szerepjátszó én »archetípusa« döntően az orosz hagyományra vezethető vissza – ebben rejlik költői világának különösége a magyar irodalomban. [...] A... Yorick-ciklus énje... voltaképpen az orosz »jurogyivij«-re, a »szent eszelősr« emlékeztet, akit éppen keresetlen őszintesége állít szembe a bohóccal és a szmészszel, akik ravaszkodnak, alakoskodnak, színelnek. A jurogyivij ezt nem szavaival, hanem elsősorban gesztu-

Amikor 1975-ben megjelent Baka első kötete, a kritika egyfelől örömmel, másfelől tanácstalanul fogadta. Az az „oroszos” hang, amit emlegettem, akkoriban még felismerhetőbb lett volna, hiszen a vele egybehangzó munkák mások tollából akkortájt jelentek meg. Csakhogy a recepcióban a pályakezdőként is kiemelkedően kvalitatásos Bakát nem mutathatták be (valljuk meg) másodvonalbeli költők kissé már megunt stílusának megkésített utánzójaként. Hiszen kritikusai többnyire elismeréssel akartak szólni róla, és az idő tájt az eredetiség akkor is a legfontosabb költői erénynek, önmagában véve is értéknek számított, ha végső célként a közösség szolgálatát, valami zavaros felülősség és erkölcsiség megvalósítását tűzték a pályakezdők elé. Az irodalomról gondolkodók közül kevesen gondoltak arra, hogy ebben a stílushatárokat átmetsző motívikában (eminenten persze magánál Bakánál) a legfontosabb vonás az *anyagyszerűség*, vagyis hogy „...a versben a fogható, az anyagzerű hirtelen megmozdul, irizálni kezd, való és káprázat határa elmosódik”. (Lator László: BAKA ISTVÁN ÉGTÁJAJ. Holmi, 1991. 10. sz.) Nota bene nem véletlen, hogy elsősorban költőnők munkáit sorolhattuk ehhez az irodalmisághoz. A magyar művészet más ágaiban is, de elsősorban a képzőművészetben tanúi lehettünk az idő tájt a nők előretörésének, akik nem ideologikusan, hanem anyagyszerűen gondolkodtak a műalkotásról. A hetvenes évek egyik legjelentősebb törekvése volt a nyitás az elsősorban az iparművészetekben használt anyagok és megoldások felé, és az ezzel foglalkozó alkotók zöme ott is nő volt. (Szenes Zsuzsa, Droppa Judit, Hübner Aranka, Szilvitky Margit és mások. Csoportos tárlatukon, a Műcsarnokban OBJEKTEK, SZITUÁCIÓK ÉS ELLENPONTOK LÁGY ANYAGOKKAL címmel mutatták be az évtized természetéből válogatott munkáikat

saival éri el, hiszen általában nem tud összefüggően beszélni...” (Szöke Katalin: A KÖLTŐ ÉS MŰFORDÍTÓ SZEREP-CSERÉJE. BAKA ISTVÁN KÖLTÉSZETÉNEK OROSZ KULTURÁLIS KÓDJA. Forrás, 1996. 5. sz.) Ennek az elméletnek elmentmond, hogy Baka még nem fordított, amikor már „oroszos stílusban” írt. De költészete alakulásában, abban, ahogyan a stíluskeresés szerepjátszókká vált az 1990-es években, a fordítói munka jelentősége rendkívüli; mint ahogy pályakezdése poétikájában az orosz költészet ismerete és az orosz valóság viszonyaiban szerzett jártasság lehetett meghatározó.

1981-ben. Persze Attalai Gábor érdemeit, aki a katalógusban olvasható tanulmány szerzője is volt, cseppet sem kisebbíti az a körülmény, hogy hímneműnek született.) Mindenesetre az a gondolat, hogy Baka István valamilyen értelemben feminin attitűddel közelítene a költészethez, a versanyaghoz, megint csak képtelenség lett volna akkoriban. És így nem is lett volna igaz.

Maradtak tehát a kisebb-nagyobb félreértések.

Alexa Károly már első közlései elé írt bevezetőjében világának kollektívistikus, képviselői vonásait hangsúlyozta: „Az *egyértelműséget keresi, mert annak, aki szolgálni akar a verssel [kiem. az eredetiben], pontosan kell szólnia. A legpontosabb költői szó pedig a kép. [...] Idegen tőle a játék, a magáért való dallam.*” (Alexa Károly: BEMUTATÁS. *Kortárs*, 1972. 7. sz.) Másutt a közösségi alkotó vezérfogalma mellé a hazafiság kulcsszava társul, és szoros kapcsolata a történelemmel. „...*eszköze a morális önvizsgálat. Nincsenek példaképei... [A] költői eljárás: a képi ötletől tudatos munkával haladni a gondolati elemig.*” (Laczkó András: MAGDOLNA-ZÁPOR. *Napjaink*, 1976. 2. sz.) Vagy: „...*a versekben határozott hangú, erős közéleti érdeklődésű karakter körvonalazódik.*” (G. Kiss Valéria: MAGDOLNA-ZÁPOR. *Alföld*, 1976. 3.) Lengyel Balázs még 1981-ben is így látja: „...*Illyés és Nagy László nyomdokait követte indulása idején. [...] mintakép-választása tegnapi és mai költészetünkben oly gyakori, hogy egyben előnytelen is: költők felduzzadt táborába mossa bele az indulót, mintha csak uniformisba bújtatná.*” (Lengyel Balázs: MÁSODIK STÁCIÓK. *Élet és Irodalom*, 1981. 33.) Ez csak nagyon részlegesen, néhány vers esetében és csak ideologikus nézőpontból látszhatott így.

A pályatárs recenziések voltak azok, akik inkább a technikai sajátosságokra figyeltek: „*Él az állandó motívumok lehetőségével. [...] Verseinek alapélménye a szorongás, a pontos rajzú tájakra menekített emberi félelem.*” (Zalán Tibor: MAGDOLNA-ZÁPOR. *Forrás*, 1976. 4. sz.) Voltaképpen Alföldy Jenő is ezt vette észre: „*Kiragadja tárgya valamely részlettulajdonosságát, s felruhazza saját lelkiállapota jellemzőivel*”, de az ő tetszését nem nyerték meg Baka túltelített képei. „*Baka képeivel szemben nem az a kifogásom, hogy homályosak, hanem hogy éleltenek.*” (Alföldy Jenő: KÉPEK, TÖR-VÉNYEK. *Élet és Irodalom*, 1976. 5. sz.) (Együtt ismerteti Iluh István JÓ REGGELT, FÉNY című köte-

tével.) A legizgalmasabb megállapítások azonban ebben az időben Kerék Imrétől és Bata Imrétől származtak. Kerék nagyon máshová utalja ezt a költészetet, mint én: „*Baka a magyar költészet legértékesebb hagyományait folytatja, ahhoz a vonulathoz kapcsolódik, melyet Ady, József Attila, újabb líráinkban Benjámin László, Csanádi Imre, Nagy László neve fémjelez*”, de van egy nagyon fontos észrevétele: „*Kisebb dalszerű formái is áthatja valami megnevezhetetlen szorongás.*” Vagyis hogy az első kötet Baka-versei a maguk infernális közlendőjét könnyed dalocskákban, Csajkovszkij *dolce* intonációjával szólaltatják meg. A másik, kissé túlkompenzált kiegészítéssel ellátott megállapítása így szól: „*Erdekes tanulsággal szolgál, ha Kutya c. versét összehajlítjuk Jeszenyin hasonló című költeményével. [...] ha tanul is elődeitől, versét szuverén módon alakítja.*” (Kerék Imre: MAGDOLNA-ZÁPOR. *Jelenkor*, 1976. 5.) Baka gyakorlatilag folytatja Jeszenyin költeményét. Sokkal kegyetlenebbül fogalmaz, kerüli az olyan édesbús („Baratasvilij”-re emlékeztető) képeket, mint hogy a kutya, melynek a gazda vízbe fojtotta a kölykeit, „*hullatni kezdte lassan a hóba / szeme arany csillagait...*” (Képes Géza ford.). Baka kuttyája kölykeivel együtt kötődését is elveszíti: „*Körülhemperegted a fákat, / leráztad irtózatod, / szabad vagy – horpaszodban már csak / a belek láncát lógatod.*” Baka sorra veszi Jeszenyin motívumait, és behelyezi egy olyan világba, amelyből hiányzik a rend, a megváltás, Isten. Vagyis kétségkívül szuverén módon alakítja a verset, de talán fontosabb ennél, ahogyan (ki?)(el?) sajátítja az orosz poeta képességét, és a maga módján hűti-forrósitja ja-éresztí tovább. Nem nyelvi, hanem ikonográfiailag utal Jeszenyinre.

Anélkül, hogy megítélné, erre figyel fel Bata Imre is: „...*a kép kultúra a nyelv pusztai eszközségének állítása. Amit el akar(nak) mondani, az innen és túl van a nyelven.*” (Kiem. tőlem, B. B.) (Bata Imre: A KÖLTŐI KÉP VONZÁSÁBAN – [Szöllősi Zoltánról is] – *Új Írás*, 1976. 6. sz.) A nyelv megjelenítője, médiuma a képnek. Aggasztóan emlékeztet ebből a szempontból a nagyotmondás retorikájára. Éppen ezért szeretném hangsúlyozni ennek a képiségnek az anyag-szerűségét, ami új teret nyit a képszerű poétikai eljárások előtt.

Hogy ezen belül hogyan ítéljük meg a nyelv szerepét, az innen kezdve az olvasó egyéni beállítottságától függ. „...*nyelve, stílusa túlzottan*

színesnek nem – inkább választékosnak jellemezhető... ez a viszony természetesen nem teszi lehetővé a virtuóz nyelvi játékok, a nyelvteremtést...”, mondja róla a nemzedéki monográfia. De ugyanitt olvashatunk költészetének nagyon is nyelvi eredetű dinamizmusáról: „A gyakori felszólító módok – »szakadj«, »zuhogj«, »havazz« stb. – folytonosan mozgásba hozzák a képszerű leírások alapuló, nyugodtabb verssorokat...” (Tárján Tamás: BAKA ISTVÁN. In: FIATAL MAGYAR KÖLTŐK 1969–78. Kortársaink, 1980.) Ennek a nyelvnek a talán az első kötet elemzésekor még nem egészen nyilvánvaló gazdagságáról később mondtak fontos dolgokat, elsősorban nem grammatikai, hanem retorikai oldalról: „...bármennyire közközén forognak is kettősképeinek hasonlító és hasonlítottjai, rendre kikerüli a banálist... Éppen trópusai [kiem. tőlem, B. B.] dúsitják versnyelvét egyedivé és mások számára ismételhettelenné. [...] jelképei rendre valami közös jelrendszerhez kapcsolhatók.” (Géczi János: A KLASSZICIZÁLÓDÓ ROMANTIKUS. Élet és Irodalom, 1990. 26. sz.) „Amit leginkább József Attila képein szokás demonstrálni – metonímia, metafora, színesítés jelzők, zeugmák, oximoronok, absztrahálás, kozmikus és parányi megfordított viszonya, két-három tudati sík közötti heves villódzások – az mind itt áll, lenyűgöző bőségben és az aktuális léttapasztalat kimondására rendezve.” (Budai Katalin: „E VERS MEGÍRJA AZT, AKI E VERSET ÍRJA”. Jelenkor, 1995. 5. sz.) Ez az „itt” a SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMÁ-t jelenti, de a figyelmes analízis már a legkorábbi munkákban is az alakzatok bőségét találja.

A meghatározó alakzatok mindazonáltal a metaforák és azok kiterjesztett változatai, az allegóriák, szimbólumok. Fontos azonban odafigyelnünk arra, amit Nagy Gábor mond ezekről a szóképekről: „Az allegória fogalmával... csak akkor írható le Baka poétikája, ha nem ragaszkodunk ahhoz, hogy az allegória egyetlen elvont jelentést fejez ki. Baka alapmetaforikus szerkezetei nem a jelentés szűkítése, hanem éppen megsokszorozása felé hatnak. Az ilyen versekben »a hagyományos, az egyetlen elvont jelentést kifejező allegóriák szemantikailag erősen módosított változatát kell lát-nunk«, idézi Nagy Gábor Zalabai Zsigmond elemzését József Attila NYÁR című verséről. (Zalabai Zsigmond: TŰNŐDÉS A TRÓPUSOKON. Kaligram, Pozsony, 1998.)

A nyelvi képek megalkotásakor Baka minden esetben rendkívül rigorózusan járt el, függetlenül attól, hogy a vers milyen hangoltságú,

műfajú és tendenciájú. Műfaj szempontjából egyébként is külön utakon járt, mindvégig a műfajok fúziójával kísérletezett. „Műfaji szempontból is izgalmas olvasatot kínálunk az első két kötet versei, melyekben a dal, az óda és az elégia változatai ötvöződnék egymással...” (Szigeti Lajos Sándor: „TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM”, BAKA ISTVÁN INDULÁSÁRÓL ÉS ISTENKERESÉSÉRŐL. Jelenkor, 1982. 9. sz.)

Ez a keserű, olykor kétségbeesett, máskor megrendült vagy éppen szarkasztikus hangoltságú, de mindig egyfajta transzcendenciára tekintő dalfajta¹² rendkívül rugalmasnak bizonyult, és ennek okát két körülményben látom. Az egyik erkölcsi, a másik poétikai. Baka verseselésének indulati motivációját ifjúkori barátja így határozta meg: „Lázadását egy végtelenül konzekvens erkölcsi kódex által diktált felháborodás motiválta...” (Rittersporn Gábor: „A ZENE TULAJDONKÉPPEN A HITE VOLT”. In: BŰCSŰ BARÁTAIMTÓL, BAKA ISTVÁN EMLÉKEZETE. Bp., 2000.) Ez vezette egyfajta '68-as újbaldoldali mentalitás felé, de „...a neobolsevikok radikális egalitarizmusa... összeegyeztethetetlen volt Pista erőszak iránti averziójával s az illető hagyományra vonatkozó ismereteivel is [kiem. tőlem, B. B.], melyek véletlenül sem mutattak egalitárius gyakorlatra”. (Rittersporn, i. m.) Így nála ebből az indulatból nem ellenzékiesség lett, hanem tiszta költészet. (Nem lehet nem gondolni Petri Györgyre, akinek a költészetében ez a mentalitás ugyanígy jelenik meg, jöllehet – másfajta alkotának megfelelően – magánéletében nem egy gyermeklap befüggönyözött szerkesztőségi szobájába való bezárkózást, hanem az aktív tiltakozást választotta.) Egy általános gondolkodás- és viselkedésmód megmaradt ebből: „A plebejusság nem kulturális beállítottság számomra (a kultúráim inkább polgári, mint népi, és könyvekből szerzett, nem

¹² „Ha a Baka költészetében meghatározó vonulatot képező szerepversekre figyelünk, azt látjuk, hogy a lírai maszkok tragikus karakterűek kezdettől fogva... de... a tragikusnak különböző és önmagukban is többféle modulációt szolgáltatók meg. A tragikus költői szemlélet kiteljesedéseként írhatjuk le azt, hogy számos vers nem az apokaliptikus vonások fokozásával erősíti a véges emberi lét korlátozott-ságát, kiszolgáltatottságát, esendőségét megjelenítő versvilágot [hanem ironikus megoldásokkal].” (Ágoston Zoltán: „BE GYALÁZATOS-ÉDES A LÉT!” Nappali ház, 1996. 4. sz.) Úgy van, Bakától egyáltalán nem idegen az ironia, sőt a groteszk. Erről nagyon ritkán esett szó eddig.

a környezetemtől eltanult), hanem egyfajta erkölcsi magatartás, amelynek legfontosabb szabálya: ne tiszteld a hatalmasokat!” („AKKOR VAGYOK A LEGSZEMÉLYESEBB, AMIKOR ÁLARCOT VESZEK FÖL”. Vecsernyés Imre interjúja. *Tiszatáj*, 1995. 10. sz.) De ennél nem több. Ugyanakkor ennek az erkölcsi felháborodásnak a hangoltsága és a vele szemben álló ember tehetetlensége vezet ahhoz a szemléleti egységhez, amit Szilágyi Márton több helyütt apokaliptikusnak nevez; de erre céloz Lator is: „...a sivár földi pokol, a nagy oroszokéval rokon semmi, újra és újra megformálva, pályája szinte minden pillanatában felbukkan.” (Lator László: BAKA ISTVÁN ÉGTÁJAI. *Holmi*, 1991. 10. sz.) De ide kapcsolom azokat az általánosabb megállapításokat is, melyeket Keresztury tesz a DÖBLING-kötetről szóló kritikájában: „A mai magyar líra egyik legkomorabb színezetű versgyűjteményét a költői világ homogenitása, a költemények megszenvedettsége és az érzelmi rétegek mélységeit hitelesen kivetítő árnyalt kifejezőmód teszi jelentős, hasonlíthatatlan teljesítménnyé. [...] A nagy fegyelmességgel visszafogott indulattartalmú, meditatív költői magatartás így hatalmas belső feszültségeket rejt, melyek vibrálása az elfojtottság ellenére is a legfőbb érzelmi versszervező erő.” (Keresztury Tibor: MEGTISZTÍTÓ ŐSZINTESÉG. *Napjaink*, 1985. 1. sz.) Így van, de ezek csak megnyilvánulásai a személyiség egészét szervező erkölcsiségnek.

A másik tényező, ami megőrizte a Bakaversidom flexibilitását, metaforikájának egyenműsége. (Keresztury iménti fejtegetése ide is köthető.) Baka monográfusának igaza van: „Az első bemutatások is rámutattak képi világának jellegzetességére, a metaforika szigorúságára.” (Nagy Gábor: „...LEGYEK VERSEDBEN ASSZONÁNC”, BAKA ISTVÁN KÖLTÉSZETE. *Debrecen*, 2001.) De mi is ez a szigorúság? Egyfelől: „...ez a költészet megtartja... szubsztanciajellegét és egészséges természet-szimbolikáját.” (Géczi János: A KLASSZICIZÁLÓDÓ ROMANTIKUS. *Élet és Irodalom*, 1990. 26. sz.) De hogy ez a jelképiség mennyiben szimbolika, arra később visszatérek. Tovább követte ezt a szálát: interjúiból tudjuk, hogy arra törekedett: metaforáinak legyen egynemű motívumköre, és ezt a centrális képet és egyben alapeszmét igyekezett minél teljesebben kibontani. De nemcsak az ideát és a nyelvi képet érezte egybetartozónak, hanem érzékelésének terét is. Budai Katalin idézi egy interjújából (amelyet nem ismerek): „...»nekem a metafora maga a

világ.«.” (Budai Katalin: „E VERS MEGÍRJA AZT, AKI E VERSET ÍRJA”. *Jelenkor*, 1995. 5. sz.) Ugyanő ezzel kapcsolatban „a szövegautonómia palimpszesztikus eltörlése”-ről beszél, Schein Gábort idézve. (Schein Gábor: AZ INDIVIDUALITÁS VISZONYAI A KORTÁRS MAGYAR KÖLTÉSZET NÉHÁNY ALKOTÓJÁNÁL. *Jelenkor*, 1995. 1. sz.) Talán rávilágít ennek a plasztikus, de ennyiből nehezen konkretizálható metaforának a jelentésére egy másik tanulmány részlete: (Bakánál a leírás) „...szinte érzékelhető váltás nélküli – egy sajátos létezéselés metaforájává válik. [...] Költői ereje... éppen azáltal jön létre, hogy leírásként is, metaforaként is helylén van, s e kettő szétválaszthatatlanul egy. Legjobb verseiben így az egyéni-személyes és a metaforikus egybeesése lesz a versszervező elem, amely gazdagon áradó képek során keresztül állítódik elénk.” (Lengyel András: „AZ APOKALIPSZIS REALIZMUS”. *Életünk*, 1994. 12. sz.) Az érzékelés világa (a „valóság”) és a nyelv világa szinte már Pokol és Menny dichotómiájaként mutatkozik Bakánál. De erre majd akkor térek vissza, ha áttekintettük a szerepverseknek és a narratíva szituáltságának a problémáját.

Itt, a nyelvhasználat taglalásakor érdemes szólni Baka verseléséről is. A magyar költők a XX. században döntő részben jambikus lejtésű sortípusokat alkalmaztak, és ebből következően olvasóik is ezeket a sorfajtaikat kedvelik. Persze ennek a ritmikának a fellazítása már a század elején megkezdődött, és ma már meglehetősen kevert ritmikájú szövegeket is jambikusnak tekintünk, ha a sort záró egy-két versláb többé-kevésbé jambikus, és előtte nincs valami feltűnően ennek ellentmondó egység. Éppen Baka pályakezdése idején történtek azonban kísérletek ennek a monotonának a felszámolására, elsősorban az időmértékes verselés, a deákos strófaszerkezetek megújítása és napi költői használatra való alkalmassá tétele útján. Elsősorban Tandori CELSIUS kötetének alkaiszi strófáira gondolok, és hogy mire még, arról egyszer már részletesen értekeztem. (FOR-DULAT A MAGYAR IDŐMÉRTÉKES VERSELÉSBEN. *A Tokaji Íródtár Évkönyve 1993 és C. E. T.*, 1993. szept./okt.) Baka, amikor oroszos poétikai eljárások szerint kezdett építkezni, már pályakezdése idején egy másfajta ritmikában gondolkodott. A KÖNYÖRGÉS LÁNYOM ÉLETÉÉRT trocheusai vagy a korábban ...-NAK, később AJÁNLÁS című szövegben a rövid szótagok halmozása („A mező Veronika-kendő: / töröld belé az arcodat! / Ne

hitegesd magad, hogy e / földön más nyomod is marad”), ami a második sorban pontos négyes jambussal, a negyedikben glükóni sorral teremt feszültséget, a korabeli magyar versideáltól eltérő ritmikát mutat. Szigeti is felfigyelt erre: „Baka verseiben a jambusi sorok gagliardikus fellazítása, az időmértékes verselést és a magyar nemzeti versidomot egyaránt magába olvasztó szimultán technika, más esetekben pedig a magyar kevert ritmus alkalmazása... önmagában is jelentést hordoz: a bizonyosság igényét, azt, amit például József Attila is megfogalmazott SZÜRKÜLET című versében: „Még jó, hogy vannak jambusok és van mi-be beléfogóznom.»” (Szigeti Lajos Sándor: „TÜZBE VETETT EVANGÉLIUM”, BAKA ISTVÁN INDULÁSÁRÓL ÉS ISTENKERESÉSÉRŐL. *Jelenkor*, 1982. 9. sz.) De mások is, egyáltalán mindenki, aki szót vesztet rá, kiemelt fontosságot tulajdonít ennek a sajátos ritmikái játéknak: „Az akusztikai réteg nem díszítőelem, a ritmika dominanciája a műveket belülről meghatározó alkati vonás. Ez a muzikalitás igen nagy mértékben befolyásolja a versek retorikáját, frazeológiáját.” (Olasz Sándor: *EZ NEM A TE VILÁGOD MÁR YORICK. Hitel*, 1992. 4. sz., december.) Ugyanakkor figyelemre méltó körülmény, hogy amikor – a SZTYEPAN PEHOTNIJ JEGYZETFÜZETÉ-TŐL kezdve – programként jelenik meg az oroszos poétika és szerepjáték, ez a ritmikái változatosság/egyenletlenség kisimul, Baka verselése beilleszkedik a jambikus lírai köznyelvbe. Persze versegészeinek „zenei” szerkesztésében ilyen változások nincsenek. Maga mondja egy interjúban: „Első könyvem négy-öt strófás verseinek felépítésére biztosan hatott a szonátaforma, terjedelmesebb verszetekkel pedig kicsit az újonnan megismert Mahler hatását kísérletezem. [...] [E]bben az egyszerre ironikus és emelkedett zenében Közép-Európa kisvárosait »látom«...” („KÖZÖSSÉGRE VÁGAKOZOM”. Görömbei András. *Forrás*, 1978. 4. sz.) Másutt pedig: „...az oroszoknál fedeztem fel, hogy a költészet: zene! A saját – szándékoltan darabos – költészetemet is átalakította ez a felfedezés.” (NYELV ÁLTAL A VILÁG. Balog Józseffel. *Magyar Napló*, 1994. március 18.) Ez az átalakulás már az első kötet anyagának nagy részében megjelenik. És éppen az az érdekes, hogy a korai versek „szonátaformáját” váltja fel a közeplő pályaszakasz hosszabb darabjaiban az említett mahleri (wagneri?) „végtelen dallam”.

De visszatérve még az iméntiekhez, szintén a nemzedéki monográfiában, Tarján Tamás idézett szövegében olvasható az a gondolat is,

mely szerint „...a költő egy szűk, de pontosan kidolgozott, szuggesztív gondolatnak rendelte alá valamennyi versét...”, és ez nagyjából (mert érdekes módon nem fogalmazza meg, hogy mi ez az egyetlen gondolat) a tájban, a látványban megjelenített sorsábrázolás koncepciója lehet, illetve az egész kötetben (és azon túl) végigvezetett „oroszos” erdőallegória. „...a történelem és a mindennapok is beleégnék a tájba...”, teszi hozzá, és ezt erősíti meg évekkel később, már a második kötetről szólva Szigeti Lajos Sándor is: „A vékonyka első könyv versvilága... engem Paszternak, Mandelstam és Szoszнора korai verseire emlékeztetett, s nemcsak tárgyban-tematikájában, de a versek sajátos kompozíciójával is. [...] A táj, a természet nem háttér... hanem a lírai történet tere... [I]lyen típusú verseit poémnal zárja...” (Szigeti Lajos Sándor: „TÜZBE VETETT EVANGÉLIUM”, BAKA ISTVÁN INDULÁSÁRÓL ÉS ISTENKERESÉSÉRŐL. *Jelenkor*, 1982. 9. sz.) Ez a csattanó gyakran a verset keretbe foglaló visszatérés az első versszakhoz, illetve annak variánsához, ami a fentebb említett „szonátaforma” sajátja.

Ennek a monomániának megint csak meglehetősen eltérő értelmezéseivel találkozhatunk. Van köztük szellemesen paradox: „...taglalja... a maga benső gyötrelmeit, mely utóbbiakról sosem tudtam eldönteni: ha ennyire kínlódik miattuk, miért ragaszkodik mégis oly makacsul hozzájuk...” (Szepeai Attila: *A CELLA. Tiszatáj*, 1996. 9. sz.), a politikai rejtjelzés felől közelítő: „A MAGDOLNA-ZÁPOR... bőségben mutatta a már szinte tökélyre fejlesztett költői képet, a képes beszéd mint maszk minden politikai tabut áttörő elevenségét” (BOLGÁROK) (Szokolczay Lajos: *YORICK MASZKJÁBAN*. In: Szokolczay Lajos: *KÖRFURDALÓ*. Bp., 1999) és olyan megoldás is, mely az egyetlen a teljessel látja azonosnak: „...gazdag motívumrendszerével, már-már képmitológiájával erős koherenciáját világot teremtett. [...] [A]lapélménye a világtól való idegenség...” (Füzi László: *TÜZBE VETETT EVANGÉLIUM*. In: Füzi László: *AZ IRODALOM HELYZETTUDATA*. Pécs, 1993.) A lényeg azonban az, hogy a látvány, a mögötte sejthető transzcendens entitás, a szemlélet okozta szenvedés és a tájvilágba vetettség kiszolgáltatottsága egyetlen, összezáródó kört alkot.

Ez a komplexitás az, ami kezdettől fogva kiemeli Baka költészetét az „oroszos poétikák” többi művelőjének munkái közül; az élmény személyessége miatt nem sorolhatjuk a nagy képeket festők közé sem; és ennek az értelme-

zésbeli többértelműségnek a folytonos vibrálása teszi képhasználatát összehasonlíthatatlannal dinamikusabbá a Nagy Lászlót követők gyakorlatánál. Ezt egyébként egy interjúban (jóval később) maga is kifejti: „*En a versben mindig a valóság egészéről akarok szólni. A valóságot mindig abba a versbe próbálom sűríteni, amit éppen írok. Ezért választok tárggyul mindig egy látványt, s e látvány minden elemének megkeresem a megfelelőjét a verset sugalló életérzés vagy élettény elemeivel. [...] Én nem egymás mellé rakom a képeket, nem egy gondolatsort illusztrálok velük, hanem a versnek nemcsak képi, hanem gondolati központját is jelentő alapmetafora minden lehetőségét igyekszem kibontani. [...] a Nagy László-iskola módszere egészen más. [...] nem érzek magamban erős népköltészeti hatást...*” („AKKOR VAGYOK A LEGSZEMÉLYESEBB, AMIKOR ÁLARCOT VESZEK FÖL”. Vecsernyés Imre interjúja. *Tiszatáj*, 1995. 10. sz.) Persze nem a népköltészeti indíttatás a lényeg Nagy László követőinél sem, hanem a merevség, a statikuság és a mind üresebbé váló nagyszabás. Bakáról (igaz, a prózájáról, de költészetére is érvényesen) Grezsa Ferenc állapítja meg: „*A mű teherbíró képességét nem l'art pour l'art kedvetelésből növeli, hanem hogy hordozója lehessen egy bonyolultabb kritikai szemléletnek s az igazságkeresés szenvedélyének.*” (Grezsa Ferenc: TERMÉKENYÍTŐ MŰFAJVÁLTÁS. In: Grezsa Ferenc: VONZÁSOK ÉS VALOMÁSOK. Szeged, 1999.) Ez a „teherbíró képesség” konkrétan talán arra vonatkozik, hogy egyre szélesebbre nyílik a metaforák értelmezési tartománya, anélkül, hogy az értelmük elhomályosodna. „*A gyűjteményt összetéveszthetetlen élménykör; gazdag metaforakincs szervezi teherbíró egységé*” – olvashatjuk másutt kissé általánosabban. (Tárján Tamás: BAKA ISTVÁN. In: FIATAL MAGYAR KÖLTŐK 1969–78. Kortársaink, 1980.)

Mit is jelent ez?

Baka, amikor képet alkot, mindig ragaszkodik ahhoz, hogy a látvány minden eleme pontosan megragadható, ha úgy tetszik, megrajzolt legyen. Egy interjúban állást is foglal ebben a kérdésben: „*Az olyan verset szeretem, ami nemcsak szól valamiről, hanem önmagában véve is valami, József Attila-i kifejezéssel: szemléleti világ-egész. [...] A kép számomra nem díszítőelem és nem illusztrált gondolat, hanem a versbeli valóság alap-eleme, ezért tartom szükségesnek, hogy... legyen egy motívumköre a metaforák »hasonlítóinak« és egy másik a »hasonlítottoknak«, ezáltal próbálom megteremtteni a látvány és a mögöttes tartalom egységét.*

[...] kerülöm az olyan metaforákat, amelyeknek egyik eleme elvont fogalom, mert ezeket kevésbé lehet »láttni«. [R]ám szinte csak az »érzéletes« versek hatnak. Ezért szeretem annyira Jeszenyint, Lorcát és mindenekelőtt József Attilát.” („KÖZÖSSÉGRE VÁGYAKOZOM”. Görömbei András interjúja. *Forrás*, 1978. 4. sz.) A nyilatkozatból kitűnik, hogy Baka rendkívüli tudatossággal alakítja képeit. De mit is kell érteni ezen? Mondok egy példát. A MAGDOLNA-ZÁPOR talán legszebb ciklusában, a LEGENDA, HÁT LEHULLASZ címűben található az ERDŐ, ERDŐ című költemény. Így hangzik:

„Erdő, te zöld reménytelenség,
vadak félelmével teli!
Fél lábbon álló tölgyeid
rokkantak emlékművei.

Az éj, e csillaggal kivert
vaskesztyű Isten kezén,
áganként tördel. Kínjaid
rözséjét gyűjtögetem én.

Ösvényeid korbácsütések
mindig kiújuló nyoma.
Mért hittem: zászlóforma szélnek
lehetnél tartóoszlopa?

Erdő, te zöld reménytelenség,
te szorongással teli!
Téged is, engem is szoborrá
dermesztnek Isten kezei.”

Az első szókép, a „zöld reménytelenség” volta- képpen lehetne „a Rimbaud javasolta recept szerint való színesztézia” (Lator László: BAKA ISTVÁN ÉGTÁJAI. *Holmi*, 1991. 10.), ha nem fordulna át azonnal egyfajta freudi szellemiségbe: az erdő itt egyrészt az a bizonyos, József Attilától ismert „nagy, álmos dzsungel”, mely az édeni, ősi természetesség megjelenítésére hivatott, másrészt viszont az ugyanilyen ősi rettegés, a létért való küzdelem örökségeként a ma már tárgyát veszített szorongás képe és jelképe. A zöld erdő, vadakkal teli konkrétuma az élet reménytelenségét és a vadak félelmét is magában foglalja. Ezután lépésről lépésre tágitja az antropomorfizált jelenségekből szerkesztett képek közé feszített íveket. Ezen egyrészt azt értem, hogy egyre nagyobb a szellemi távolság hasonlító és hasonlított között – az éj vaskesztyű, az ösvények korbácsütések –, és ez egyre intenzívebb

érzelmi töltést hordoz (jó esetben; mert ha túl távoli az asszociáció, vagy nem pontos a méretarány, könnyen saját paródiájához vezet a dolog), másrészt konkrétan, szerkezetileg is ívek formálódnak. Középen a rőzse és az ösvény egészen közeli. A „*kiűjülő nyom*” megfelelője fentebb az ágakat tördelő vaskesztyűs kéz, a zászló már a harmadik sor rokkantjaihoz ível katonai képzettársításaival, a beszélő szorongása pedig a vadak félelmére köt. Az első és az utolsó strófa kezdősora megegyezik, így a befejező sorok már kifelé mutatnak a versből, mintegy csattanóvá formálva a két zárósort; csakhogy a nyitórim ismétlődése a záróstrófában mégiscsak visszautal a kezdetre, vagyis körré zárja a verset. Az asszociációk távolsága a zászlós képből a legnagyobb. Gondoljuk meg: a szél, ami még csak nem is a levegő, hanem annak a mozgása, itt zászló *formájú*, annak ellenére, hogy a zászló alakja sem meghatározható, hiszen ez az alak a lobogás során mutatkozik, pillanatról pillanatra változva. A szél úgy formálja a zászlót, hogy közös tulajdonsága azzal a mozgással. Kétszeresen összetett rész-egész metonímia ez, alig elfogadható közelségben a képzavarhoz. Ráadásul a zászló tartóoszlopa az *erdő*. Nem rúd, nem ág, nem is fatörzs, hanem az erdő egésze. Az ilyen inverz metonímia szintén a nehezen átélhető, meglehetősen taszító vagy legalábbis az olvasóból ambivalens érzéseket kiváltó alakzatok közé tartozik. Ami mégis hitelessé teszi a képeket, az éppen rendkívüli koncentrátságuk és a látható elemek plaszticitása. Itt kell visszautalnom Zalánra, aki azt írta: „*Él az állandó motívumok lehetőségével.*” (Zalán Tibor: i. m.) Vagyis amikor a kötetkompozíciókban (mert azok, Baka versei ciklusokba rendezve hatnak igazán) találkozunk egy motívummal, szinte biztosan *nem először* találkozunk vele. Annál is inkább így van ez, mert Baka nagyon kevés alapképpel és nagyon szűk tematikus spektrumot befogva szerkeszt. „[A]lapvető jellemzője a témaínség. Nem véletlen a heideggeri szóínségre való rájátszás, mivel azt gondolom, hogy Baka ínsege, kiszolgáltatottsága valamennyiben hasonlít Heidegger szituációjára. Baka közvetlenül nem tud beszélni önmagáról, mert benne áll abban, amiről csak máshonnan állva lehetne beszélni.” (Kun Árpád: *EGY PÉLDÁZAT. Holmi*, 1994. 9.) Igen, a képzettársítás helyes, de magyarul kissé félrevezető. Itt is, ott is egyfajta makacs *fukarságot* látok in-

kább, tehát hogy sikerült valami keveset megragadni abból, ami egyébként szinte megragadhatatlan, és azt aztán nem ereszti sem Baka, sem Heidegger. Mindketten igen intenzív nyelvet teremtettek ehhez a processzushoz, ugyanakkor (ahogy Bata Imre mondta) „...*a kép kultusza a nyelv pusztaságának állítása. Amit el akar(nak) mondani, az innen és túl van a nyelven*”. (I. m.) Igen, a nyelv alkalmas arra, hogy látványemlékeket idézzon fel a hallgatóban és a beszélőben egyaránt. (Ha nem is ugyanazt. Sőt néha homlokegyenest ellenkező emlékképek jelennek meg ilyenkor.) Ezért van az, hogy a nyelvre koncentrált analízis Baka költészetét egyenetlennek, az esztétikai szempontokat követő elemzés önismétlőnek fogja találni.

Az *ikonológiai, ikonográfiai* közelítések azok, melyek előtt Baka poézise talán a legjobban megnyílik, bármennyire inadekvátnak látszanak is az ilyen kísérletek a szövegköltészet értelmezése során. De meggyőződésem, hogy például nemzeti, történelmi témájú munkáihoz akkor jutunk a legközelebb, ha (a képértés Panofsky-féle rendszeréből vett értelemben)¹³ *konvencionális képtárgyaknak* tekintjük őket, és mint ilyet próbáljuk szembesíteni a jelentésadó próbálkozásokkal. A recepcióban a leginkább szélsőséges nézetekkel ezeknek a verseknek az elemzésében találkozunk. Azokra a költeményekre gondolok, melyeket a gyűjteményes kötetekben FEGYVERLETÉTEL és A JANTARA HÍDJÁN cikluscím alatt találunk, még a költő szándékának megfelelően bontva meg az első megjelenések rendjét. (Tudni való, hogy bár ezeknek csaknem a fele a TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM című, tehát a második kötetben jelent meg, Baka még az első kötet megjelenése előtt írta őket. Valójában talán hat vers található a második kötetben, ami 1976–77-ből való.)

A kritikusok ellentmondóan vélekednek azzal kapcsolatban, hogy miféle hagyományrendbe kellene illeszteniük Baka költészetének ezt a vonulatát, elsősorban a második kötetben olvasható ilyen természetű darabokat. „[K]övetkezős képi gondolkodása nagy témák szol-

¹³ A költői kép értelmezésének lehetséges ikonográfiai eljárásairól szóló részletesebb tanulmányom a *Parnasszus* 2004. téli számában (mikor ezt írom, még) vár megjelenésre.

gálatában áll: haza, magyarság, emberiség.” (Füzi László: TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM. In: Füzi László: AZ IRODALOM HELYZETUDATA. Pécs, 1993.), „[A] megváltás-megváltódás-megtisztulás fogalomkörében helyezkedtek el a költemények, hangsúlyos volt a krisztusi szerep imitációja – s ez utóbbi nem függetlenedett egyfajta forradalom-nosztalgától sem, gondoljunk a Che című versre, amely ráadásul a Dózsát és a kuruc időket felidéző darabok társaságába került.” (Szilágyi Márton: BAKA ISTVÁN JELENÉSEI, (FARKASOK ÓRÁJA). Holmi, 1993. 8.) „[A] nemzeti témakört bogozza tovább... ami... gyengébb költők kezén oly sebesen inflálódik napjainkban.” (Lengyel Balázs: MÁSODIK STÁCIÓK. Élet és Irodalom, 1981. 33. sz.) „Azért a megemelt hang, mert az alkalom – veszőben a haza – úgy kívánja, hogy az el-síratás ünnep is legyen.¹⁴ (BOLGÁROK.) [...] Költői alapállása némiképp Illyés Gyuláéra és Nagy Lászlóéra emlékeztet... a fiatalabb költőnemzedékekből leginkább Utassy József emelhető társául.” (Szokolczay Lajos: TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM. In: Szokolczay Lajos: A CSAVARGÓ ESZTÉTIKÁJA. Bp., 1996.) Vannak, akik az 1990-es évekig kitartanak az így épülő olvasat érvényességének hirdetése mellett: „Egy kiérlelt, sallangtalanul tisztá magyarságtudat, korszerűen értelmezett hazafisággfogalom kialakításán munkálkodik költészetében.” (Kerék Imre: DÖBLING. Dunatáj, 1986. 1. sz.) „[A]z ő lírájában kap tán legerősebb hangot a nemzet helyes önismeretre ösztönzésének szándéka.” (A cikkből kiderül, hogy a kritikus Illyés és Nagy László poetikáinak szintézisét érti ezen.) (Kerék Imre: ÉGTÁJAK CÉLKERESZTJÉN. Dunatáj, 1990. 4. sz.) Sőt ilyen nézet is akad: „Baka álcázó-belelő képessége a szerepversekben jelentkező előszőr: [...] 1970–73 között... az adott politikai helyzet függvényében – mások szájába adta szavait.” (Árpás Károly: BAKA ISTVÁN TESTAMENTUMA. Dunatáj, 1995. 1. sz.)

Vannak aztán néhányan, akik másképp közelítenek ehhez a kérdéskörhöz. „A második kötet talán legfontosabb darabja valóban éppen a címadó vers, amely nemcsak az Ady-legenda újrajrása okán érdekes, hanem azért is, mert az egyik első azon

művek közül, amelyekben maszkot ölt Baka István... [A] pusztulás látomásait, a nemzetvívót úgy fogalmazza meg, mintha ezt Ady Endre tenné, s ő csak felidézne Ady »gondolatmenetét«...”¹⁵ (Szigeti Lajos Sándor: „TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM”, BAKA ISTVÁN INDULÁSÁRÓL ÉS ISTENKERESÉSÉRŐL. Jelenkor, 1982. 9. sz.) „[A]z emberi lényeg ontológiai feltárása kiegészül történelmi tárgyú verseiben... a magyar sors-vizonyokban rejlő »gazdag szenvedés« jellemzésével.” (N. Horváth Béla: DÖBLING. Jelenkor, 1986. 4.)

Pór Judit kétféle hagyományt szembesít, és úgy találja, hogy szükségtelen az ellentmondást feloldania, mert ez az ellentmondás értékes eleme Baka költészetének. A LISZT FERENC ÉJSZAKÁJA A HAL-TÉRI HÁZBAN című vers elemzése kapcsán mondja: a „Köröttek alszik Magyarországnak” gondolat „versbeli »horizontja« gusztustalan, ostoba, szervilis, önhiit, csak halott csalképeiben élő (Adyból, Vajdából ismert) dörgedelmes rosszkedv. És mégis: maga a mondat visszhangos, réteges, bolyhos, nagy, sőt beláthatatlan terű. És megrendítő. Szánalomra és szeretetre indít. A »Magyarországnak itt irracionális helyzeti energiája van.” (Pór Judit: SZÁRNYALÓ KÉTSÉGBEESÉS. Holmi, 1993. 5.)

Meggyőződésem szerint Baka számára már az 1970-es évektől kezdve evidencia volt, hogy versei nem közvetlenül a saját beszédéből, hanem egy általa konstruált narrátor nyelvi anyagából építkeznek. Ugyanakkor az ő gondolkodásában ez a fajta „nyelvközpontúság” sokkal inkább jelentett többletkötöttségeket, mint valamiféle gondtalan játék lehetőségét vagy az értékek relativitásának tételezését. Az emberi lényeg ontológiai feltárása, amiről N. Horváth Béla beszél, Bakánál ennek a szituált narratívának a része.

A játék fogalma elsősorban a Gadamertől is-

¹⁵ Másként fogalmazva: „[A]z intertextuális mechanizmusok és a korábbiakhoz képest erősen hangsúlyozott, reflektált fikcionalitás áttételeivel számos lírai alakmást be-szélteve verseiben, volt képes a saját sorsáról a legőszintebben szólni.” (Ágoston Zoltán: „BE GYALÁZATOS-ÉDES A LÉT!” Nappali ház, 1996. 4. sz.) Ezt egyébként ő maga is megfogalmazta: „[...] [T]örténelmi alakokról szóló verset – csak egyes szám első személyben írok. Mert nem őt, hanem rajta keresztül magamat próbálom megfogalmazni. Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl.” („AKKOR VAGYOK A LEGSZEMÉLYESEBB, AMIKOR ÁLAR-COT VESZEK FÖL”. Vecsernyés Imre interjúja. Tiszatáj, 1995. 10. sz.)

¹⁴ A kritikus Nagy László vallomására utal: „Ha reménytelen a Lehetetlen [sic!], elbukásunk is ünnepély.” Bakával kapcsolatban Szigeti Lajos Sándor idézi – „TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM”, Jelenkor, 1982. 9. sz. – az IRGALMATLANOK NE LEGYÜNK... kezdetű prózai töredékből. In: ADOK NEKTEK ARANYVESSZŐT. Bp., 1979. 5.

merős értelemben használható Baka költészetével kapcsolatban. Gadamer az IGASZÁG ÉS MÓDSZER-nek A JÁTÉK MINT AZ ONTOLÓGIAI EXPLIKÁCIÓ VEZÉRFONALA című fejezetében egyrészt Huizingát idézi, aki a HOMO LUDENS-ben „a játékvilágot zárt világhént, átmenetek és közvetítések nélkül állítja szembe a célok világával”, másrészt Friedrich Schlegelre utal (BESZÉLGETÉS A KÖLTÉSZETRŐL): „A művészet minden szent játéka csak távoli változata a világ végtelen játéknak, a magát szüntelenül formáló műalkotásnak.” Ezek alapján „...nem úgy áll a dolog, hogy... átvitt értelemben még a vízről vagy a fényről is azt mondhatjuk, hogy ő is játszik” – vonja le a következtetést Gadamer. „Ellenzököl: az emberről mondhatjuk, hogy ő is játszik. Az ő játéka is természeti folyamat.” Nem szeretnék végigmenni azon a gondolatmeneten, hogy a (nem színjáték!) szerepjáték ezekből következően miként minősíthető lételméleti kontextusban. Beérem Gadamer két következtetésének az ideillesztésével. „...a játék olyan értelemben átváltozás, hogy senki számára nem marad fenn annak az azonossága, aki játszik. [...] A játékosok (vagy a költő) már nincsenek, hanem csak az van, amit játszanak.” Vagyis Barthes és a posztstrukturalisták elmélete a szerző haláláról itt azzal egészül ki, hogy a szerző voltaképpen már akkor megszűnik, amikor az írás elkezdődik. Attól kezdve nem a személy, hanem a játék van jelen. „[A] játéknak elsőbbsége van a játékos tudatával szemben”, mondja Gadamer (kiem. az eredetiben). „A játék megmutatásában láthatóvá válik az, ami van” [kiem. tőlem, B. B.], miközben „A költő szabad leleménye egy közös igazság megmutatása, mely a költőt is köti”. A marxista irodalomelméletek, a pozitivisták teóriák folytatóiként nem csak a szerző személyét, de még családját, származását, osztályviszonyait is kulcsfontosságú mozzanatnak hitték a mű megítélésében. Az 1960-as évek alkotói, eminensen azok, akiknek a költészetét „a nagyotmondás retorikája” kifejezéssel jellemeztem, ennek a determinációelvnek a fogságában gondolkodtak művükről és önmagukról. A lírai beszédfordulat költői (Tandori, Petri, Oravecz, Várady Szabolcs és mások), mint említettem, úgy kezdtek játéktérként gondolkodni az irodalmi alkotásról, hogy egyúttal elfordultak a képekből építkező poétikáktól, és meghatározóan fogalmi, gondolati költészetet műveltek. Baka költészete innen nézve is azzal a problémával szembesít minket, hogy he-

lyénvaló-e Bata Imre (fentebb többször idézett, egyébként ezzel a költészettel kapcsolatban talán a legfontosabb) problémája: „...a kép kultusza a nyelv pusztaságának állítása. Amit el akar(nak) mondani, az innen és túl van a nyelven.” (I. m.) Azt gondolom, hogy Baka egész költészete határozott választ ad erre a kérdésre. És nem is csak úgy, ahogyan Szigeti látja: „Baka a költészet lényegiségének a képet tekinti... Jeszenyinhoz való ragaszkodása is ezzel magyarázható a korai versekben: nem témái kötik hozzá. Baka az imazsimista orosz költőre mutat vissza, arra, aki az avantgárd idején egy olyan stílusirányzat képviselője volt, amely a képet tekintette a líra meghatározó elemének. [...] [A]z ilyen típusú költészetnek megvannak a maga veszélyei... [M]ár az orosz formalisták felhívták a figyelmet: a képes beszéd automatizmussá válhat. Baka Istvánnak... ebben van az eredetisége: a költői kép lényegi szerepéhez való ragaszkodás nála egy sajátos költői hagyomány újraéledése, átfarmálása.” (Szigeti Lajos Sándor: „TÜZBE VETETT EVANGÉLIUM”, BAKA ISTVÁN INDULÁSÁRÓL ÉS ISTENKERESÉSÉRŐL. *Jelenkor*, 1982. 9. sz.) Baka számára minden vers megírásakor lehetséges alternatíva a nem írás, az elhallgatás. Ezért ír ilyen keveset és ilyen nehezen, egészen addig, amíg fel nem fedezi, hogy a szerepjátékban ez a gyötrelmes többletthez áthelyezhető magára a narratívára.

A szövegbe helyezett beszélő elválaszthatatlan attól az érzékelés- és látásmódtól, mely a reálisan létező emberi lénynek is sajátja. Nemcsak anyanyelve, beszéde, szóképzete, mondat szerkesztése, valamint tágan értett világlátása, hanem konkrét, képi látásmódja is alkotóeleme ennek a médiumnak. Vagyis: a költői kép konstitúciója, ikonológiai rendszerével és ikonográfiai katalógusával együtt, egy szélesebben értett nyelv jelenségvilágába tartozik. Ez a gondolat azonban már nem volt magától értetődő Baka István számára sem. Egész pályaképe leírható azzal a folyamatsorral, hogy maga a formálódó beszédrend a belső tudatosság jegyeit viseli, miközben a költő tévelyeg, keresgél, folytonos önvizsgálat során mérlegeli beszédmódja hitelességét, a recepció pedig „ráismer”, megtalálja (többnyire szarva közt a tőgyét) a „helyes” értelmezést.

Visszatérve a „nemzeti” témájú versekhez, érdekes kísérletet ajánlok. Figyeljük meg a következő „Baka-verset” (az idézőjelet mindjárt megmagyarázom):

KOZÁK DAL

*Csend támadt – a feldúlt vidékről
a zivatar már elvonul,
s ágak inyeről vicсорit ránk
esőcsepp-fogsorral az Úr.*

*Végigezüstlik a tócsán
a vetlegés, szellő ha rebben.
Hőköl a ló... Továbbbereszt vagy
szétszaggat bennünket az Isten?*

*A rongyos, megfakult mezőket
rólunk, Uram, letépheted –
Oroszország határait
ránk rajzolták a sebhelyek.*

*Annak oltalmazzuk, ki tőlünk
elhódította – legalább
kardunk élén csillogjon ez az
esőcsepp-gyöngyosor világ!*

Hibátlan orosz tematika, ha nem is a PEHOTNIJ-SOROZAT poétikájába való. A versvilág tere, egzaltáltsága, motívumrendszere tökéletesen odailleszti Solohov regényének vagy Babel novelláinak világába. Valójában az idézet nem pontos: két szót megváltoztattam benne. Az egyik a cím: eredetileg nem *kozák*, hanem *végvári* dal. (Még korábban, a TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM-kötetben BALASSI-ÉNEK.) A másik: *Oroszország* helyett *Magyarország* szerepelt az eredetiben. Tehát tartalmilag szinte nincs különbség. Csak a kód vagy ha úgy tetszik, a képaláírás változott. Mi következik ebből, ha ikonográfiailag próbáljuk elgondolni a kérdést? A könyvnyomtatás első századaiban több könyv is megjelent, mely Európa országain, nagyvárosain kalauzolta végig az olvasókat. A könyveket illusztráló fametszetek azonban szinte teljesen egyformák voltak, a fametsző meg sem próbálta egyéníteni az egyes városokat. Nem azért, mert be akarta csapni vásárlóit, hanem azért, mert irrelevánsnak találta azt a kérdést, hogy melyik városban hol található a katedrális, hol a vár és hol a városkapu. Mindössze annyit kívánt közölni, hogy a kötetben felsorolt városokban megtalálhatók ezek a kellékek, vagyis hogy ezek csakugyan európai értelemben vett városok. Nézetem szerint Bakka sem céloz másra, mint hogy a düh, a szenvedés és a szenvedély, az eb ura fakó! és a fel-

dúlt vidék térségünkben mindenütt egyforma, de az őstípus mégiscsak Oroszország, az orosz költészet képi világa. A versben tematizált ambivalenciára utal jóval később (de költészete egészére utalva) az egyik kritikus: „*A feloldhatatlan feszültség ott van az egészben, a részekben. Egyfelől a ruszrik haza, ami kijár a zsarnokságnak, a megszállóknak, másfelől az a tény, hogy második otthonunkat a világírodalomban mégiscsak orosz földön kereshetjük.*” (Gróh Gáspár: SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA. *Hitel*, 1994. 12. sz.) És erre utal (szintén a SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA kapcsán) költőtársa is: „*Sztyepan Pehotnij... akkor jelent meg a magyar költészetben, amikor az orosz csapatok kivonultak Magyarországról, és nagyon úgy nézett ki, hogy egy időre viszkamagukkal Gogolt, Dosztojevszkijt, Blokot, Mandelstamot, Cvetajevát és a még magyarul ismeretlen Szása Csornijt is, jóllehet egyikük se tankon jött be hozzánk.*” (Kántor Péter: LEVÉL – KRITIKA HELYETT. *Holmi*, 1994. 9.) Érdekes, hogy a két homlokegyenest ellenkező mentalitású értekező egybehangzóan politikai gesztusnak látja Bakka vállalkozását, és éppen akkor, amikor a közfelfogás szerint a politizáló poétikák elvesztették a létjogosultságukat. Úgy tűnik: a megszállás ténye a megszabadulás után, visszatekintve is a megszálló költészetének (jel)képiségével írható le a legpontosabban.

De itt megint meg kell állnunk egy pillanatra. Ismét Gadamer egyik gondolatát cibálom ide, talán nem a hajánál fogva. Az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben, az ESZTÉTIKAI ÉS HERMENEUTIKAI KÖVETKEZTETÉSEK című fejezetnek abban a részében, mely a képpel, azon belül is az OKKAZIONÁLIS ÉS A DEKORATÍV ONTOLÓGIAI ALAPJAI-val foglalkozik, azt mondja: „*[A] szimbólum nemcsak utal, hanem be is mutat, mert képvisel.*” A képből való megmutatás és a szimbólum megmutatófunkciója között hasonlóságot teremtettem, hogy mind a kettőben maga a megmutatott van jelen – „*mindazonáltal a kép, mint olyan, nem szimbólum. [...] [A] szimbólumok... maguktól semmit sem mondanak a szimbolizáltról. A szimbólumokat ismerni kell, mint ahogy a jelet is ismerni kell, ha követni akarjuk útmutatásait. [...] [A] szimbólumok nem gyarapítják a reprezentált létet. [...] Jelenlétük nem jelent többletet. [Kiem. az eredetiben.] Csupán helyettesítenek.*” Vagyis a szimbólumokat ismerni kell, hogy betöltsék a képviselés funkcióját. A kép értéke ezzel szemben nem dekódolás, hanem konstitúció, jelentésalkotás.

Persze vitatható, hogy Baka képei szimbólumok-e.¹⁶ Ha arra gondolok, hogy az orosz irodalmi hagyomány ismeretében sajátos jelentéseik tárulnak fel, akkor azt kell mondanom, hogy mindenképpen van szimbólum-jellegű szegmensük, bár egészükben nem sorolhatók ebbe a kategóriába. Van azonban olyan elemük is, melynek a jelentése nem fejthető meg egyezményes kódok alapján. Vagyis markánsan elkülönül olvasatokhoz jutunk attól függően, hogy a költeményekben foglalt képeknek kreatív módon jelentést tulajdonítunk, vagy hogy szimbólumoknak tekintjük őket, és megkíséreljük megfejteni a jelentést, melynek közvetítésére (és ugyanennyire *elrejtésére*) hivattottak. Ez a dichotómia pedig jelen is van a recepcióban a pálya első szakaszának elemzésekor; azután a próteuszi természetű szövegekre nézve az ellentmondás feloldódik, hogy az utolsó kötet kapcsán bukkanjon fel ismét.

Így értelmezhető tehát az a jelenség, amit Bakáról értekezve sokan értenek, de nagyon ellentmondóan magyaráznak: hogy az életműben törések, váltások, beszédfordulatok mutatkoznak. A legmarkánsabb megfogalmazás szerint „*Első kötete, a MAGDOLNA-ZÁPOR... újabb versei felől újraolvasva, meglepően alatta marad költői színvonalának...*” (Szilágyi Márton: BAKA ISTVÁN JELENÉSEI. *Holmi*, 1993. 8.), míg Lengyel Balázs úgy látja, hogy „*a maga antiimpresszionista, antispontán természetét kúszmervo, apránként jutott el az objektívizáltság, mint nehezebben nyúló, súlyosabb egyénisége adekvát kifejezési formájáig*” (Lengyel Balázs: DÖBLING. *Kritika*, 1986. 2. sz.), és van, aki szerint a Sztjepan Pehotnij-versek „*...nem érik el a Liszt Ferenc-versekben született költemények színvonalát*”. (Szakolczay Lajos: YORICK MASZKJÁBAN. In: Szakolczay Lajos: KORFURDALÓ. Bp., 1999.)

Szerintem ez nem így van. Én úgy látom,

¹⁶ Baka maga nemcsak az irodalomelméleti szóhasználatánál, de a köznyelvinél is szélesebb értelemben használja a szimbólum, a jelkép fogalmát. Példa erre: „*A versbéli Isten még vallásos költőknél sem a vallás Istene (legalábbis nemcsak az), hanem valaminek a jelképe. [Kiem. tőlem, B. B.] Számomra azoknak az irracionális erőknél az összessége, melyek életünket és a történelmet irányítják.*” („AKKOR VAGYOK A LEGSZEMÉLYESEBB, AMIKOR ÁLARCOT VESZEK FÖL”. Vecsernyés Imre interjúja. *Tiszatáj*, 1995. 10. sz.) Ez természetesen nem ad okot arra, hogy költészetével kapcsolatban mi is érvényesnek tekintsük ezt a kiszélesített értelmezést.

hogy maga a költői beszéd mindvégig egyszemélyű Baka világában. Az első periódus zömmel az oroszos poétikából kiinduló, képi logika szerint szerkesztett költeményeket foglal magában, melyek természetesen már kezdetben sem „vallomások” művek, de a lírai beszéd megformálásában Baka egy nyelvi és látásmódbeli ideál megformálására/megkeresésére törekedett. Vagyis a költeménynek van egy ideális narrátora, de a szerepjáték, melynek során ezt a „beszédgazdát” megszemélyesíti, egyelőre még elmarad. Azokban az esetekben is, amikor a vers beszélőjét név vagy személy szerint megismerjük („Che”, „Vörösmarty”, „bolgárok”, „egy kuruc”), az ideális hang beszél, csak egy-egy mozzanat vagy attribútum tanúskodik a főszereplő személyéről. Egyfelől már a korai darabokban, ahogy Szilágyi mondja: „*[A]z abban az időben tipikus, sőt közhelyes Dózsa-versekben – ne feledjük: 1972-ben volt a Dózsa-évforduló! – az első lépést tette meg az Apokalipszis állapotának egy egész kulturális hagyományra való kivételése felé. [...] [A] hívó szónak számító történelmi utalás nem önállósult és nem lett öncélú, hanem kizárólag a scenika elemeként működött, hangsúlyt maga a világállapot, azaz a végétélet, a pusztulás kapott.*” (Szilágyi Márton: BAKA ISTVÁN JELENÉSEI. *Holmi*, 1993. 8.) Másfelől, és erre igyekeztem rámutatni az imént a VÉGVÁRI DAL kozák parafrázisában, ez a beszédhang nem elidegenített és nem is egyénített. Sokan ezt tekintették alkata romantikus meghatározójának. Én ezt nem hiszem. Egyetértek Füzi Lászlóval is: „*Sztjepan Pehotnij kivételével Baka nem nagyon egyénítette verseinek »hőseit«, szinte csak a hozzájuk kötődő kulturális tradíciót elevenítette fel, s utána rögtön a saját világára formálta ezt a tradíciót*” (Füzi László: A KÖLTŐ TTITAI. *Kalligram*, 1997. 4.), ugyanakkor Szilágyival is: „*Aly, Vörösmarty, Zrínyi, Liszt és Széchenyi... a reflexió hordozóivá lesznek. A kiválasztott történelmi figura mindig a végétélet egyetlen tanúja, aki már csak önmagában rakhatja össze a szilánkokra hulló világot. Nem a lírai múltidézés könnyen másodlagos ihletté, rutinná szürkülő sablonjáról van itt szó, hanem a kortárs magyar líra egyik szokatlanul radikális kultúraszemléletéről: Baka... az egész nemzeti tradícióra kivetíti az apokaliptikus pusztulásvíziót.*” (I. m.) Sőt még a gordiuszi csomót átvágó felfogást sem utasítom el: „*Az orosz arcot formázó szerepversek a személyiség Döblingjét jelentik...*” (Kanizsai Dávid: „Éljük MINDÖRÖKKE”. *Kortárs*, 1995. 2. sz.) A vízvonalzó azonban szerintem ott van, ahol a narratív-

va szituálása helyett a szerepbeszéd játékaról beszélhetünk. Ez egyfajta szerződés a beszélő és beszédanyaga között, és ennek érvényességét Baka e megszólalás bevezetésétől haláláig függőben tartja. Nemcsak dátumot vagy címet nem lehet mondani, ahol ez a határ meghúzható, de az egyes verseken belül is vannak sorok vagy mondatok, melyekben visszaveszi a szót kreatúrájától. Kiszól a maszk mögül. Vagy ahogy Fried István mondja: „Egymással egyenértékű maszkok halmozódnak egymásra, úgy, hogy egymáson áttetszenek, az előre- és visszautalások révén a szövegek hol átfedik egymást, hol ismétlésként hatnak, hol pedig egymást erősítve/módosítva szintén az EGY és a megkettőzöttség, az azonosság és a különbözőség mélystruktúrájában való azonosságról üzennek.” (Fried István: EGY ÉS MEGKETTŐZÖTTség. In: ÁRNYAK KÖZT MULANDÓ ÁRNY. Szeged, 1999. 196.) És másutt: (A SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA), „...egyszerre álarcos nyelvi játék, ha akarom: összegzése a költői pályának, még inkább a költői létmegértésnek: küzdelem az autentikus beszédért... ugyanakkor a személyiség egyetlenségének dokumentuma is... amely az állandóban a változót, a változóban az állandót mutatja föl”. (Fried István: VAN GOGH SZALMASZÉKE. In: ÁRNYAK KÖZT MULANDÓ ÁRNY. Szeged, 1999. 81.) Nagyon jól érezhető ez a gesztus olyankor, amikor Baka maga mondja a verseit, és szerencsére módunk van ezt megfigyelni, mert a Rádió a teljes SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMÁ-t felvette vele.

Miért nem veri szét a verset a narratívának ez a (mintha egy csapágyra vagy tengelyre mondanám) játéka? Azért, mert nem alteregóját próbálja kilökdösní a szövegből, hogy maga beszélhessen helyette, hanem az önmagát mondó szövegnek kölcsönzi saját érzéki tapasztalatait. Nem elvenni akar a nyelvtől, hanem gazdagítani próbálja. Egyrészt tisztában van a költészet létének nyelvi létmódjával (erre mindjárt mondok idézeteket), másrészt maga a szerepbeszéd eleve úgy formálódott nála, hogy lényének lényegét kölcsönözte alakmásainak. Nagyon érdekes dolgokat mond erről Szigeti: „...maszktól ölt, a szó nitzschei, talán Oscar Wilde-i értelmében, amely szerint aki maszktól ölt, igazi enjét tudja adni. Úgy használja tehát Baka István a maszktól, ahogy arról Kerényi Károly szól: a maszktól elrejt, elijeszt, de mindenekelött kapcsolatot teremt a maszktól viselő ember és a megjelenített lény között, azaz a maszktól »az egyesítő átváltozás eszköze«... [A]z elrejtettnek, az elfeledettnek és a figyelmen kívül hagyottnak ez a fölzsabadítása a

maszktól viselőjének önazonosságát szolgálja.” (Kerényi Károly: EMBER ÉS MASZK. AZ ÉGEI ÜNNEP. Bp., 1995.) „[M]inden menekülési szándék ellenére sem elfedi, rejtegeti a maszktól a lírai ént, hanem éppen ellenkezőleg: kitérít, lehetővé téve a találkozást, láthatóvá téve azt a költői-embri szituációt, mely egy individuális létezés és egy tágabb, minden alakot magában foglaló próteusi lét között feszül. Ezért hívja életre és terjeszti a maszktól a teremtő módon megélt eksztázist. A maszktól valódi varázsszék...” (Kiemelések az eredetiben.) (Szigeti Lajos Sándor: „TÜZBE VETETT EVANGÉLIUM”, BAKA ISTVÁN INDULÁSÁRÓL ÉS ISTENKERESÉSÉRŐL. Forrás, 1996. 5. sz.)

Korábban is sokan leírták már, hogy Baka számára a szerep, a maszktól a megmutatkozás lehetősége. Remek tanulmányt szentelt a kérdésnek (a HÁRY JÁNOS BÚCSÚPOHARÁT elemezve) Fried István. Többek között ezt mondja: „Baka István számára a »szerepvers«, az »idegen« jelmezbe bújás... lényegében azonosulási gesztus: az irodalom, a költészet, a művelődés által feltárt, ismertté tett világokra reagál olyképpen, hogy a megszólalás különféle lehetőségeiben a maga helyzetét és tapasztalatát, világérzékeltését és világtudását mutatja föl. [...] [E]lsősorban a tematikai jellegű rájátszással különbözik például Kovács András Ferenc hasonlónak tetsző verseitől.” (Fried István: BAKA ISTVÁN HETVENKEDŐ KATONÁJA. Jelenkor, 1995. 6.)

A legfontosabb következtetést azonban Grezsa Ferenc vonja le: „A »tapasztalati« és »lehetőség« világ nála egymásba átméno szerves egység. A tragikum gyökere nem az emberekben van, hanem a viszonyokban, humánium és sors disszonanciájában.” (Grezsa Ferenc: TRAGIKUM KATARZIS NÉLKÜL. In: Grezsa Ferenc: VONZÁSOK ÉS VALLOMÁSOK. Szeged, 1999.) A nyelvben létezés és a szerepben létezés Baka számára magának a létezésnek a minőségi módja. Nyilvánvaló, hogy nem lehet igazuk, akik a SZTYEPAN PEHOTNIJ... verseit a korábbi, állítólag „nemzeti” elkötelezettségű szerepversekhez képest gyengébbeknek tartják, de azoknak sem, akik éppen azokhoz képest látják az első pályaszakasz verseit alacsonyabb színvonalúaknak (már csak azért sem, mert az első kötetből Baka egyszerűen átémelt verseket a SZTYEPAN PEHOTNIJ JEGYZETFÜZETÉ-be, és azok ott tökéletesen a helyükön vannak). Az orosz költő alakja elsősorban az olvasók számára jelentett új fejezetet a Baka-költészetben, mert a versek mellé egybefüggő homlokzatbeszélés elképzelését tette lehetővé. Sem a maszktól, sem a versek poétikája nem jelent fordulatot. Persze szellemesen fo-

galmaz a FARKASOK ÓRÁJA kapcsán Vörös István: (A SZTYEPAN PEHOTNIJ-versek) „...orosz versek magyar nyelven írva, a történelmiellen »mi lett volna, ha...« játék kellei, mi lett volna, ha Baka István oroszoknak születik. És úgy döntött, hogy oroszoknak születik. [...] A líra a fikció része lesz, a fikció a líráé.” (Vörös István: BOVARYNÉ KEZE. *Holmi*, 1993. 5. sz.) A szerepjáték nyilvánvalóvá válik ezekben a versekben, de egyben állandósága is megmutatkozik: „...a szerepverssekhez mindig is vonzódo lírikus egy kvázi-szerepversciklusban rendkívül személyes vonzódásokat fejezett ki. [...] [A] szerepek mindig is vele azonosak... [O]rosz költőként való megmutatkozásában egész életművének egyik alapélményét tette láthatóvá.” (Szilágyi Márton: BAKA ISTVÁN JELENÉSEI. *Holmi*, 1993. 8. sz.) És nemcsak Petrihez köthető ez a figura a magyar irodalom panoptikumában sem: „A költemények groteszk képeiben, abszurd helyzeteiben, ironikus és tragikus sejtésekkel, sejtetésekkel bontakozik ki egy marginalizálódó, Hajnóczy Péter figuráira emlékeztető alak, akinek hasonmás énjét olyan jól ismerjük korábbi Baka-versekből.”¹⁷ (Varga Magdolna: SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA. *Életünk*, 1994. 12. sz.)

Arra azonban érdemes odafigyelni, hogy Baka interjúiban másképp vall erről a szerepjátékról, mint ahogy az elsősorban szövegeit elemző irodalmár, irodalomtörténész. Érdemes szembeállítani a kettőt: „Mindig is alteregóra volt szükségem, mert magamat sohasem tartottam igazán fontosnak. [...] Kicsit furá és indokolatlan is volt, hogy nagy történelmi személyiségeket választottam ki alteregónak... Ezek inkább szerepjátszások. De amikor Yorick lettem, vagy Sztjepan Pehotnij, itt már önmagamot úgy adhattam, hogy nem kellett letagadnom az esendőséget, a gyengeséget és a bűneimet sem.” (NEM TETTEM LE A TOLLAT... ZALÁN TIBOR BESZÉLGETÉSE BAKA ISTVÁNNAL, 1994 NYARA.

¹⁷ Nem az alkoholizmusra keresek kulturált eufemizmusokat, mint ahogy a következő mondat sem erről szól: „[A] keresztény hagyományból egyébként ismert jelentésesen túl Baka kései verseiben a kulcsszavak gyakran diotiszoszi árnyalatokat nyerne...” (Wirth Imre: VADSZÓLÓ ÉS EMLÉKEZET. *Élet és Irodalom*, 1995. 30. sz.) Ugyanakkor úgy érzem, hogy az egyik nekrológ egyik mondata segít az értelmezésben: „Yorick, Pehotnij – a nagy kultúrák hanyatló világában vergődő szelmei panaszkodnak ezekben az alakokban.” (Ilia Mihály: BAKA ISTVÁN MEGHALT. *Holmi*, 1995. 11. sz.) Igen, az orosz nihilisták dekadenciája színezi ezt a másik századvégi hanyatlástudatot, és az Istennel szembeni ellenszenv is több már, mint dac.

Új Dunatáj, 1997. szeptember.) Ugyanakkor: „Már maga a fikcionáltság is a képszerűségnek alárendelve jelenik meg költészetében. A költői én szólómán belül megalkotott szerepek, csakúgy, mint a képek önállósodása a belső világ és ezzel összhangban a versvilág elsőbbségét tükrözik, a külvilág tapasztalatát is csak ezen belül, fikcióként teremtik újra.” (Papp Ágnes Klára: SZÉPSÉG ÉS HARMÓNIA HERMENEUTIKÁJA. *Nappali ház*, 1996. 4.) Vagyis amit a költő lelki szükségletnek érez, némi pihenőnek a teher cipelésében, azt az értő utókor olvasó koherens egységnek látja. Melyiküknek van igaza? Természetesen mindkettejüknek. Az előbb idézett szerző számára a nyelv jelentőségének ismerete evidenciaként adott. A költő is tisztában van ezzel, de nem mint olyasmival, ami magától értetődik, hanem mint szinte Isten helyét elfoglaló hatalom és nagyság megrendítő tapasztalatával. Így számol be erről: „Egy magányos cellára vágytam mindig... aminek az ablakából azért látom a világot. [...] Csak együttlélet akartam a transzcendenciával, ami független minden vallásos hittől. [...] [V]árok egy transzcendens élményre, de még sohasem éltem át. Illetve csak akkor, amikor ezt a nyelvet adta nekem. [Kiem. az eredetiben.] [...] Számomra a gonosz Isten maga a Sátán. Ő a világban munkáló transzcendencia. [...] A világ közönye. [...] Ezzel áll szemben a nyelv, amit használunk és én is használok. A nyelv törvényei, a nyelv szépsége. Amivel világot lehet teremteni.” (NYELV ÁLTAL A VILÁG. Balog József interjúja. *Magyar Napló*, 1994. március 18.) De megírta mindezt már régen versekben is: „...csak addig vagyok míg e vers / megírja azt aki e verset írja / e vers tehát nemlétemmel pöröl” (TO BE OR NOT TO BE, a DÖBLING-kötetben jelent meg, 1982-ben íródott); „jó volna lenni még talán de / mit is tegyek ha nem lehet / a szótáradba írj be s néha / lapozz föl engem és leszek” (CSAK A SZAVAK, 1994).

Sokan találgatták, különösen utolsó köte megjelentése, majd tragikus halála idején, hogy minek köszönhető Baka elismertsége, annak ellenére, hogy korszerűtlen, hogy romantikus, hogy „prae” a „postz”-ok korában, hogy primer élményekről számol be, amikor azok szerepe háttérbe szorult, és így tovább. Meggyőződésem, hogy ezek a megközelítések tévesek. Monográfusa sem érti pontosan Baka beállítottóságát, amikor bizonyos kérdések egyértelmű megválaszolásával kísérletezik: „Költészetének apokaliptikus alapvonása a világ kaotikus, »karnevalisztikus« jellegét mint értékvesztést éli meg... szubjektumértelmezése is a késő modern esz-

tétikához áll közelebb: noha a személyiség problematizálásának sokféle jele ütközik ki költészetében (énkettőzés, énsokszorozás, decentralizálás), az én nem oldódik fel teljesen a nyelvjátékban, nem csak körvonalai tapinthatók ki, de belső mélysége is van.” (Nagy Gábor: „...LEGYEK VERSEDBEN ASSZONÁNC”, BAKA ISTVÁN KÖLTÉSZETE, UTÓSZÓ. Debrecen, 2001.) Hát persze. Amikor az ember tapasztalja, hogy a (képzelt vagy „reális”) világban bizonyos dolgok nem ideálisak, ez tragikusan érintheti, ha megvan benne a fogékonyság, az érzékenység a tragédiák iránt. Baka nem „mint értékvesztést éli meg” mindezt, hanem mélységesen le van sújtva emiatt. A Terminátortól tudjuk, hogy amikor felvágja a karját, *érezkeli a behatolást. Az ember ilyenkor szenved.* Ez nem korszakolás kérdése, hanem az emberi természeté. Ami pedig a *szubjektumértelmezést* illeti, Dérczy Péter egy mondatban tökéletesen összefoglalta a választ: „A Baka-versek úgy képesek... értéket állítani, hogy ugyanakkor megmutatják ennek lehetetlenségét vagy majdnem lehetetlenségét, képesek összetartani egy személyiséget, miközben tisztán és pontosan szólnak a személyiség korlátairól.” (Dérczy Péter: „...SÍRVA AZ EGÉSZ”. Pannonhalmi Szemle, 1995. 3. sz.)

Azt szokták mondani: az emberi minőség mércéje az, hogy kiállja-e a tragédia próbáját. Nincs ez másként a költőkkel sem. Lehangoltan olvastam azokat az eszmefuttatásokat, melyek Baka súlyos betegsége idején írott verseit elemezve valamiféle minőségi ugrást, letisztulást, új mélységek megjelenését, nagy szintézist találtak. Felháborító teóriának tartom, hogy akkor lesz valakiből nagy költő, amikor rákos daganat nő a vastagbelében. Én nem látok ilyesféle fordulatot Baka költészetében.¹⁸ Azt látom, hogy Baka, mesterségehez (hivatásához, küldetéséhez, művészetéhez, ahogy tetszik) híven haláláig rögzítette benyomásait, és gazdagította azokkal a nyelvet: az egyetlen dolgot, amiben feltétel nélküli szeretetet és

igazi nagyságot érzett élete során. Tragikus hangoltsága, jóllehet hol szkepszisben, hol szarkazmusban, hol görcsösségben, hol tompaságban nyilvánult meg, végigkísérte költői pályáján. Életműve eleven és egész, és lankadatlan érdeklődést kelt ma is; példázza ezt az a tonnányi iromány, amit a kortársi recepció és a figyelő utókor termelt költészetéről, annak kapcsán vagy annak ürügyén. És ez így helyes. Fellapozzuk, és ő naponta éli meg *imádot* nyelvében az igazi feltámadást.

Bodor Béla

A HARMADIK SZEM KÖLTÉSZETE

Filip Tamás: *A harmadik szem*
Ráció Kiadó, 2003. 126 oldal, 1600 Ft

A szerző negyedik verseskötete viszonylag gyorsan követte az előzőt, hiszen csak két év telt el azóta. (AMIN MOST UTAZOL. Balassi, 2001. 110.) A Filip-vers lényege és legfőbb értéke változatlan: banálisnak tűnő mindennapi életképekből, a figyelem rendkívül heterogén emlékközöreiből épít sokszínű, de szemléletében egységes világot. Így lesz vers a különböző építkezések momentumaiából, a képregény üresen maradt szövegfelhőjéből, egy Galimberti-vásson eredetiségének vagy hamisságának izgalmából, egy kiállításmegnyitó műsorának részleteiből, a bevásárlóközpont, a gyorsírás, a kamcsatkai vulkán, a korall és a trambulin képzetéből. A lelemény abban áll, hogyan lesznek ezekből a mozzanatokból költemények, hogyan tud „*két puszta kézzel a semmiből is... verset dagasztani*” (VÁZLATFÜZET 5).

„Ott állsz, artisták között / a földalatti strandon,
míg / lassú hullámok locsognak / felejtésre ítélt szavakat. // A fény körkörös úton szállt / alá veled, megcsúfolva a saját / törvényeit. Lent kifestett arcok, / csupa mozdulatlan világszám. // Meztláb állnak, meghajolnak, / vége van minden mutatványnak. / Mintha várnák, hogy megváltja / őket egy új Picaso. // Életük homályba süllyed, / szemükbe zárva úsznak kék halak. / Mind fölfele néznek, mikor / a fősátor rájuk szakad.” (A FŐSÁTOR ALATT.) Elsőre

¹⁸ Az persze elgondolkodtató észrevétel, miszerint „[A] NOVEMBER ANGYALÁHOZ az élettől való búcsúvétel, a katarikus halálélmény után írt versek könyve.” (Bányai János: YORICK, PEHOTNIJ. *Híd*, 1996. január.) Tehát hogy a betegség, agónia, halálközelség éppúgy téma, esetleg forma számára, mint korábban az erdő fényjelenségei vagy a pétervári (leningrádi) költők irodalmisága. Ez ugyanis éppen ellentett irányú ok-sági láncot jelent.

meglehetősen önkényesnek, érthetetlenül távolinak tűnnek a képzettársítások, így a szöveget szétesőnek, erőtlennek érezzük. De alaposabb olvasás után fölismerjük, hogy itt egy korallzátony önmagán túlmutató, megszemélyesített és metaforizált leírásáról van szó, ami a létezés egészére vonatkozik. A vers sokrétű, de logikájában mégis egységes, összetett szóképrendszere öngerjesztő árnyaltsággal és sokhangúsággal modellezi az emberi léthelyzetet. Hasonlóan ötletes és polifon AZ ÁLDOZAT is. „...Itt nincsenek sorstragédiák, / csak mosolygó boldogok. / Templom ez, ahol papnők / mutatják be az áldozatot. / Egy illatot fűsz magadra, / szádba veszel egy falatot, / és iszol rá egy kortyot. / Ez olyan templom, ahol / az áldozat te vagy.” A templomi hangulat metafizikájára történő rájátszást fölülírja a bevásárlóközpont profanitása, ami nem más, mint dekonstruált szakralitás: a szent és a hétköznapi ironikus egymásba csúsztatása.

Különösen az első és a harmadik ciklus jellemzője a hétköznapiságba belelátott katasztrofizmus. Minden apró történet a pusztulás, a működésképtelenség, a végzetes hiba felől szemlél, de belátható, hogy itt színlelt, poétikai célból felnagyított, szemiotizált szorongásról van szó, ami másnak a jele. Ez azért van így, mert a félelem és rezketés – nagyon is reális, érezhető, de megismerhetetlen – ősoka kimondhatatlan. Az életképek titokzatosak, a világ labirintus, mert az információ korszakában – paradox módon – éppen az adatszomog takarja el a valódi tudást, a harmadik szem látásmódját. A beszélgetés fecsegéssé, a kommunikáció önmaga akadályává válik, a nyelv önlebontó folyamatokat generál. „egy valódi műköröm / egy igazi álarc / egy eredeti másolat / egy vasbeton talpfa / egy műanyag üveg / egy színes fehérnemű / egy alumínium ólomkatona / egy fűzfabokor / egy estebéd” (EGY). A szorongás, a szabadságba zártság válik alapélménnyé. A költészet feladata ennek az összetett tapasztalatnak a kifejezése, hogy az ábrázolással fölismerjük, a megértés által tudatosítsuk és érzelmileg elviselhetővé tegyük. „Véresék leszünk tőle, / de legalább egy kis időre / átmelegíti fázó csontjainkat.” (KÖNYÖRTELEN.) Ezt érzékeltetik a cikluscímek: az ostromlott állapotban a vers azért születik, hogy ne féljenek, legyen víz, hal, remény, hogy legyen emlék és megváltás, az, amit soha? nem felejtünk el.

Az első ciklus kiemelkedő darabja A HELY

MEGHATÁROZÁSA. Hatását finom többértelműsége és poétikai-retorikai kidolgozottsága adja: a lendületes anaforás fokozás összetett költői képekkel egészül ki. A körkörös leírás egyre pontosabban rögzíti a helyszínt, hogy ezzel emelje ki hétköznapiságából, létfeledtségéből. Itt a metafora nemcsak névátvitel, hanem létátvitel. Ez az igazán olyan játék, ahol a lét a tét. A vers – kimondatlanul – a harmadik szem definíciója: a zárlat látszólagos ellentéte és az elhallgatás az esztétikai hatás alapja. „...Nem-soká meztelen megyek haza, / vizes fürdőruhám a sziklán / hagyom, de viszem magammal / előhívatlan képeim, / egyetlen kockán mindahányat.” Az előhívatlan kép csak a tudatban létezik, nem kell anyagivá tenni, mert akkor a belső látás lehetősége elvész. A szöveg polifóniája mutatja a jól sikerült Filip-vers összetettségét: egy üdülőhely leírása ismeret- és lételméleti kérdéseket is fölvet. A zárlatban nem egymásra fényképezés történik, hanem a belső látás, a harmadik szem képalkotó képességéről, az imagináriusról van szó.

Filip Tamás komoly költő, tudatosan fordul szembe a „minden elmegy” lazaságával, a tobzódó allúziókkal, a különböző textualítások burjánzásával, de nem azért, mintha nem ismerné el a legjobbak ilyen irányú teljesítményét, hanem mert alkatától és lírai szerepfelfogásától idegennek érzi ezt. Az EST UTÁN és különösen az IRIGYSÉG az irodalmi élet zártságának kritikája: irigylésre méltók a szereplők, mert bennfentesek. De ironizál is rajtuk: önmagukat kergető mutatóványosoknak, könnyed vitorlázóknak látja őket az irodalom vizein. Nem vonja kétségbe a játékoság, a szövegöröm gyönyörének fontosságát, hiszen ő is ügyesen, de nagyon mértéktartóan él ennek eszközeivel. „miközben esendő teste süil / hamuja eszmévé testesül” (ERETNEK). (Lásd még; EXIT, HABVERS, KATA, KIÁLTVÁNY.) Ugyanakkor természetesen nem mond le a világ szövegszerűségének és az írás önreferenciájának értelmezéséről. A FEDŐSOROK és az IMPROMPTU önreflexivitása pontos metaszöveggént ábrázolja az alkotás és az irodalmi folyamat összefüggését. „Ezek csak fedősorok, máz / a forróra hevített edényen, / meg cirádák, ahogy a szándék / és megszokás közti mezsgyén / valami vezet a kezemet.” Ezek a versek, sőt az összes többi is, csak fedősorok, ismétlődéssel létrejövő önhasonló alakzatok végtelen sora. Mintázatuk rendkívül sokszínű, mint a fraktálgeometria és a Mandelbrot-halmaz formái,

de alapjuk közös: az egyetlen metafora, a mindent leíró, rövid szabály. Az lesz a remekmű, ami nagy intenzitással teremti meg az imagináriust, vagyis működteti a harmadik szem látásmódját: a különbözőségek koherens deformációjának jelentéssokszorozó lehetőségét. A cirádák a retorikai tradíció és a szöveg hagyomány, ami az egyedi költői intencióval és leleménnyel együttesen hozza létre a művet. De az egész csak akkor jó, ha a szokatlanúság és az erőteljes tömörség antropológiai érdekeltsgű: „*alatta agyag van, sűrűség, / egymásba préselődött rétegek, / a földmely bontatlan záróányai, / és csomagokban a sorsunk, / az elkallódott útipoggyász*”. Ez Filip Tamás igazi normatív poétikája, amit nehéz megvalósítani – de, mint látjuk, legjobb darabjaiban magas színvonalon sikerült –, mert a nyelv uralhatósága csak részleges. Az alkotás és a befogadás kimenetele bizonytalan, „*mert még nem sejtí / egyikünk sem, hová vezet ez a furcsa / kis vers, milyen szunnyadó, / porlepte tárgyra vetíti fényét / (ha van)*”. (Lásd még: TÖRTÉNET, TALÁN HOGY NE FÉLJENEK, SZŐKÉS, AMIKOR VÉGRE ÁTADJA, KÉPREGÉNY.)

A VALAMI A MÉLYBŐL, a GYORSÍRÁS, az ÜZENET és távolabbról a HOL VOLTAM Petőfi A BÁNAT? EGY NAGY OCEÁN-ját és Babits ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT-jét olvassa újra a motivikus hasonlóság és a parabolajelleg miatt, de ezek sem szándékolt allúziók. Ilyenek – a Borgest és Krúdyt idéző talált versek kivételével, melyek a felsorolás egynemű retorikája miatt eléggé erőtelnek maradnak (NÉGY KÉPZELT ÁLLAT ÉS EGY IGAZI, AZ ÁLMOK KÖNYVÉBŐL, TÉLI ÁLMOK) – alig vannak a kötetben. De az előbbieket jó példák az ösztönös szerzői intertextualitásra, ami valószínűleg csak a szöveg univerzum háttérsugárzásának eredménye (az ÜZENET-ben: „*a mindenség zajja*”), mert az alkotó és az olvasó is át van itatva – tudatos és tudattalan – szövegmaradványokkal. „*a jelek rajta / is látszanak már: egész testét / átjárja, amit följegyez*”. A konkrét esemény, a levegő, a szó vagy az idő-buborék fölmerülése a mélyből, a múltból és a gyorsíró története egyszerre lesz költészet- és létallegóriává az értelmezés egyre táguló implikációjában. Az embervers kiválasztódik, majd a céltelező jelentésért folytatott küzdelemben megfárad, „*elhasználta hasonlat*” lesz, „*és körvonalait veszítve sávrá omlik össze*” (Babitsnál: „*elomlik és puha sávrá rothad*”, Petőfinél: „*Mire fölhozom, össze is töröm*”), hogy újra visszatérhessen a mélybe, és

befejező írásjel legyen az életmondat végén, ahol „*csak pontnyi hely marad / az utolsó oldalon*”.

Néhány vers fontos gondolati újítása a váltalt értékítélet közvetlen kimondása: a korábbi tisztán esztétikai létszemléletét erkölcsi állásfoglalással egészíti ki. Szép példája ennek a FORRÓSZIGET, amiben egy útépités pokoli fel fordulásának és a fizikai munka gyötrelmességének érzékeltetése után a befejező sor költői kérdése – „*De van-e szó, ami méltó / lehetne erre a sorsra?*” – Camus SZIZÜPHOSZ MÍTOSZÁ-t idézi, ami a szövegközi kapcsolatokon keresztül az értelmezés terébe vonja Pilinszky János válaszáat is. Milyen feleletek adhatók a világ abszurditására? Az ironikus kineveti, a melankolikus tudatosítja és megveti, a misztikus pedig vállalja. Filip Tamásnál mindháromra van példa, de nem egyenlő mértékben. A negyedik ciklus az addig uralkodó melankolikus katasztrófizmussal és a ritkább, de jellemző ironikus látásmódot a harmónia felé tolja el. A feszültséget emlékezéssel oldja, erősödik a vallomásosság, új csoportot képeznek az apaversek (CSALÁD, LÁTOGATÁS, APÁM, EGY HATALMAS KÉZ, APÁM A ZSŰRI ELŐTT, SZIKRÁK, MEGINT APA). Megnő az álmok és a képzelet önértelmezésének szerepe, megszaporodnak az ambivalens és különösen a rátaláló Isten-versek és imák. Nem túl sok az ilyen, de éppen gyökeresen eltérő hangütésükkel ugranak ki és válnak a kötet hangsúlyos darabjaivá: „*Itt a szürke gézhalom, / amit letekert magáról. / Megérintem teste negatívját – még hideg. És innen indult / egyszerre annyifelé...*” (AMIT HOZTUNK NEKI.) Az abszurdítás és a pusztulás ellenére, sőt éppen a legmélyebb kétségbeesés miatt van igazi lehetőség a ráismerésre (RAGYOGÁS, DE ÉN, AZ AMI MINDIG, ÓK KETTEN, RE, FELTÁMADÁS, MEGINT). Fontos darab A MEGHÍVOTTAK, itt olvasható a kötet címadó szerkezete, a harmadik szem, aminek segítségével fölismerhető a művészet és az üdvösség párhuzama, egyszerre és egymásban élhető át az ókori és a keresztény kultúra harmóniája, a szépség érzékisége és szakralitása. A motívum fontosságát jelzi, hogy további két versben is előfordul, de teljesen eltérő jelentésben, ami jól érzékelteti az alkotás pozícióját és a költői képzelet működésmódját. Mivel az nem más, mint az imaginárius, a harmadik szem eredménye, így mindkét állítás egyszerre érvényes (MINT A VASREZSELÉKET, VERNISZÁZS).

A kötet legjelentősebb poétikai újítása a

kompozíció átalakítása oly módon, hogy a nyersanyag változatlan, a versek továbbra is többnyire hétköznapi történetmozaikokból építkeznek, de lényegében eltűnik az időszembesítés. Ezt – a szinte mindenütt megtalálható kitett vagy odaérhető – ellentétes kötőszóval kapcsolódó zárlat váltja fel, így a beszédmód veszít az elégikusságból: időszembesítés helyett értékütköztetés áll. A korábbiaktól jelentősen eltérő megoldás miatt a szövegek az időn kívüliség, az örök jelen és néhány esetben az örökkévalóság időtlenségének, az üdvösség értékharmoniójának pozíciója felé mozdulnak el. Az új szerkezet új retorikát von maga után: megnő a hagyományos szóképek szerepe, a metafizikai tartalmak erősödésével a második kötetből visszatér a paradoxon és az oximoron. Megváltozik a vers diagramja, dallamképlete. A felütést – a késleltetést és a pontosítás eszközeként – viszonylag hosszú, általában a vers kétharmadáig vagy akár a zárlatig is tartó körülírás, fokozás, néha anafóris ismétlés követi. Majd bekövetkezik a törés, a szöveg mondattani-retorikai csúcspontja az ellentétes kötőszó kiemelésével. A zárlat paradox módon úgy oldja a retorikai feszültséget, hogy közben erősíti a poétikait: leejti, lefokozza a korábbiakat, így a hatást az építkezés és a rombolás – hol egymást erősítő, hol kioltó – interferenciája adja, fölmutatva és egyben modellezve is a létkérdésre adható válaszokat. A küzdelem ereje az olvasóban tartós, értelmezésre kényszerítő hullámokat gerjeszt.

Simon Ferenc

MESÉLŐ KUTYÁK ALMANACHJA

*Kárpáti Péter: A kivándorló zsebkönyve
Jelenkor, 2004. 340 oldal, 2200 Ft*

Szép, időtlen küllemű keménykötésben adta ki a Jelenkor Kárpáti Péter legújabb drámakötetét. Jól tette, tartós fogyasztási cikket dobott a piacra. Olyat, amit nem fognak a ponyváról szétkapkodni, de hús év múlva ugyanúgy lehet árulni, mint ma – vagy, ki tudja, még tán

jobban is. Ha nem volna ilyen *mélységesen* magyar könyv, azt mondanám, olyan drámagyűjtemény, amelynek széles olvasótábora a világban szétszórt kis létszámú szellemi szabadcsapatokból adódik össze. De – noha színházi gondolatai globális érvényűek – ez a dráma annyira *nyelvében él*, hogy be is szorul a nyelvi határok közé.

Kárpáti drámái nem követnek máshonnan ismert sémákat (ha néha fellelhetők bennük klisék, azokat saját magától veszi át, fejleszti tovább). A belső mozgások nehezen írhatók le a cselekményvezetésre, jelenetekre, karakterekre, jellemfejlődésre vonatkozó bevált kategóriákkal. Ugyanakkor szó sincs valamiféle *izmosos* vagy *poszt-izmosos* képrombólásról. Inkább arról, hogy ezek a művek nem előre meghatározható kereteket-szerkezeteket töltenek ki – öltöztetnek föl. Bármilyen szigorúan (vagy máskor: lazán) szerkesztett darabról legyen is szó, az anyag mintha maga alakítaná *az arra az egy műre* érvényes drámaépítményt.

Kárpáti szabad író, akit nem kötnek megszokások; művei erőtere és áramforrása a játékok. Játékon az önfeledt, mindent kipróbáló, új tájakat felfedező-bebarangoló, szokatlan szituációba helyezkedő, tét nélkül is kockáztató gyerek-felnőtt kalandozásait értem.

A könyvbe kötött hat drámának mindenestre fő közege a játék és a mese. Csak részben tudhatjuk, hogy a tengersonk vendégmötívum honnan és milyen úton érkezett meg Kárpátihoz, melyik miért és hogyan kötött ki egyik vagy másik darabban – de ezzel talán nem is kell törődnünk mindaddig, amíg a fel-és átdolgozás, a továbbmesélés megőrzi koherenciáját.

Jutalomjáték

Hogy kerül egy kisregény, a DÍSZELŐADÁS dráma-kötetbe? Talán úgy, hogy legalább annyira illik hozzá a színházi reflektorok, mint az olvasólámpa fénye. Ezzel is, azzal is nyer és veszít egyszerre – mindkét közegben életképes, és persze más módon kel életre.

Miután a szerző műnemek között nem vándorló, *főállású* drámaíró, avatott olvasói már az első megjelenéskor is (Liget Műhely, 1996) éltek a gyanúperrel, hogy színpadra (is) illő írással van dolguk. A később született TÓTFERI és a PÁJINKÁS JÁNOS elképesztő képsorai felől nézve (és persze nem mellékesen: egy elsősor-

gú színházi produkció emlékével gazdagabban) ez már egyáltalán nem hat képtelenségnek. Ez a prózamonológ formájú szöveg sem állítja nagyobb nehézségek elé a színházat és a nézőt, mint amazok, a benne rejlő teátrális mag ugyanakkor nagyon is kifejlődni kívánkozik.

A DÍSZELŐADÁS elbeszélő-főszereplője egy pilanatra sincs egyedül a *színen*. Figyeli az akadémiai hallgatóság, és segíti számos demonstrátor-aktor, akik közreműködése nélkül történetét elő sem adhatná. Ezeket a szereplőket mind a beszélő teremti maga köré, de aztán az ő *jelenlétük* határozza meg a mondatok irány- és intenzitásváltásait. A középpontban álló hős gondolatainak cikázását a lelkében dúló viharok idézik elő. Ez a szöveg mégsem egyszerű monológ: konfliktusok és visszacsatolások, szándék és megvalósulás dinamikája formálja megjelenítő erejű *drámai* teljességé.

Nincs prózához illő helyszín- vagy személy-leírás, mindenre a főszereplő (tehát egy könyvön belüli személy, nem az író) *beszédébe* rejtett – mintegy a környezetről „visszaverődő” – információkból következtethetünk. A „rendes” drámában a hős(ök) számtalan dolgot nem mond(anak) ki, nem ír(nak) le – fölösleges, hiszen ami látszik, megtörténik, arra a szavak csak visszautalnak, reagálnak. Hasonlóképp van ez a DÍSZELŐADÁS-ban is, csak hogy itt ezek a bizonyos ki nem mondott dolgok *nem látszanak, nem történnék meg* (értsd: ismertetésük, leírásuk hiányzik az írott szövegből).

Vagyis, ha próza, izgalmas és újszerű *nézői* próza: hogy mindenestül felfogjuk, nem elég olvasni, látni-hallani kell. A szövegbe kódolt cselekvések, képek és hangok helyét az olvasó-képzelő tölti ki. Vagy éppen – mert ehhez minden feltétel adott – egy színházi produkció. Ez utóbbi esetben viszont a színház konvencióit kell hozzáidomítani-újítani a szokványosnak nem nevezhető drámai alapszöveghez.

A díszelőadás helyszíne és apropója a magyarországi Pasteur-intézet ünnepélyes avatása. Az előadó, a megbomlott elméjű Hőgyes Endre fél életét végigküzdötte ezért az intézert, s most, hogy felvirradt a várva várt nap, ezt a fél életet próbálja belegyömöszölni a rendelkezésére álló szűk időbe.

Annyi minden zsong egyszerre a fejében, olyan sűrűn ömlenének belőle a szavak, hogy a beszéd kényszerű linearitása és a közlés sebességének fizikai határai reménytelen hely-

zetbe hozzák. Mondhatnánk: *összefüggéstelenül* beszél, holott épp ellenkezőleg, abban, amit mond, minden mindennel összefügg – ha más-hol nem, elméje tágas terében –; épp ezért küszködik: nem képes feszesre húzni az elbeszélés fonalát. Összegabalyodnak a gondolatok, egymásra csúsznak a szereplők és a történetek, komoly erőfeszítések árán is nehezen találunk utat annak megfejtéséhez, ami az ő szemszögéből kristálytisza logika.

A kutató-gyógyító örült professzor kínos-katartikus jutalomjátéka ez. Ha úgy tetszik, ma van a premierje, és vastapsra vágyik. *Írja-rendezi és játssza az előadást*: emlékezik – azaz felidéz –, prezentál – azaz megidéz – és demonstrál – vagyis bemutat. *Bemutatja* példaképe, Pasteur munkáját és zsenijét, saját kísérleteit és kínlóadásait, a gyógyítás és kutatás magyarországi anomáliáit – és még tengersok egyebet, ami beszéd közben eszébe jut. Mindezt gondosan három nagy egységre – felvonásra – osztva. Lázás igyekezettel kreál groteszk multimedias előadást: tárgyakkal és emberekkel játszat tárgyakat, embereket és állatokat: kísérleti eszközöket és alanyokat. A képek és jelek (jelképek) többnyire eleve kétélűek, de legkésőbb a harmadik részre (felvonásra) számos alak- és jelentésváltáson mentek keresztül. Az ábrázoló és az ábrázolandó tárgy (ember) viszonyát állandó szerepcserék (szerepösszevonások) jellemzik – mi ez, ha nem színház? Az agyat egy szivacs, a labdát egy koponya, a koponyát labda, a emberi koponyát farkasé helyettesíti, de bármily új jelentést kapjon valami, az előzőt sem veszíti el. Ahogyan a kísérleti állatot alakító ember is megmarad állattulajdonságú embernek, hogy aztán kísérleti állatnak mutakozzon emberi minőségében is. *Az identitás csapongó változékonysága* a (színpad) hatások egyik legerősebbike. A jelenségek, elvont fogalmak és nyelvi elemek hasonlóan sokszorozó tükörcsarnokba állíttatnak.

Az elbeszélő Hőgyes komplett előadásteret varázsol maga köré, benne szabadon mozgathatók teremtményei: a tárgyak, a bábuk, az emberek, a fogalmak. Ebben az univerzumban egymás mellé utalódhat az élő szervezet felépítése és a tudományos intézet felépítése; a szív „gyomrocsa”, az agy „gyomrocsa”, az intézeti folyosó „gyomrocsa”. Az agyat fertőző vírus is teremtő – halált teremtő – erő lehet, de a történet is lehet ragály, a boldogság fer-

tőzete, veszettsége is úrrá lehet a szereplőn, szűk látókörű politikuskok bornírtsága is fel tűnhet mint kór.

Előadónk egyre széjjelebb terülő elbeszélésében keveri a témákat és a felidézett események szintjeit, de meg-megcsúszik az elbeszélés stílusa, szemlélete is. Tragikus példáit komikus-profán hasonlatokkal világítja meg. Keveri saját mondatait: újra- és újrakeveri őket, mint festő a színeket. És közben folyton-folyvást akcióban van, *cselekszik*. Kísérleteket készít elő, folytat le, mutat be. Ahogyan egy drámában illik: amit mond és amit tesz, nincs mindig szinkronban, sőt. Egy ponton például groteszk-szörnyű fullasztásos-élveboncolásos kísérletet mutat be különös tárgyak-szerkezetek és egy kísérleti állatot szimbolizáló ember részvételével, s miközben koponyát fűrészel és agyat emel ki, tiszteletre méltó elődjéről-mesteréről beszél. Példamutatóan felépített bonyolult hatású jelenet, melynek „csattanója”, hogy a kísérleti állat és annak szivaccsal „propagált” agya a mesterelőddelel és az ő agyával azonosul.

A történet persze nem csak Hőgyes története. Pasteuré is, a Pasteur gyógyította farkas marta oroszoké, a Hőgyes gyógyította farkas marta bosnyákoké, de a farkasoké is, sőt a vírusé is; a megbetegített és meggyógyított állatoké, az elhullott és elhalt áldozatoké (ezeket a hős részben vagy egészen elbeszéli). A politikáé, a politikai kisstílusú és provincializmussal is (ezekre bőven utal), a nagyra törő, de kisebbségi komplexussal küzdő magyarságé, a büszke és frusztrált tudós megroppanásáé (ezekről a beszéd bicsaklásai, a mese kisiklásai tájékoztatnak).

Hőgyes megszemélyesítésekkel és átlényegítésekkel zsúfolt monológja két ponton lép ki radikálisan önmaga rendszeréből. Egy *érvészen* meghalt – és ily módon a további kísérletekhez, végső soron a gyógyításhoz „anyagot” szolgáltató – gyermek lidérces-lírai meséje szóval meg egy ponton. *A levessé változott, a nyúlba költözött* kisfiú monológja katartikus *betétszám*. Benne (is) összegződik az a feszültség, ami a humánus cél és a szörnyű eszközök kettősségében rejlik. A kutató mint mindenható: teremtető-halálteremtő, egész nyúlpopulációk (valamint beteg és gyógyulásra áhító emberek) számára élet és halál ura.

Aztán a kódában különös rövidülésben tűnik föl minden, amikor Hőgyes – anélkül,

hogy monológjától elrugaszkodni látszanék – egyetlen lezáró mondatban önmaga újdonsült kutyabarátjaként köszön el az olvasó-nézőtől. Minden visszatekeredik önmagába a fikció Möbius-szalagján, hogy utoljára még alaposan elbizonytalanítsa, pontosan tudjuk-e, hol vagyunk.

Hogyne tudnánk: a Kárpáti kreálta egyszer érvényes világban, amelyben csakis ennek a világnak a belső törvényei uralkodnak. Azok a nehezen formulázható törvények, amelyeket az ezerfelé tartó bonyolult motívumáramkörök jelzőfényei és az ősellentétek szándékos rövidzárlatszíkrai világosítanak meg.

„Ész, vagy nem ész? Elő! Hadd lássalak”. A mottóval választott Vörösmarty-idézet itt a költői-filozófiai jelentésen túl blaszfém fricskát is rejt: a darabban ugyanis az ész – az agy – konkrétan is elővételik a maga tárgyi-biológiai (illetve: szimbolikus) valójában.

Ha *különb*ben szívesen tekintenék egységes stílusú és szemléletű műnek a DISZELŐADÁS-t, a nyelv hamar eligazít. A mondatok részegítően ódon zamata és a „tudományos precizitás” hitellességet sugall, de józanítóan hatnak a nyilvánvaló nyelvi és gondolati anakronizmusok. Ez a rendkívül szellemes szöveg elsősorban az *élv* szolgája, érzekeinket csiklandozva serkenti gondolkodásunkat. Az elbeszélő Kárpáti jókedve átúti a mondatokon. A drámaíró Kárpáti töbözdi a helyzetek sokrétűségében.

A beszéd, a gondolatok mellett a cselekvések tere, a képi világ is csupa szép ellentét és anakronizmus. A kísérletek leírásának hideg és tüéles precizitásával szemben ott áll a groteszk kísérleti eszközök, illetve az azokat szimbolizáló tárgyak tökéletlensége-esetlensége. De ott áll másik ellentétként a kísérleti anyagok szenvedése; a kemény és elvont technikai-tudományos céllal, a rideg eszközzel szemben a lágy és valóságos emberi test (az áldozat). A betegség és a gyógyítás magasztosságával szemben a földön járó ember egészséges hétköznapisága (a bosnyák betegek két oltás között vadul fokhagymáznak, *mellékesen* renoválják a kórházat, és mielőtt gyógyultan hazatérnek, minden „egzotikus” használati tárgyakat elcserélik csakis itt beszerezhető csip-csup értékekre).

Olvasó-nézőtől és színházi nézőtől egyaránt rendkívül intenzív koncentrációt és nagy nyitottságot követelnek a DISZELŐADÁS szüntelen

nézőpontváltásai, a gondolati és nyelvi csuszamlások és átrétegződések. A szöveget paradox módon éppen az teszi drámai materiává, hogy nem a történet dominál benne, hanem a szerteágazó elemek és hatások bonyolult kapcsolatrendszere. Ez a szövevény kincsesbánya a színház számára, amelynek egyidejűségével – hogy megszámlálhatatlan elem azonos pillanatban, együttesen és valóságosan jelenik meg – a legfigyelmesebb olvasás és a legkristálytisztább elemzés sem versenyezhet.

Julika

A TÓTFERI az egyik legszelebb ívű, legbonyolultabb, legszertelenebb és legmegejtőbb Kárpáti-mű. A legmagasztosabb és legprofánabb. Nem mellesleg: az egyik legmulatságosabb is.

Az ágas-bogas, szívárványos világegyetem-játék két nagy tömbbe sűrűsödik össze. Az első pazarul kibodorított „jöttet helyébe jót várj”-mese, amelyben a megjutalmazott hős a romlott világban talán egyedül épen maradt lélek, egy nincstelen öregasszony (Szögen Asszony), a jutalmazó nem más, mint az álruhás Úr (Atyám Teremtőm), a segédje, a Mennyország kapusa (Szempétör), a végső ajándék pedig egy gyermek. A második tömb gerincét egy időn-téren-dimenziókon átvélő utazás adja: Tótféri *lóhalálában* rohan, hogy le ne kesse saját születését – nem utolsósorban mert rá vár a feladat, hogy megmentse a világot a végső pusztulástól –, de sajnos későn érkezik, anyja – a korábbi öregasszony – helyette egy kislánynak, Julikának ad életet.

Fölvezetés nincs: a jelentéktelennek tűnő, de kozmikus jelentőségű események lavinája a darab első másodpercében elindul. A világszegény asszony mindenáron rá akarja tukmálni utolsó forintját két *énekes holdusra* (akiknek valódi kilétét csak a dráma olvasója tudhatja – a színházi néző az asszonnyal együtt sokáig nem is sejteti), majd – immáron az ő kérésükre – befogadja őket rozoga házába. Csoda csodát követ: szinte semmiből terem bőséges vacsora, a viskóból összkomfortos csodavilla lesz, felszerelve mindennel, mi szem-szájnak-fogyasztói társadalomnak ingere, a padlásra alig fér a sok frissen vágott disznó (akik *mesés* gospelkórust alkotva időnként dalra fakadnak). Előkerül Bogdány, a réges-rég eltűnt férj, az asszony visszafiatalodik egykori sudár önmagává.

Undok, basáskodó férje ellenben disznóvá változik – nyilván az is volt világegyetében –, s ezzel a tisztátalan állatok kara héttagúra bővül (ahogy ez mesében illik). S mintha mindez csak azért történt volna, hogy méltó környezet fogadja a világ eljövendő hőseit, Tótfert: az asszony hasa nagyra domborodik, készen áll a szülésre. (Kárpáti drámáiban központi szerepet tölt be az *áldott állapot*, a gyermek, a szülés csodája és kínja.) Csakhogy nem mindegy, milyen égi jelben születik meg a várva várt fiú: a keresztapai feladatokat vállaló Atyám Teremtőm a bábává avanszált Szempétör keserves könyörgése ellenére sem szabadítja meg az asszonyt kínjaitól („*majd ha dél felől repül a fecské...*”). Aztán megkondul az éjféli harang.

És ezzel átfordulunk az időtányér másik felére, a valóság túloldalára. Tótféri nyomában süvítő száguldással fúrjuk át az űr végtelenjét, a föld mélyét és a tengereket, a kozmikus csodák és köznapi szörnyek lakta vad szürreális tájakat. Minden óráütés új stáció, és mi összeszoruló gyomorral (meg közben: a nevetéstől rengő hassal) szurkolunk, hogy a világ leendő hőse időben megérkezzen – miután a világ végére akasztott ajtót már megjárta – a világ kezdetére nyíló kis alagúthoz. Utazása kinyitja az értelem és a képzelet kapuit. A világdramma Nagy Szakácsa összegyűrja és szélesre nyújtja a teret és az időt, beletölti az emberiséget, megszőrja a bűnök és elhalt erények számmagjával... és már táru! is az apokaliptisz forró kemencéje. Ha a víz nem tudta felszámolni a történelmet, most a tűzön a sor. Szinte hallani a teremtés órájának ketyegését: lelt a világnak kiszabott idő.

Tótféri éppenséggel az Antikrisztussal vívott tragikomikus viadalban veszíti el versenyfutását az idővel – igaz, hogy ugyanakkor *a huszonnegyedik órában* hatástalanítja a világra szerelt időzített bombát. Hogy aztán tizenharmadik harangszóra érkezzen a Születés helyszínére. Mintha saját *helyetteszülött* testvérenek apját alakítaná a szülőszoba előtt, beküld anyjának egy virágot, és kint az ablak alatt elszív egy cigarettát (*Fecskét*, természetesen), mielőtt eloldalogna a színről. Az újszülöttet (akivel útja során *futólag* már találkozott) meg se nézi. A jól végzett munka fáradt örömeivel szedi a sátorfáját a két égi látogató is, és magára marad a szent család: a jólelkű szegényasszony, mind-

annyiunk csöpp reménysége, Julika és a bol-dog apa: a padláson danászó megperzselt, fél-bevágott sertéstársait végül odahagyó *részeg dísznő*.

Az első rész kényelmes-ráérősen kiszéle-se-dő, érzelmes-humoros; a számtalan anakro-nizmus és millenniumközeli szürreális elem ellenére népmesei hatású világ, amelyben *ven-dég* – túl hatalmas vendég – az álhúhás (a haza-tért amerikai magyarok keverék nyelvét beszél-ő) égi páros. Nem is igen látunk rá Uram Te-remtóm és Szempétör bohóckettőse látogatá-sának valódi okára, amíg csak el nem kezdődik Szögén Asszon vég nélküli vajúdása.

A második rész magasra szökik, egy merő száguldásban telik egészen az epilógusig. A cél – sőt a kettős cél: a személyes megszületés és a világ megmentése – az első pillanattól tudott. A világléptékű úthoz és feladathoz, az apoka-lipszis réméhez képest éppenséggel parányi-ak a nagy akadályok, nem látszanak emberfe-letti erejűnek (sőt éppenséggel törpék) az aka-dályozók, a világra lépő hősök.

A nagyságrendek efféle *fordítása*, a néző-olvasó romantikus elvárásaival való visszaélés nem ritka a Kárpáti-darabokban, de ilyen tar-talmasan és következetesen talán sehol nem működik.

Mint ahogy az idő föl- és szétbontása is pél-daszerű. A csoda (mese) lényegéhez tartozik, hogy pillanatok alatt alakul át minden, hogy negyven évetek előre-hátra tölthetünk az idő skáláján, vagyis az idő *iránya* sem állandó. Az első rész erre épül. A második rész a koz-moszba tágul, ahol már egyáltalán nincs is egyféleképp értelmezhető idő. A vajúdó földi asszony számára végtelen az a néhány másod-perc, amíg a harang elüti az éjfelet. A *színpa-don* ugyanez egyórányira nyúlik, s ezalatt kel-lene Tótferinek megtennie azt az utat, amely-hez egy szemvillanásnyi sem kevés vagy egy-millió év sem elég. Hősünk mindenestre – és épp csak egy hajszálnyival – lemarad, (a szó több értelmében) *kicsúszik* az időből.

A fantázia, az *alkotás* erejének mitizálása és tréfás demitizálása egyben, amikor az első rész egy pontján – hogy legyen, aki a talpalávalót húzza – a Teremtő-segéd Szempétör cigány-bandát rajzolja a falra. „Muvincpösör” – mond-ja, és a zenészek már teszik is a dolgukat. Majd midőn észrevétlenül felszívódnak, megjegyzi: „Letörölte.”

A TÓTFERI szemtelen misztérium: *játék* a szü-letés misztériumával, a teremtés, a megváltás misztériumával. Miközben talán nem más az egész, mint „egyszerű” látomás: egy *hagyomá-nyosan* durva és részeges férjjel megvert asz-szony szülés előtt és közben, delíriumban fur-csa dolgokat képzel. De nézhetjük úgy is, hogy Tótferi útja közös rémálom, amiből fölriad-va azt láthatjuk: minden megy a maga útján, mint eddig – se jobban, se rosszabbul. Nem sok remény van – de egy kicsi talán mégis. Vagy?

Egy hangos képregény

Ha fölütjük a könyvet és olvasni kezdjük, a képregényes című NICK CARTER AVAGY VÉGSŐ LE-SZÁMOLÁS DR. QUARTZCAL olyan, mint egy hang-játék. Jobban mondva hangjáték-paródia, stí-lusgyakorlat. „Rámutatásokkal” teli, csikor-góan nyakatekert és nevetségesen magyarázó mondatok sorjáznak. Mintha itt a szereplők (akiknek felsorolása gyanús módon hiányzik a cím után) „normálisan” nem is tudnának be-szélni. Mondataik tetemes része önmaguk és a többi szereplő külsejének, cselekedeteinek, gesztusainak, szándékainak primer (és pu-fogóan hangzatos) megfogalmazása. Semmit nem bíznak a néző képzeletére és ítélőképes-ségére, semmiféle meglepetést nem okoznak neki, a mondatokon túl nincsenek rejtett mo-tívumok. Kibomlik ugyan valamiféle krimisze-rű történet, és persze ádáz küzdelem zajlik a három szereplő között (tényleg: kik ezek a pa-pírmasé figurák?), de miért kellene, hogy ez érdekeljen bennünket? Hacsak...

Hacsak nem egészen másról van szó. Például arról, hogy a darab három hőse *nem* Mr. Carter, a híres-neves mesterdetektív, *nem* a zse-niális bűnöző-ellenlábás dr. Quartz, és *nem* ez utóbbi rabszolgája-segítője, az érzékeny-érzé-ki szupernő: Zanoni. Hanem? Hanem három fáradt barát, három vizsgára készülő egyete-mista, három kisiskolás vagy három (Kárpáti darabjain csiszolódott) színész, aki azt *játssza*, hogy ők Carter, Quartz és Zanoni. Akik számá-ra mindez a *színpadon* sem a valóság, hanem szerep, fantáziagyakorlat, az együttlét (és per-sze: a rejtett küzdelmek) terepe. Akik nem a szerző alkotta stílusjátékot (paródiát) ad-ják elő, hanem a maguk számára kreálnak – hozott anyagból – kis játékvilágot. Ahol nem a történet *a történet*, hanem az, ahogy szerepüket

híven alakítva továbbfűzik, továbbgondolják a közös kalandot, ahogyan szóbirakóznak egymással. Mert a véres küzdelem a három *valódi* szereplő közt is dúl, csak a játék-kalandba transzponálva.

Mi is ennek a belső ponyvaregény-történetnek a cselekménye?

Megjelenik a színen Mr. Carter, hogy a zseniális gonosztevő Quartzot letartóztassa (akinek egyetlen gyengéje, hogy hajlamos elunni magát, és mindig újabb ingerre vágyik). De hamarosan kiderül, hogy valójában Quartz csalta őt tőrbe. Szóban és tetteleg is egymásnak feszülnek. Előbb az egyik, majd a másik férfi látszik felülkerekedni a két ősellenség kiegyenlített párharcában.

Aztán megjelenik Zanoni, a Nő, a cél és az eszköz, a hipnotizált hipnotizáló. Fellépése mindent eldönteni látszik. Megigézi a mindenre elszánt detektívet, így aztán az a gonosztevő magatehetetlen bábja lesz: elveszíti emlékezetét és régi énjét. Csakhogy a végkifejlet előtt fordul a kocka: a nő az áldozat pártjára áll, és szembefordul eddigi szövetségesével-rabtartójával.

Zanoni váratlan pálfordulása után „elszabadul a pokol”. Dulakodás kezdődik, majd a három szereplő – immáron egyértelműen levette a krimi-kaland hőseinek álarcát – egymásra licitálva próbál egy új játék-szemeltemet kialakítani. Mit játszunk? És azonnal záporoznak a mondatok. A három felnőtt most azt játssza, hogy ők három gyerek, akik fejben-képzeletben alakítanak egy mesét. „Itt egy ház lenne. Én egy parasztasszony lennék...” – használják a gyerekektől jól ismert szereposztó-szerepválasztó formulát. És folytatódik-újrakezdődik a harc: a két hím párbaja a nőstényért. Aztán kurtán-furcsán vége szakad mindennek, a két férfi magára marad. A Nő eltűnik – táncórára ment, Mr. Carter elköszön – várja a mamája vacsorára. És amúgy is: vége a játéknak! Holnaptól csak a biflázásnak élnek: a kötelességnek. Valami nagy szomorúság sugárzik ebből a befejezésből. Mintha a játékosok hirtelen felnőttek volna, mintha a játék során nehezen gyógyuló sebeket osztottak/szerettek volna, mintha most tényleg vége volna valaminek.

A vég – és a mindvégig kétségtelenül meglévő komolyabb tét, a rejtett motívumok – elenére ez a darab mégiscsak elsősorban játék –

ahogy az ezúttal sokértelmű műfaji megjelölés is mondja. Nemcsak a figurák, a drámaíró számára is. Ügyes, kedves, szép, emberi játék – nem is kell, hogy több legyen. A szerepjátékos cselekvés-beszéde, beszéd-cselekvése szemben áll azzal, hogy a színpadon ezeket a tetteket nyilvánvalóan nem viszik végbe (*nem ezeket viszik végbe*), és ebből érdekes feszültségek, egymásra vonatkozások szülelhetnek. Az alap helyzet azonban – hogy nem stílusparódiát látunk, nem fiktív személyeket, hanem fiktív figurák bőrébe bújt valódi embereket – azonnal (vagy hamar) lelepleződik. Érdekes volna kísérletet tenni a rádiójáték műfajában. Ha ezek a *láttható* mondatok egy csakis akusztikusan megteremtett térben hangzanak el, hosszan fönntartható a hallgatóban a bizonytalanság, jobban és tartósabban egymásra vetül a beidézett képregényvilág és a beidéző valós szereplők világa, talán még bonyolultabb a dráma és a közönség közötti összjáték.

Ámi Lajos, a mesehős

A PÁJINKÁS JÁNOS szellemes darab, élvezet olvasni is, nézni is, de a „nagyobb” műveknél lazább szövetű, szertelenebb, felelőtlenebb szóhancúrozás. Hengegős, fakarddal hadonászós játszótéri parádé. Képtelenségekben fürdőző átváltozós történet, történelmi tündérmese.

Pájinkás János még meg sem született, már tudja, mi kell az emberiségnek. Újszülöttként se éltel, se italt nem fogad el, amíg csak rá nem jönnek, hogy pálinkát kell neki adni. Akkor aztán megiszik egy egész demizsonnal, percek alatt föl nő, és elindul, hogy megváltsa a világot (nem baj, ha Déry hőse, az Őriáscsecsemő is eszünkbe jut róla). „Fölmegy a cárhoz”, kiadja a munkát az uralkodócsaládnak, igét hirdet, nagyjából mindent föl talál, amire majd a huszadik század első felében szükség lesz, aztán eltűnik, mint a kámfor, hogy az ipari után (még jobb: azzal párhuzamosan) a társadalmi forradalmat is kirobbantsa.

Időközben felbukkant a tettere kész Pájinkás ellenpontja, a tohonya, tehetetlen Nemtudomka is, akit anyja nehéz átka – bárki szól hozzá, csak azt felelheti: „*énmentudom, amég a cár onokáját le nem firisztet*” – gyökeresen megváltoztat. Beáll a cárhoz kertésznek, a virágokkal csodát művel, de mert beszélni nem tud, a cár lánya megveti.

A szépséges cárhercegnő, Gizella hiába só-

hajtozik Pájinkás után (mint a francia királyné a JÁNOS VITÉZ-ben), az meg se hallja. Nemtudomka viszont hiába változtatja át a fél világot Gizellának címzett szerelmes üzenetté, önmagát szebbnél szebb fiúvá, állattá, virággá, a lány egyre dühösebben, újra és újra eltaszítja elpusztítja. A kiskertész nagy bánatában véget vet az életének, és ekkor belép a képbe a nevető harmadik – Raszputyinka –, hogy megvigasztalja a cárlánykát.

Pájinkás rádöbben, hogy meg kell védenie Oroszországot a sárkányok azbesztkesztyűs seregétől, amely közeledik, hogy levegye a napot az égről. Mint afféle Bornemissza Gergőbe ojtott Hány János nagy hadicselt eszel ki, és mindenkit csatasorba állít a megvalósításhoz (elsőnek is a cárt fogja árokásásra). Így aztán sikerül megnyerniük a világháborút. Pájinkás sebtiben kihirdeti a forradalmat, kikiáltja a Szovjetuniót, a meglincselt cár árván maradt lányát férjhez adja – jobb híján Raszputyinkához, aki teketória nélkül teljesíti is férfiúi kötelességét, és mindjárt huszonhét éves.

Így aztán a Raszputyinka holtakat fölélesztő furulyaszavára újra előkerülök és végül kénytelen-kelletlen megtúrt bánatos-szerelmes Nemtudomka néhány hónap múlva, „megfirszi a cáronokáját” – és ezzel megszabadul az átoktól.

Pájinkás János pedig találkozik egy vénséges vén asszonnyal, aki már hét éve várja – a világ két sarkáig tárt lábbal –, hogy hősünk belepottyanjon a hálójába. (Ezt a banyát a Nick CARTER szerepjátékosai egyszer már „bejátszották” nekünk.) Vele már nem bír a Világmegváltó, az asszony fölcsippenti, darabokra tépi, porrá zúzza, a port szétszórja a földeken – viszont ezáltal szerencsésen föltaláltatik a műtrágya, minden gazdaságok legnagyobb öröme.

Bájós és fantáziás akronizmusokkal teli, könnyen felismerhető és kevésbé ismerős mesemotívumokból építkező darab, nyilvánvaló és körmönfontabb történelmi (forradalomtörténeti) utalásokkal. Játékos kedvű rendezőknek és színészeknek való. Gondolati bakugrásai, nyelvi bukfeneci csábítanak arra, hogy a színház pazar ötletparádával válaszoljon a kihívásra. Ha így tesz, ha nem gyakorol kellő önfegyelmet, talán pórul jár: megvan rá az esély, hogy a szerkezet – amely ezúttal nem olyan bombabiztos – széthull, az előadás összemlik.

Nincs Kárpáti-mű, amelyben ne kapcsolódna minden részlet száz szállal a többihez, emeljünk ki mégis önkényesen két különösen erős lírai mozzanatot, két figurát. Az egyik Nemtudomka, az odaadóan tűrő és megalázkodó, mindent túlélő szomorú szerelmes, a búsképű bohóc, a proletár Pierrot. Az ő története – és a cárleány körüli „szerelmi bonyodalom” – gyönyörű naiv poézissal, szomorúan tündéri képekben, áttételek és idézőjelek nélkül (de persze nem szentimentálisan) teljeseedik ki.

A másik, aki sok-sok más mellett ezt a történetet is elbeszéli, a nagy mesélő, Ámi Lajos. Kárpáti ezúttal meghívja hősét-elődjét a színpadra, mesélteti, majd beljebb tessékeli, hogy bújjon a figurák bőrébe, legyen saját meséi (most már: közös meséik) szereplője.

Jíde Hers szamara

Se szeri, se száma a szenteknek, csak jól kell körülírni a fogalmat. Nincs haszontalan tudás, csak vaksi ember, aki nem ismeri föl, merre visz az út. És: a tanító ott van, ahol megtalálod magadnak. Valamint: kevés dolog lehet a kávénál fontosabb. Csak néhány A NEGYEDIK KAPU sok hasznos-hasznavehetetlen tanulságából, amit elszalasztunk, ha nem vagyunk képesek élni a darab kínálta ünnepi lehetőséggel: megmártózni a humanizmus sugaraiban, a mesélés és színházi alakoskodás nagy közös rituális lélekfürdőjében.

A klezmerzenében rengeteg hatás ötvöződik eklektikus-életerős örömmuzsikává. Ha van klezmerdarab (most már van), az is ilyen: sokan húzzák egyszerre – ki-ki a maga dialektusának ízeivel dúsítva a közös zenei-színházi anyanyelvet. Történelmi messzemúltból mába nyúló élményanyaggal, a keserű tapasztalatok és a józan ész diktálta székszisre fittyet hányva: derűvel, sok fantáziával.

Ne higgyünk annak, aki arról próbálna meggyőzni, hogy A NEGYEDIK KAPU cselekmény nélküli darab – vagy éppenséggel nem is darab. Ebben a szétterülő szerkezetű játékban megkétszereződik a cselekmény. A színen egy kis hászid közösség egy (másik) kis hászid közösség – annak is egy kiválasztott központi figurája – útkereséséről-vándorlásáról regél az egyszerű történetmesélés és a megelevenítő szerepjáték váltott eszközeivel. A darab min-

den pillanatában egyszerre kell figyelniük a vándorlás ívét követő, egymásba láncoló – olykor a láncból rakoncátlanul kibújó – mese-szemekre és arra, *ahogy* a mesélők ezeket a meséket megélik, földolgozzák; arra, *ahogy* ez a *közös alkotás* a csoport életére hat. Mindkét cselekményág merő színháziasság, *együttműködésük* burjánzó teatralitást termő drámai mag. Hol látványos, hol szinte észrevétlen, ahogy a „külső körből” a mese belső körébe be-, onnan kiugrálnak a játékosok. És a belső körben a játék újabb intenzív sokrétegűségre csábít, hiszen a történetek többségében a hősök maguk is alakoskodnak, szerepeket öltenek magukra, hogy indítékaikat (múltjukat) elfedjék, céljukat elérjék. (Így például az egyik történetben egy hászid azt játssza, hogy ő Illés próféta, aki azt játssza, hogy köznapi vásárlóként tévedt be a főhős boltjába; egy másik azt, hogy ő gyönyörűséges – és okos! – nő alakjában maga a Sátán.)

Egy zárt közösségi kultúra hitelesen megrajzolt és pontosan idézett motívumai támasztják meg a játékot mindenfelől, a színházi realizmust ugyanakkor a történetek jellege, a figurák ábrázolása, a szereplők szájába adott mondatok stílusa minden lehetséges szinten kizárja. Az egymásra felelő külső, belső és legbelső körökben úgy kell sokféle színű ábrázolási módot alkalmazni, hogy mind beleférjen ugyanabba a *rajzolt*, képzeletmegjelentető színi világba. Ahol a fantázia egyik fő serkentője az egyedi fénytörésű, gazdagon bumfordi humor. És viszont: a fantázia játéka táplálja is ezt a humort.

A NEGYEDIK KAPU „belső körében” felskiccelt fővonal „*Szent Reb Írele*” útja a vele született tehetség és boldogságkészség nyugalmatól a nyughatatlan keresés keservein kiértelt bölcs békességig.

Írelécske szerencsésen körülmetéltetik, háromévesen már az asztal tetején szónokol, és hipp-hopp felnőtt emberként, boldog házasságban élő, szegény, de becsületes boltosként látjuk viszont. Am ő nem kisebb célt tűz ki maga elé, mint hogy megtalálja mesterét – kerül, amibe kerül. Sokfelé jár; *mint a mesében*: inasnak szegődik, amíg ki nem tanulja a „szakmát”, aztán továbbáll, hogy új helyen új ismereteket szerezzen, mindig az alapoktól indulva. Először a humor és a nevetés nehéz mesterségét sajátítja el, aztán az evését. Az ön-

magára mért akadályverseny következő – erdei – állomásán az eredendő kísértéssel találkozik – egy *ördögi* csáberejű szűz lány személyében. Aztán olyan mesterhez veti a jó sorsa, akinél semmit nem tanulhat, viszont összeakad egy Jíde Hers nevű fura alakkal, aki onnan kezdve árnyékként követi. Találkozik még Áronnal, a bukkott messiással (rajta bizony kifogott az álruhás Sátán), akitől a hochmeccolás, a vita művészetét sajátítja el. Még egy „közbülső” állomás – Zsise példája azt mutatja, hogy lehet a szegénységben, a szenvedésben, a túrésben is megtalálni a megnyugvást –, aztán eljön az idő: Írele egy aszott kis öregemberben megleli a Mestert. Csakhogy ennek a Slojmelének a lelke ima közben szent gyümölcsbe költözik, amit egy dühös orosz paraszt brutális lapátja szétlapít. Hősünk egyazon pillanatban találta meg és veszítette el, amit keresett.

Ámde Írele eddigre tudtán kívül maga is Mester lett: Jíde Hersé, akit viszont saját számára bálványoz (és nyilván a számára is fölnéznek hűségese bolháí)...

Ez a zanza persze alig mond el valamit a darabról. Nemcsak azért, mert a történetek mindegyike több altörténetté fut szét, vagy mert a magasztos és köznapi jelenségek hierarchiáját izgalmasan fejre állító szemléletet nehéz volna röviden bemutatni; nem is csak azért, mert a profán történetekben megfogalmazódó sok kis – és sokszor igen meglepő – bölcsesség komoly életszemléletté áll össze, amely külön értekezést érdemelne. Hanem legelsősorban azért, mert valójában csak a fent vázolt szintek finom egymásba játszásában virul ki teljes pompájában A NEGYEDIK KAPU jelentése és költészete.

A mese megszállott rabjainak története

Tulajdonképpen az a csoda, hogy nem előbb született meg az ELSŐ ÉJSZAKA AVAGY UTOLSÓ. Most, hogy már a kezünkben van, azt mondjuk: hát persze! Mi sem természetesebb, mint hogy a szenvedélyes mesélő egyszer csak a mesélés szenvedélyéről ír darabot?! Mesékből építkezik a TÓTFFERI, belép a maga alkotta mesevilágba Ámi Lajos a PÁJINKÁS-ban. Végül A NEGYEDIK KAPU szereplői a történetek közös megidézésével a közösségi kohéziót, a közösség fennmaradását szolgálják.

Az ELSŐ ÉJSZAKA... ebből a szempontból az

egyik lehetséges végállomás: egészen konkrétan egy ember – Seherezádé – életben maradása a tét. Mindig izgalmasan kell mesélnie, és *mindig* olyan ügyesen félbeszakítania a mesét, hogy ura, a király *meghaljon* a kíváncsiságtól, ha nem hallhatja a folytatást – *másnap*. Minden álló nap ezért a másnapért mesél Seherezádé. Legalábbis eleinte, legalábbis látszólag. Egy-másból nyíló, egymásba csukódó meseszekretereket nyit föl, és soha egyetlen történetet nem fejez be addig, amíg egy – még annál is érdekesebb – másikba bele nem fog. Egyre beljebb hatolunk a mesék sűrűjébe, a rengeteg közepén aztán hosszasan, kényelmesen elidőzünk egy tágas tisztán (ez volna Umáma és Átika soha végig nem mesélt históriája), és mire visszaérünk a kiindulópont, azt látjuk, hogy a mesélő élete már egyáltalán nem forog veszélyben, viszont a mese közös (megállapodott) életük alapvető szükséglete. Hőseink végzetesen mesefüggők lettek.

De még mielőtt Seherezádé egymásba skatulyázott történetei elkezdődnének, a király – megindokolandó, miért is kell reggelente megölnie éjszakai szeretőjét – hasonló technikával idézi fel maga és öccse megcsalásának emlékét. Nem lehetetlen, hogy éppen ez adja az ötletet a lánynak. Ahogy fekszenek az ágyon, ahelyett, hogy haladéktalanul hozzálátna a szerelmi köteleességteljesítéshez, váratlanul mesélni kezd. Első történetének várhőse (Szarzsák Fátima) hozzá nagyon is hasonló módon, mesével próbálja elodázní elkerülhetetlen halálát. Fátima meséjében aztán egy másik asszony tűnik fel, akitől a férje megszabadulna, aztán még egy, akit megcsúfolt kérője szellemmé változtatott, és palackba zárt. És a kiszabadított, majd a palackba szellemesen visszaszállt szellem ismét csak egy tragikus szerelmi történetre hivatkozik: az Umáma és Átika végzetes szenvedélyére. Csakhogy fogva tartója átlát a szítán. „*Inkább sose tudjam meg, mit tett Umáma Átikával.*” Fátima tudja (?), viszont bolond lenne elárulni. Ezért aztán a király sem hallhatja a „megoldást” Seherezádétól, és valószínűleg mi magunk is úgy szállunk sírba, hogy csak találgathatjuk, mit is tett Umáma Átikával. De hogy ez az információ miért is volna mindannyiunk számára létfontosságú, arról annál több kiderül a darab második felében.

A csodaszép Átika rengeteg pénzért elkelve a bagdadi lánypiacon. A lánynak azonban egyik gazdag, de vén vevő sem kell, csak az a szép ifjú – Umáma –, aki viszont visszautasítja, mert (mások tapasztalataiból okulva) fut a nők elől. A szerelem aztán egészen elemészti a fiút, mégiscsak odakönyörögné magát az időközben férjhez adott Átikához, most viszont már ő nem enged. Végül mégis felkínál egy kis lehetőséget, amivel Umáma – balszerencsés körülmények folytán – nem tud élni, de aztán mégiscsak elszőkik szerelméhez, és... És innen nem tudjuk, mi történik. Rémes. És ami ugyanilyen rémes: Átika – a legterjedelmesebb történet egyik főszereplője – a második felvonásban *meg sem jelenik*.

Umámát számosan segítik-hátráltatják, hogy célját elérje – vagy épp ne érje el. Leginkább egy borbély, aki ugyan nem borotválja meg, viszont minden lehetséges módon feltartóztatja. Az ostoba (vagy fűrfangos) és elviselhetetlenül szószátyár borbély végül összehívja vén barátait, és egymás szavába vágva mesélnék szörnyűbbnél szörnyűbb történeteket az asszonyi álnokságról, a szerelmes férfi kiszolgáltatottságáról és elkerülhetetlen bukásáról. Olyan fölhevülten magyaráznak, hogy észre sem veszik, amikor Umáma eltűnik – és nem kétséges, hová igyekszik.

A kérdés csak az, hogy Umáma szökése a vénektől a szerelem diadala-e vagy az oktondi ember makacssága, aki nem hajlandó levonni a tanulságot az egész emberiség történelme során felgyűlt negatív tapasztalatokból. Vajon a vének kudarcot vallottak-e, vagy fellépésük csak erős próba volt, amelyet Umáma sikerrel kiállt, amikor rájuk fittyet hányva a szívére hallgatott?

Ez a kérdés visszhangzik bennünk, amikor a történet „legmélyéről” egyenest visszaértünk a „legkülső körbe” Seherezádé mesélőágyához. Negyven év telt el, a nő nem csak a halált győzte le, közben életet is adott. (Akkor a király – a szülés pillanata közeledvén – lázasan sürgette a mesélőt: „*Ugye utána folytatod?*”) A férfi közben öreg lett és beteg, nagyon elfáradt, talán már a holnapot sem éri meg. Nem tudni, hogy a mesék szívták-e ki belőle az életet, vagy azok tartották életben. Csodás mesék voltak, de ez már nem öröm, inkább kötelező penzum, szenvedélybetegség – a nyelvi *érzékek*

birodalma. Az évtizedek óta hajtogatott mondat: „reggel levágom a fejed” immáron csak járték. Talán már az sem érdeklí igazán, mi történt Átikával. Mindenesetre Seherezádéhoz bújni jó.

Egyetlen véget nem érő mesélős éjjel-nappal lett az élet, amibe belehalnak. Jó éjszakát.

Egy szigorú könyv

Kárpáti nem realista, nem szürrealista, nem groteszk, nem abszurd szerző – illetve mindenképp van benne egy kevés, de egyik kategóriába sem gyömöszölhető bele. Természetesen ő is „tükröt tart, mintegy...”. Mesélői eszköztára fontos eleme a saját csiszolású, különös optikai tulajdonságokkal megáldott görbítő tükör; *részrehajló* kicsinyítő-nagyító tükör. Az isteneket, félisteneket, hősöket kicsinyíti, a kisembereket nagyítja. Színész méretűvé válik mind, emberszerűvé. Itt mindenki *valaki*, mindenki tanulhat, és mindenkitől lehet tanulni, azonosak az esélyek. A legszebb mesevilágot idézőn győzedelmeskedik a szegénység tisztessége, az álrühös okosság, szépség és terény.

A görbítettükör-optika humorral operál – sokszínű vicctárából egyedül a szolidaritásmentes gúny hiányzik –; profanizál és felemel, felfúj, behorpaszt és kipukkanst. A jelentékeny és jelentéktelen cselekvések, események szokott rendje megváltozik, rendkívüli fontosságúvá magasztosul mondjuk egy bögre kávé (a *kávészás* általában) vagy a dohány, a pálinka. Az egész emberiség sorsa fordul meg rajtuk.

A tükörben a színpadi folyamatok is különösen nyúlnak-zsugorodnak-szakadoznak. Ahol az elemek között logikai kapcsot áhítana a közönség, ugrik egyet a mese. Ahol szívesen továbbhaladnánk, terjengős részletezéssel merül bele látszólag lényegtelen dolgok taglalásába – például egy kísérleti eszköz, egy személy vagy ételsor leírásába, vég nélküli (negatív) alkudozásba. A néző-olvasó a mulatság és a bosszúság határán billeg, olykor azt érzi, a szerző játszik vele: próbálgatja, meddig feszíthető ez a húr. Csakhogy a szószátyárság, a vég nélküli *hochmecolás*, a kerülő utak beiktatása – a sodró történetmesélés szöveg ellentéte – cselekményfordító szervezőerővé válik, késleltetésdramaturgiává. A késedelem a megváltás, a továbbélés, az érés eszköze, biztosítéka. Az Első Éjszaka... pusztító férfi-nő harcában pél-

dául a hősök egy része csak azért marad életben, mert időhúzással késleltetni tudja a halálát, maga Umáma pedig talán azáltal érik meg a felnőtt szerelemre, hogy a bőbeszédű vénék vég nélkül föltartják. Hátha a Világ is épp attól menekül meg, hogy Tótféri lekési a születést, és helyette Julika jön világra (ami a férfiaknak nem sikerült, az – időn túl, mintegy hosszabbításban – a nőknek még sikerülhet). Hőgyest is az idővel való reménytelen versenyfutás vezet új felismerésre. Ki tudja: a néző agyát is érdekes felfedezésekre serkentheti, ha egy-egy teátrális szuperplán révén kénytelen bizonyos részleteknél hosszan elidőzni, míg mások mintha elsuhanának mellette.

Kárpáti színháza (olvasva is) társas játék. Nem tálcán felkínált késztermék. Nem szolgál megoldásokkal, nem ad könnyen olvasható-játszható partitúrát a kézbe. Nem könnyíti meg egyszerűen követhető történettel, izgalmas-fordulatos cselekménnyel, szélesen áradó érzelmekkel az olvasó, néző, rendező, színész dolgát. A darabok külön dramaturgiájának közös belső szabálya a szabadság: játék, mese, álom asszociációs és bakugráslogikája, amely *igényli* az aktív részvételt. Ez a nyitottság hívogat, de – biztonságos vonatkoztatási pontok híján – el is bántortalanít: hol és hogyan méretik meg az egyéni értelmezés értelme és értéke? És ha a játékosítás saját asszociációi mentén indul el, az ő „javaslata” hogy csatlolhat vissza a szerző gondolatmenetéhez? Aki nem kész vállalni a felfedezőút fáradalmait és kockázatát, akit ismerősebb tájak vonzanak, csalódnai kénytelen. De lesz, aki szívesen dolgozik meg a hatásért, szívesen játszik: tudja, a munkával megszerzett *szellemi javak* élvezeti értéke nagyobb.

Kérdés: ha a Kárpáti-darabok lényege a szabadság, ki fejelemzi Kárpáti Kárpátin kívül? Fikcióban (és színházban) *bármí* lehetséges, de *nem mindegy*, mi történik meg. Mi az a szabály, aminek alapján meghatározhatjuk, mi „fér bele” ebbe a kozmoszba, és mi az, ami oda nem illő? Mi adja a rendszer egyensúlyát, mi tesz mindent a helyére? Talán a szerző szigora ön-magához, a környételen szelektió. A szerkezet és az alkotóelemek erős mágneses vonzása, ami a látszólag kifelé tartó elemeket is a megfelelő bolygópályán tartja – hogy egyetlen mozzanat se legyen a képzelet léha légtornája vagy fundamentum nélkül kifundált, íróasz-

talnál koholt agyszülemény. Vagyis mindennek ellenére ez a féktelen fantáziát és nagy önfejlést igénylő szabad dramaturgia rendkívül szigorú...

Kérdés: hogyan varázsolja a színház képmutogató, sokszínű előadás-eseménnyé a színes szavakat. Hogyan válják a mesélő lelkesedése lélekkel teli előadássá? Hogyan őrizték meg a színen alakoskodók a maguk világát, hogy minket is be tudjanak vonni a képzelet egyéni mikrovégleteljéből a tágas színpadi végesség és a bicegő egyértelműségek körébe? Hogyan valósuljon meg a perspektívaváltás, az elemek folytonos változása? Hiszen minden átalakul itt, de nem amorf. Polimorf, multimorf inkább, mintha korongon állna az összes figura, és ahogy fordul, változik, de a fordulás minden fázisában *valami*, sosem csak „átmenet” két pont között.

És – bár az érzéki hozzáadott érték a színház lényege – fontos, hogy az előadás ne próbáljon versenyt futni a szöveggel, ne próbáljon rálicitálni a különösségekre, a viccekre, csodákra és képtelenségekre – vagyis hogy organikus és ökonomikus maradjon, ne tolakodjon előre. Úgy működjön, mint Szempétör láthatatlan varázsceruzája, amellyel a TÓTFERI-ben falra rajzolja és megjeleníti a muzikusokat.

Színház ez a könyv önmagában is, ajándék annak is, aki csak olvassa. Egyszemélyes fotel-színház. Az ember forgatja a lapokat, gyönyörűségét leli a szeme *mögött* megelevenedő figurákban és történetekben, s ha véletlenül egy pillanatra elszenderedik, fölébredvén nem tudja pontosan, hogy az elillanó élményemlék a könyv lapjairól vagy az álmaiból vett-e lendületet.

Ujor László

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Pro Cultura Urbis Közalapítvány
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

A HOLMI az alábbi könyvesboltokban kapható

Budapesten:

- Atlantisz Könyvsziget, *V*, *Piarista köz 1.*
Cartafilus Kft., *XIII.*, *Visegrádi utca 5/B*
Írók Boltja, *VI.*, *Andrássy út 45.*
Láng Téka, *XIII.*, *Pozsonyi út 5.*
Magyar Rádió – Pagoda, *VIII.*, *Bródy Sándor utca 5–7.*
Magyar Televízió – Aula, *V.*, *Szabadság tér 17.*
Múzeum Könyvesbolt, *V.*, *Múzeum körút 39.*
Múcsarnok, *XIV.*, *Dózsa György út 37.*
ODEON ART VIDEO, *XIII.*, *Hollán Ernő utca 7.*
Osiris Könyvesbolt, *V.*, *Véres Pálné utca 4–6.*
Pont Könyvesbolt, *V.*, *Mérleg utca 6–8.*
Stúdium Könyvesbolt, *V.*, *Váci utca 22.*
Sziget-bolt, *V.*, *Váci utca 76.*
Sziget Rehabilitációs Szövetkezet, *VII.*, *Murányi utca 21.*
Universum, Kossuth Klub, *VIII.*, *Múzeum utca 7.*

Vidéken:

- Corvina Kiadó, Licium Könyvesbolt, *Debrecen, Kálvin tér 2/C*
JATE könyvtár, *Szeged, Petőfi sugárút 30–34.*
Sík Sándor Könyvesbolt, *Szeged, Oskola utca 27.*
Sziget Egyetemi Könyvesbolt, *Debrecen, Egyetem tér 1.*

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja
a Bródy Sándor-díjat.

A díjat amaz **első kötetes** magyar nyelvű prózaírók egyike
kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény)

2004-ben jelent meg.

A díj összege 350 000 Ft.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző, és jelölhet
könyvet ugyanilyen módon a kiadó is. A beküldött példányokat
kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:

1024 Budapest, Fillér u. 21. III. em. 4.

További információk: 315-1323

A postára adás határideje: 2005. március 31.